

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГОЛУБЕНКО ВЛАДИСЛАВ ІГОРОВИЧ

УДК 339.137.2:658.511

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО
ВИРОБНИЦТВА**

051 – Економіка

05 – Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

В.І. Голубенко

Науковий керівник: Нестерчук Юлія Олександрівна, доктор економічних
наук, професор

Умань – 2026

АНОТАЦІЯ

Голубенко В.І. Формування механізмів екологізації аграрного виробництва. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» (05 Соціальні та поведінкові науки). – Уманський національний університет, Умань, 2026.

Дисертаційна робота присвячена розробленню нових і удосконаленню існуючих теоретико–методичних положень і практичних рекомендацій щодо формування механізмів екологізації аграрного виробництва, встановлення рівня їхнього розв’язання вченими–економістами, виділення питань, які досі не знайшли достатнього висвітлення в економічній науці.

У першому розділі «Теоретико-методичні засади формування та розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва» ідентифіковано сутність екологізації, розкрито трактування екологізації аграрного виробництва як комплексного, багаторівневого та керованого процесу трансформації сільськогосподарського виробництва на засадах раціонального природокористування, ресурсозбереження та впровадження інноваційних екологоорієнтованих технологій, що забезпечує відтворення природно-ресурсного потенціалу, підвищення еколого-економічної ефективності та формування конкурентоспроможної, екологічно безпечної продукції відповідно до принципів сталого розвитку.

Обґрунтовано взаємозв’язок екологізації з соціальною, економічною і екологічною системами. Висвітлено зв’язок цілей, завдань, інструментів і принципів екологізації аграрного виробництва, з доповненням останніх принципами інтегрованого управління родючістю ґрунту та превентивності, які забезпечують комплексне поєднання відновлювальних, технологічних та превентивних аспектів екологобезпечного господарювання і дозволяють управляти процесом екологізації з метою збалансування продуктивності агроєкосистем та їх екологічної стійкості в довгостроковій перспективі.

Розглянуто методичні підходи до формування механізмів організації аграрного виробництва на основі їх екологізації. Описано господарський механізм як систему основних форм, методів та інструментів використання економічних законів, розв'язання протиріч суспільного способу виробництва, реалізації власності. Підкреслено, що для забезпечення процесу екологізації аграрного виробництва застосовують економічний механізм, фінансовий механізм та механізм державної підтримки розвитку екологоорієнтованої діяльності. Висвітлено основні типи економічних механізмів екологізації (компенсуючий механізм, ліберальний в екологічному відношенні; стимулюючий розвиток екологізбалансованих і природоохоронних виробництв і видів діяльності; жорсткий тип економічного механізму щодо природокористування) та їх принципи.

Розроблено інноваційну модель екологічно орієнтованої діяльності аграрних підприємств, що базується на комплексному поєднанні організаційно-економічних, технологічних, інституційних та фінансово-кредитних складових, що забезпечують перехід до еколого-безпечного виробництва через впровадження ресурсозберігаючих технологій та формування ринку екологічної продукції. Реалізація цієї моделі потребує активної державної підтримки через створення сприятливого інституційного середовища, надання податкових пільг та фінансування екологічних інновацій, що дозволить підвищити конкурентоспроможність вітчизняних аграрних підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках при одночасному зниженні негативного впливу на довкілля.

Визначено, що екологічні інновації є ключовим інструментом модернізації аграрного виробництва, спрямованого на зниження антропогенного навантаження та підвищення ресурсоефективності, охоплюючи увесь інноваційний цикл. Їх упровадження забезпечує перехід до природоорієнтованих моделей господарювання, сприяє відновленню природних ресурсів, підвищує еколого-економічну конкурентоспроможність

аграрного сектору та формує передумови для сталого розвитку сільських територій.

Другий розділ «Сучасний стан екологізації аграрного виробництва» присвячено аналізу еколого-економічної ефективності аграрного сектору, що передбачає оцінку результативності сільського господарства з урахуванням його впливу на довкілля; рівня розвитку підприємств аграрного сектору, які займаються органічним виробництвом; основ державної політики в галузі екологічного розвитку агросектору та напрямів державної підтримки екологізації аграрного виробництва.

Здійснено еколого-економічну оцінку розвитку сільського господарства через екологічні та економічні індикатори, які характеризуються нестійкою, але поступово стабілізуючою тенденцією за основними показниками. Проведено всебічний аналіз та оцінку рівня розвитку екологоорієнтованого виробництва підприємств аграрного сектору, що передбачає гармонійне поєднання економічних інтересів таких підприємств з екологічними потребами суспільства. Встановлено, що екологоорієнтоване виробництво передбачає впровадження принципів органічного господарювання, що є практичним інструментом екологізації аграрної діяльності. Розкрито процес переходу аграрного підприємства на екологічне виробництво, переваги щодо виробництва й споживання органічної продукції, показники розвитку органічного виробництва. Вивчено досвід вітчизняних підприємств аграрного сектору, які впроваджують найкращі екологічні програми, що реалізуються в Україні. Застосовано SWOT-аналіз для комплексної оцінки внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на розвиток органічного виробництва в аграрному секторі України з метою ідентифікації ключових детермінант розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва.

Аргументовано необхідність державної підтримки аграрного сектору в контексті посилення процесів екологізації виробництва, стимулювання впровадження природоохоронних технологій та розвитку органічного землеробства як ключових напрямів сталого розвитку сільського

господарства. Запропоновано організаційно-економічний механізм державного управління розвитком аграрного сектору, орієнтованого на екологізацію, який містить організаційний та економічний блоки, доповнити соціальним, задля підвищення ефективності реалізації екологічної політики держави у сільському господарстві. Його впровадження сприятиме формуванню ефективної системи стимулів і регуляторів, що забезпечить екологічну модернізацію виробництва та підвищення еколого-економічної ефективності аграрних підприємств.

У третьому розділі «Напрями розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва» розглянуто логічну послідовність елементів інституціоналізму, де інститут – базова норма, інституційна структура – організаційна система, інституційне середовище – загальні рамки, інституційні умови – конкретні інструменти, інституційне забезпечення – система механізмів підтримки підприємств аграрного сектору, що інтегрує всі попередні елементи та забезпечує їх ефективну взаємодію. Запропоновано модель інституційного забезпечення екологізації аграрного виробництва, що виступає цілісним системним механізмом формування, регулювання та підтримки екологічно відповідальної діяльності в аграрному секторі, а її ефективність визначається узгодженістю між законодавчими нормами, економічними стимулами, соціо-культурними традиціями та організаційно-управлінськими структурами, які спільно забезпечують постійний розвиток аграрного сектору в ринкових умовах господарювання.

Важливою частиною дослідження є розробка стратегічних напрямів розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва, що спрямовані на формування екологічно збалансованої аграрної системи, здатної забезпечувати продовольчу безпеку при мінімальному впливі на довкілля. Систематизовано та доповнено напрями реалізації стратегії екологізації аграрного виробництва з подальшим описом механізмів реалізації та очікуваних результатів в їх межах. Ідентифіковано основні стратегічні завдання для формування ефективних механізмів екологізації аграрного

виробництва через інституційне забезпечення, фінансову підтримку, технологічну модернізацію, розвиток людського капіталу та інфраструктурний розвиток, реалізація яких сприятиме формуванню стійких конкурентних переваг органічного сектору України та підвищенню його ролі у загальній системі екологізації аграрного виробництва. Запропоновано фінансово-економічний механізм екологізації аграрного виробництва (виокремлений в моделі інституційного забезпечення екологізації аграрного виробництва), який інтегрує основні стратегічні напрями та створює синергетичний ефект від їх взаємодії, забезпечуючи комплексний підхід до трансформації аграрного сектору.

Запропоновано кластерну модель інтегрованого розвитку еколого орієнтованих підприємств аграрного сектору з метою забезпечення раціональності природокористування та охорони довкілля як перспективного і стратегічного напрямку екологізації аграрного виробництва. Створення органічного кластера забезпечуватиме виробництво, переробку, зберігання та реалізацію органічної продукції, що дозволить його учасникам підвищити результативність функціонування та ефективність спільного використання ресурсного потенціалу, забезпечить зростання їх конкурентних переваг і розвиток регіону, де розташований кластер. Представлена структурна модель регіонального органічного кластера відображає систему взаємопов'язаних елементів, об'єднаних спільною метою – забезпечення сталого розвитку органічного виробництва, підвищення його конкурентоспроможності та формування ефективного ринкового середовища.

Ключові слова: екологізація, сталий розвиток, механізм, аграрне виробництво, екологічні інновації, органічне виробництво, аналіз, інноваційний розвиток, еколого-економічна конкурентоспроможність, регенеративне підприємництво, екологічна політика, модель, екологічна модернізація, агропродовольчі системи, кластер.

ABSTRACT

Holubenko V.I. Formation of mechanisms for the greening of agricultural production. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 051 “Economics” (05 Social and Behavioural Sciences). – Uman National University, Uman, 2026.

The dissertation is devoted to the development of new and improvement of existing theoretical and methodological provisions and practical recommendations for the formation of mechanisms for the greening of agricultural production, establishing the level of their solution by economists, and identifying issues that have not been sufficiently covered in economic science.

The first section, “Theoretical and methodological foundations for the formation and development of mechanisms for the greening of agricultural production”, identifies the essence of greening and reveals the interpretation of the greening of agricultural production as a complex, multi-level, and controlled process of transforming agricultural production based on the principles of rational nature management, resource conservation and the introduction of innovative environmentally-oriented technologies, which ensures the reproduction of natural resource potential, increases environmental and economic efficiency, and forms competitive, ecologically safe products in accordance with the principles of sustainable development.

The interconnection between greening and social, economic, and environmental systems is substantiated. The connection between the goals, objectives, tools and principles of greening agricultural production is highlighted, supplemented by the principles of integrated soil fertility management and prevention, which ensure a comprehensive combination of restorative, technological and preventive aspects of ecologically safe farming and allow the greening process to be managed with the aim of balancing the productivity of agroecosystems and their environmental sustainability in the long term.

Methodological approaches to the formation of mechanisms for the organisation of agricultural production based on their greening are considered. The economic mechanism is described as a system of basic forms, methods, and tools for applying economic laws, resolving contradictions in the social mode of production, and realising property rights. It is emphasised that economic mechanisms, financial mechanisms, and mechanisms of state support for the development of environmentally-oriented activities are used to ensure the greening of agricultural production. The main types of economic mechanisms of greening have been outlined (the compensatory mechanism, the environmentally liberal mechanism, the mechanism that stimulates the development of environmentally balanced and nature-protective types of production and activities, and the strict mechanism of regulating natural resource use), along with their underlying principles.

An innovative model of environmentally oriented activity of agricultural enterprises has been developed. It is based on a comprehensive combination of organisational, economic, technological, institutional, and financial-credit components, which ensure the transition to environmentally safe production through the implementation of resource-saving technologies and the development of a market for ecological products. The implementation of this model requires active state support through the creation of a favourable institutional environment, the provision of tax incentives, and the financing of environmental innovations, which will increase the competitiveness of domestic agricultural enterprises in domestic and foreign markets while reducing the negative impact on the environment.

It has been determined that environmental innovations are a key tool for modernising agricultural production, aimed at reducing anthropogenic pressure and increasing resource efficiency, covering the entire innovation cycle. Their implementation ensures the transition to nature-oriented economic models, contributes to the restoration of natural resources, increases the competitiveness of the agricultural sector, and creates the conditions for sustainable development of rural areas.

The second section, “The current state of the greening of agricultural

production,” is devoted to analysing the ecological and economic efficiency of the agricultural sector, which involves assessing the effectiveness of agriculture, taking into account its impact on the environment; the level of development of agricultural enterprises engaged in organic production; the main principles of state policy in the field of ecological development of the agricultural sector and areas of state support for the greening of agricultural production.

This section provides an ecological and economic assessment of the agricultural development based on ecological and economic indicators, which are characterised by an unstable but gradually stabilising trend in key indicators. A comprehensive analysis and assessment of the level of development of environmentally-oriented production in the agricultural sector has been carried out, which provides for a harmonious combination of the economic interests of such enterprises with the environmental needs of society. It has been established that environmentally-oriented production involves the implementation of organic farming principles, which is a practical tool for greening agricultural activities. The process of transition of an agricultural enterprise to ecological production, the advantages of producing and consuming organic products, and indicators of organic production development have been revealed. The experience of domestic enterprises in the agricultural sector that implement the best environmental programmes in Ukraine has been studied. SWOT analysis is used for a comprehensive assessment of internal and external factors influencing the development of organic production in the agricultural sector of Ukraine in order to identify the key determinants of the development of mechanisms for greening agricultural production.

The necessity of state support for the agricultural sector has been substantiated in the context of strengthening the processes of production greening, stimulating the implementation of nature-conserving technologies, and promoting the development of organic farming as key directions of sustainable agricultural development. An organisational and economic mechanism for state management of the agricultural sector development focused on greening has been proposed, which includes organisational and economic components, supplemented by social components, in

order to improve the effectiveness of the state's environmental policy in agriculture. Its implementation will contribute to the formation of an effective system of incentives and regulators, which will ensure the ecological modernisation of production and increase the ecological and economic efficiency of agricultural enterprises.

The third section, “Directions for the development of mechanisms for greening agricultural production,” examines the logical sequence of elements of institutionalism, where an institution is a basic norm, an institutional structure is an organisational system, an institutional environment is a general framework, institutional conditions are specific instruments, and institutional support is a system of mechanisms for supporting enterprises in the agricultural sector, which integrates all the previous elements and ensures their effective interaction. A model of institutional support for the greening of agricultural production is proposed, which acts as a comprehensive systemic mechanism for the formation, regulation and support of environmentally responsible activities in the agricultural sector, and its effectiveness is determined by the consistency between legislative norms, economic incentives, socio-cultural traditions and organisational and management structures, which together ensure the continuous development of the agricultural sector in market conditions.

An important part of the study is the formulation of strategic directions for the development of mechanisms for greening agricultural production, aimed at forming an ecologically balanced agricultural system capable of ensuring food security with minimal impact on the environment. The directions for implementing the strategy for greening agricultural production have been systematised and supplemented with a description of the implementation mechanisms and expected results within their scope. The main strategic tasks for the formation of effective mechanisms for the greening of agricultural production through institutional support, financial support, technological modernisation, human capital development and infrastructure development have been identified, the implementation of which will contribute to the formation of sustainable competitive advantages for Ukraine's organic sector and

increase its role in the overall system of greening agricultural production. A financial and economic mechanism for greening agricultural production (highlighted in the model of institutional support for greening agricultural production) has been proposed, which integrates the main strategic directions and creates a synergistic effect from their interaction, ensuring a comprehensive approach to the transformation of the agricultural sector.

A cluster model of integrated development of environmentally oriented enterprises in the agricultural sector has been proposed with the aim of ensuring rational nature management and environmental protection as a promising and strategic direction for the greening of agricultural production. The creation of an organic cluster will ensure the production, processing, storage, and sale of organic products, which will allow its participants to increase the effectiveness of their operations and the efficiency of joint use of resource potential, ensure the growth of their competitive advantages, and the development of the region where the cluster is located. The presented structural model of a regional organic cluster reflects a system of interrelated elements united by a common goal – to ensure the sustainable development of organic production, increase its competitiveness and create an effective market environment.

Keywords: greening, sustainable development, mechanism, agricultural production, ecological innovations, organic production, analysis, innovative development, ecological and economic competitiveness, regenerative entrepreneurship, environmental policy, model, environmental modernisation, agrifood systems, cluster.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Голубенко В.І. Теоретичні аспекти екологізації аграрного виробництва та механізми її забезпечення. *Агросвіт*. 2023. № 20. С. 105-108. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.20.105>. (0,5 ум. др. арк.).
2. Нестерчук Ю.О., Голубенко В.І. Розвиток екологоорієнтованого виробництва підприємств аграрного сектору. *Економічний простір*. 2024. № 195. С. 177-181. DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.195.177-181>. (0,6 ум. др. арк., особистий внесок автора становить 0,4 ум. др. арк. і полягає в аналізі динаміки та особливостей розвитку органічного виробництва в аграрному секторі).
3. Голубенко В.І. Особливості державного регулювання екологізації аграрного виробництва. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2024. № 3 (133). С. 6-10. DOI: <https://doi.org/10.32782/1814-1161/2024-3-1>. (0,6 ум. др. арк.).
4. Голубенко В.І. Використання інтеграційних форм господарювання в розвитку підприємств аграрного виробництва, що функціонують на екологічних засадах. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 11 (21). С. 1199-1212. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-11\(21\)-1199-1212](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-11(21)-1199-1212). (0,8 ум. др. арк.).
5. Голубенко В.І. Стратегічні напрями формування та розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва в контексті глобальних трансформаційних процесів сталого розвитку. *Strategic priorities for sustainable development in the context of global economic transformation: Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2025. С. 162-179. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-575-4-8>. (0,9 ум. др. арк.).

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Голубенко В.І. Екологоорієнтована діяльність підприємств аграрного виробництва. *Актуальні питання сучасної економіки* : матеріали XIV Всеукр. наук. конф. за міжнародною участю, 15 листопада 2022 р. Умань : УНУС, 2022. С. 230-232. (0,2 ум. др. арк.).

7. Голубенко В.І. Екологізація аграрного виробництва як інноваційна складова економічного розвитку аграрних підприємств. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій пам'яті професора, заслуженого працівника вищої школи ФЕСЕНКА Дмитра Мусійовича, 30-31 березня 2023 р. Полтава : Полтавський державний аграрний університет, 2023. С. 55-57. (0,2 ум. др. арк.).

8. Голубенко В. Формування ринку екологічної продукції. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин* : матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., 25 травня 2023 р. Умань : УНУС, 2023. С. 41-43. (0,1 ум. др. арк.).

9. Голубенко В.І. Органічне виробництво як складова механізму екологізації діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 вересня 2023 р. Одеса, 2023. С. 72-73. (0,1 ум. др. арк.).

10. Голубенко В.І. Економічні аспекти екологізації аграрного виробництва. *Тенденції та перспективи розвитку менеджменту в умовах глобальних викликів* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 30 травня 2024 р. Херсон: Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2024. С. 19-20. (0,1 ум. др. арк.).

11. Голубенко В.І. Державна підтримка екологізації аграрного виробництва. *Економіка, облік, фінанси та маркетинг: аналіз тенденцій та перспектив розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 6 червня 2024 р. Черкаси, 2024. С. 13-15. (0,1 ум. др. арк.).

12. Голубенко В.І. Роль держави в функціонуванні підприємств аграрного сектора на засадах екологізації. *Сталий розвиток економіки: тренди та перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, 15 жовтня 2024 р. Умань, 2024. С. 85-87. (0,1 ум. др. арк.).

13. Голубенко В.І. Розвиток органічного виробництва в Україні. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., 6 грудня 2024 р. Луцьк: Надстир'я, 2024. Ч.1. С. 57-59. (0,2 ум. др. арк.).

14. Голубенко В.І. Проблеми та перспективи розвитку екологоорієнтованих суб'єктів аграрного виробництва в сучасних умовах. *Інноваційні стратегії та виклики сучасного маркетингу в умовах глобальних технологічних змін та цифровізації економічних процесів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10 квітня 2025 р. Львів: ЛТЕУ, 2025. С. 130-131. (0,1 ум. др. арк.).

15. Голубенко В.І. Інституційні та стратегічні аспекти розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва. *Актуальні проблеми економіки, управління та маркетингу в аграрному бізнесі* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 02-03 жовтня 2025 р. Дніпро: ДДАЕУ, 2025. С. 95. (0,1 ум. др. арк.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА.....	26
1.1. Сутність екологізації аграрного виробництва в контексті сталого розвитку.....	26
1.2. Методичні підходи до формування механізмів організації аграрного виробництва на основі екологізації.....	37
1.3. Особливості розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва на інноваційних засадах	46
Висновки до розділу 1.....	62
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА.....	65
2.1. Еколого-економічна оцінка розвитку сільського господарства.....	65
2.2. Розвиток екоорієнтованого виробництва підприємств аграрного сектору.....	87
2.3. Аналіз системи державної підтримки екологізації аграрного виробництва.....	115
Висновки до розділу 2.....	129
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА.....	132
3.1. Удосконалення інституційного середовища розвитку екологічного аграрного виробництва.....	132
3.2. Стратегічні напрями розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва.....	145
3.3. Кластерна модель інтегрованого розвитку екологічно орієнтованих аграрних підприємств.....	156
Висновки до розділу 3.....	173

ВИСНОВКИ.....	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	180
ДОДАТКИ.....	202

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стан економіки аграрного сектору наразі потребує розробки комплексної природоохоронної стратегії, орієнтованої на узгоджене вирішення економічних та екологічних проблем у сільськогосподарському виробництві. Основний акцент цієї стратегії має бути зроблений на екологізацію аграрного виробництва через впровадження систем землеробства, що базуються на принципах раціонального й екологічно безпечного природокористування. Це дозволить підвищити обсяги виробництва аграрної продукції та сприятиме розв'язанню соціально-економічних проблем сільських територій. Екологізація аграрного виробництва має бути спрямована на забезпечення відтворення родючості ґрунтів, створення умов для дбайливого ставлення до природних ресурсів та виробництва екологічної продукції.

Теоретична база з питань екологізації аграрного виробництва нині лише формується у вітчизняній науці. При цьому невирішеними залишаються теоретичні та методичні питання щодо формування механізмів переходу підприємств аграрного сектору на екологічні методи господарювання. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу до проведення досліджень щодо розробки та формування механізмів екологізації виробництва у сільському господарстві.

За нинішніх умов, коли потреби споживачів у продовольстві забезпечуються значною мірою за рахунок його імпорту, розвиток ринку вітчизняних екологічних продуктів харчування може стати одним із перспективних напрямів аграрного сектору. Наразі існують підстави стверджувати, що у населення формується культура споживання екологічних продуктів, відтак з'являється потенціал для розвитку органічного виробництва. У зв'язку з цим актуалізується завдання розвитку аграрного виробництва на екологічних засадах, розроблення відповідних методичних рекомендацій та розширення інформаційної бази щодо специфіки

екологічного методу господарювання, а також визначення економічних чинників, що стимулюють його освоєння.

Серед учених-економістів і практиків, які досліджували проблематику екологізації аграрного виробництва, виокремлено групи науковців відповідно до основних напрямів досліджень. Теоретико-методологічні засади екологізації, концепції сталого розвитку та еколого-економічні основи трансформації аграрного сектору досліджували: Андрусак Н.О., Багорка М.О., Бігдан О.В., Бурляй А.П., Бутко Н.В., Гайдучий П.І., Геліч Н.В., Гудоров О.І., Красносельська А.А., Купалова Г.І., Нестерчук Ю.О., Оверковська Т.К., Охота Ю.В., Саблук П.Т., Синякевич І.М., Хомаківська О.В., Famielec J., Kożuch M., Wąsowicz K., Lamine C. та ін. Особливості механізмів, зокрема екологізації аграрного виробництва – Веклич О.А., Дубодєлова А.В., Карінцева О.І., Новікова О.С., Саблук П.Т., Тарасенко С.В., Федоров М.М., Юринєць О.В. та ін.

Проблемам впровадження екологічних технологій, природоохоронних заходів, інновацій у рослинництві й тваринництві, розвитку органічного виробництва, формування екологічної культури і соціальної відповідальності присвятили наукові дослідження: Дудар Т., Ілляшенко С.М., Калетнік Г.М., Ковальчук С.Я., Наконечний Р.А., Паленичак О.В., Прокопенко О.В., Сіренко Н.М., Сєрова І.В., Тимчук С.В., Шкільний О.О. та ін.

Незважаючи на вагомий доробок науковців, проблематика екологізації аграрного виробництва залишається актуальною, оскільки вимагає подальшого розвитку комплексних підходів до створення ефективних механізмів екологізації, а також інструментів і стратегій сталого функціонування аграрного сектору. Усе зазначене зумовило вибір теми дослідження та підкреслює актуальність і необхідність розроблення теоретичних і методико-прикладних засад розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва в сучасних умовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-

дослідних робіт кафедри економіки факультету економіки і підприємництва Уманського національного університету за темою «Концептуальні засади та механізми сталого розвитку України» (номер державної реєстрації 0121U112522), у межах якої систематизовано й удосконалено наукові положення та сформовано практичні рекомендації для різних рівнів управління аграрним сектором щодо екологізації виробничих процесів.

Мета і завдання дослідження полягають в обґрунтуванні теоретичних та методичних засад формування механізмів екологізації аграрного виробництва та практичних рекомендацій щодо напрямів їх розвитку.

Досягнення окресленої мети зумовило вирішення таких наукових завдань:

- узагальнити теоретичні положення економічної сутності екологізації аграрного виробництва;
- сформувати систему принципів екологізації аграрного виробництва;
- обґрунтувати організаційно-економічний механізм державного управління розвитком аграрного сектору, орієнтований на екологізацію аграрного виробництва;
- розробити напрями удосконалення стратегії екологізації аграрного виробництва;
- удосконалити методичний підхід до визначення стратегічних пріоритетів формування механізмів екологізації аграрного виробництва на основі стратегічного аналізу;
- розробити модель інституційного забезпечення екологізації аграрного виробництва;
- обґрунтувати організаційно-економічні заходи підвищення ефективності функціонування підприємств-виробників органічної продукції на основі кластерної моделі організації аграрного бізнесу.

Об'єкт дослідження – процес розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва.

Предмет дослідження – сукупність теоретико-методичних положень,

організаційно-економічних, інституційних та ринкових відносин, пов'язаних з розвитком механізмів екологізації аграрного виробництва.

Методи дослідження. Теоретичне та методологічне підґрунтя дисертації сформовано на основі наукових напрацювань українських і зарубіжних дослідників, які розглядали науково-методичні, прикладні та організаційні засади розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва. Для досягнення поставленої мети у межах визначених завдань використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: методи теоретичного узагальнення із поєднанням елементів аналізу, синтезу, порівняння та систематизації до визначення сутності та змісту екологізації аграрного виробництва та механізмів її реалізації; ретроспективний аналіз – для вивчення еколого-економічного стану сільських територій; аналітичний метод, структурний аналіз та інструменти стратегічного планування (включно з матричним аналізом) – для оцінення розвитку екологоорієнтованого виробництва підприємств аграрного сектору; моніторинговий аналіз та графічний метод – в процесі дослідження державної підтримки екологізації аграрного виробництва; методи й підходи структурно-логічного аналізу, наукового абстрагування та метод сценарного аналізу – з метою визначення інституційного забезпечення та стратегічних імперативів розвитку механізмів екологізації; метод структурного моделювання, кластерний аналіз та метод мережевої взаємодії – для обґрунтування створення інтеграційних форм господарювання на екологічних засадах.

Інформаційну базу дослідження формують законодавчі та нормативні акти України, офіційні матеріали Державної служби статистики України, звітність суб'єктів господарювання, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, інформаційні ресурси мережі Internet.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в удосконаленні теоретико-методичних засад та розробленні практичних рекомендацій щодо розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва:

удосконалено:

- понятійно-термінологічний апарат у частині тлумачення сутності поняття «екологізація аграрного виробництва» як комплексного, багаторівневого та керованого процесу трансформації сільськогосподарського виробництва на засадах раціонального природокористування, ресурсозбереження та впровадження інноваційних екологоорієнтованих технологій, що забезпечує відтворення природно-ресурсного потенціалу, підвищення еколого-економічної ефективності та формування конкурентоспроможної, екологічно безпечної продукції відповідно до принципів сталого розвитку;

- організаційно-економічний механізм державного управління розвитком аграрного сектору, орієнтованого на екологізацію аграрного виробництва, шляхом включення соціального блоку інструментів, що розширює інструментарій державного впливу та забезпечує триєдиний підхід до екологічних трансформацій через організаційні, економічні та соціальні важелі, дозволяючи підвищити ефективність реалізації екологічної політики держави через залучення людського капіталу, формування екологічно відповідальної поведінки товаровиробників та гармонізацію економічних інтересів із природоохоронними цілями;

- модель інституційного забезпечення екологізації аграрного виробництва, що, на відміну від існуючих, інтегрує чотири функціональні блоки інститутів (нормативно-правові, економічні, соціально-культурні, організаційно-управлінські) та базується на принципах системності, сталості, відповідальності, інноваційності й партнерства, які через механізми регулювання, стимулювання, освіти та контролю забезпечують цілісність екологічних трансформацій в аграрному секторі та створюють підґрунтя для збалансованого поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів, що сприятиме формуванню екологічно орієнтованої поведінки товаровиробників та становленню системи сталого сільського господарства в Україні;

набули подальшого розвитку:

- система принципів екологізації аграрного виробництва через доповнення принципами інтегрованого управління родючістю ґрунтів та превентивності, що на відміну від існуючих підходів забезпечує комплексне поєднання превентивних, відновлювальних та технологічних аспектів екологобезпечного господарювання і дозволяє управляти процесом екологізації з метою збалансування продуктивності агроєкосистем та їх екологічної стійкості в довгостроковій перспективі;

- концептуальне обґрунтування моделі формування стратегії екологізації аграрного виробництва через розширення та уточнення системи структурних напрямів її реалізації, що, на відміну від існуючих підходів, розглядає стратегію як багатовимірну систему, яка інтегрує нормативно-правовий, організаційно-управлінський, фінансово-економічний, виробничо-технологічний та соціально-освітній аспекти, сприяючи комплексній трансформації аграрного сектору в напрямі сталого розвитку через відповідні механізми;

- методичний підхід до визначення стратегічних напрямів формування механізмів екологізації аграрного виробництва із застосуванням SWOT-аналізу через трансформацію виявлених сильних і слабких сторін, можливостей та загроз у систему п'яти взаємопов'язаних стратегічних завдань (інституційне забезпечення, фінансова підтримка, технологічна модернізація, розвиток людського капіталу, інфраструктурний розвиток), що, на відміну від існуючих підходів, забезпечує комплексне охоплення всіх аспектів екологічної трансформації аграрного сектору – від правового регулювання до створення ринкової інфраструктури – і дозволяє узгодити інтереси держави, бізнесу та суспільства у процесі переходу до сталого органічного виробництва;

- організаційно-економічні заходи підвищення ефективності функціонування підприємств-виробників органічної продукції на основі кластерної моделі організації аграрного бізнесу через формування мережі регіональних органічних кластерів, які сприятимуть інтеграції виробників, наукових установ, органів влади та споживачів у межах спільних екологічних

цілей.

Практичне значення отриманих результатів. Практична цінність результатів дослідження полягає у розвитку та поглибленні теоретико-методичних засад та розробці практичних рекомендацій, що сприятимуть формуванню механізмів екологізації аграрного виробництва. Результати наукового дослідження розглянуті та опрацьовані Управлінням економічного розвитку та інвестицій Подільської міської ради Подільського району Одеської області. Підтверджено практичне значення пропозицій автора щодо реалізації моделі інституційного забезпечення екологізації аграрного виробництва, що інтегрує чотири функціональні блоки інститутів (нормативно-правові, економічні, соціально-культурні, організаційно-управлінські) та дозволяє задіяти механізми регулювання, стимулювання, освіти та контролю на різних рівнях управління, забезпечуючи можливість системних екологічних трансформацій у вітчизняному аграрному секторі. Підтверджено доцільність використання авторської методики SWOT-аналізу для визначення стратегічних напрямів формування механізмів екологізації аграрного виробництва. Пропозиції автора щодо організаційно-економічних заходів підвищення ефективності функціонування підприємств-виробників органічної продукції враховані при підготовці рекомендацій суб'єктам господарювання аграрного сектору у частині обґрунтування перспектив формування мережі регіональних органічних кластерів, які сприятимуть інтеграції виробників, наукових установ, органів влади та споживачів у межах спільних екологічних цілей (довідка № 4592 від 12.11.2025). У результаті ознайомлення з основними положеннями дисертації ТОВ «ІСКРА-ЮГ» Подільського району Одеської області було прийнято рішення про їх адаптацію до умов господарювання. Зокрема, використано розроблений автором алгоритм формування організаційно-економічного механізму екологізації, проведено внутрішній аудит екологічної ефективності виробництва, впроваджено систему моніторингу використання природних ресурсів, рекомендовано оновлений підхід до стратегічного планування з

урахуванням принципів сталого розвитку, а також використано рекомендації автора щодо поліпшення іміджу підприємства як екологічно відповідального виробника. На базі запропонованої індикативної моделі оцінки рівня екологізації аграрного виробництва сформовано показники для внутрішнього звітування. Пілотне впровадження елементів зеленої трансформації дозволило підприємству зменшити витрати на добрива та паливо на 7 % у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року, а також підвищити ефективність поводження з відходами. Рекомендації автора були враховані при підготовці плану переходу до енергоефективних технологій вирощування зернових культур та внесені до оновленої екологічної політики підприємства (довідка № 48 від 23.06.2025). Результати дисертаційної роботи використовуються у навчальному процесі Уманського національного університету під час вивчення дисциплін: «Економіка аграрного бізнесу», «Державне регулювання економіки», «Еколого-економічна діяльність аграрних підприємств» здобувачами освіти першого (бакалаврського) рівня факультету економіки і підприємництва (довідка № 2394/01-10 від 12.11.2025).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, які викладені у дисертації та наукових публікаціях, отримані автором особисто та доброчесно. За темою виконаного дослідження використано лише ті ідеї та положення, що є результатом особистої роботи дисертанта і становлять індивідуальний внесок автора, про що вказано у списку публікацій.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення, результати та висновки дисертації розглянуто та схвалено на десяти міжнародних і всеукраїнських науково–практичних конференціях: XIV Всеукраїнській науковій конференції за міжнародною участю «Актуальні питання сучасної економіки» (Умань, 15 листопада 2022 р.); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю» (Полтава, 30–31 березня 2023 р.); XVIII Міжнародній науково-практичній конференції «Аспекти стабільного розвитку економіки» (Умань, 25 травня 2023 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції

«Економіко-правові аспекти господарювання» (Одеса, 22–23 вересня 2023 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції та перспективи розвитку менеджменту» (Херсон–Кропивницький, 30 травня 2024 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Економіка, облік, фінанси та маркетинг» (Черкаси, 6 червня 2024 р.); конференції з міжнародною участю «Сталий розвиток економіки: тренди та перспективи» (Умань, 15 жовтня 2024 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами» (Луцьк, 6 грудня 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні стратегії та виклики сучасного маркетингу» (Львів, 10 квітня 2025 р.); IV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми економіки, управління та маркетингу в аграрному бізнесі» (Дніпро, 02–03 жовтня 2025 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 15 наукових праць, з яких 5 розкривають основні наукові результати дисертації, зокрема одноосібний розділ у колективній закордонній монографії, 4 статті у фахових виданнях України (3 з них – одноосібні), 10 одноосібних публікації у збірниках тез наукових конференцій засвідчують апробацію матеріалів дисертації. Загальний обсяг публікацій складає 4,7 ум. др. арк., з яких 4,5 ум. др. арк. належать особисто автору.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота загальним обсягом 213 сторінок (з них основного тексту – 161 стор.) складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота містить 27 таблиць та 35 рисунків. Список використаних джерел налічує 194 найменування на 22 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

1.1. Сутність екологізації аграрного виробництва в контексті сталого розвитку

До середини ХХ століття зростаючі темпи використання практично всіх видів природних ресурсів, інтенсивна і непродумана структура виробництва та безперервне збільшення споживання призвели до забруднення навколишнього середовища та появи екологічних проблем. Розвиток глобальної економічної системи досяг критичної точки, в якій подальше ігнорування екологічних проблем ставило під сумнів саме існування цивілізації [51].

Подолання екологічної кризи сучасного суспільства, покращення екологічного стану довкілля, раціональне використання ресурсів потребує невідкладного переходу на шлях сталого еколого-економічного розвитку, який обрали розвинуті країни світу. Йде активний пошук вирішення актуальних проблем еколого-економічної теорії, розробка методологічних та концептуальних принципів сталого розвитку, формування сучасної парадигми економіко-екологічного управління, обґрунтування місця «зеленої» економіки, економічної освіти в контексті глобальних трансформаційних зрушень, екологічних викликів у конкретній країні та світі [116].

Наразі орієнтація на максимізацію прибутку об'єктивно не може більше розглядатися як основна рушійна сила розвитку, адже розвиток має здійснюватися з обов'язковим врахуванням чинників як економічної, так і екологічної складової. Це визначає розвиток суспільства загалом, економіки країн, і розвиток економіки окремих підприємств [14].

Світова практика, що спирається на концепцію сталого (життєздатного) розвитку, показує, що екологічні критерії якості і форм використання

природних ресурсів поступово переходять у економічні, суттєво впливаючи на конкурентоспроможність національних товарів на світовому ринку [50].

Необхідною умовою подальшого соціально-економічного та екологічного розвитку суспільства є екологізація виробництва. Концепція екологізації відображає зростаюче значення екологічних проблем у сільському господарстві, сільських територіях, господарській діяльності аграрних підприємств. У відповідь на критику традиційних методів ведення сільського господарства, екологізація отримала широке застосування протягом останнього десятиліття як спосіб вирішення негативного впливу традиційних методів ведення сільського господарства на навколишнє середовище, таких як забруднення ґрунту та води, втрата біорізноманіття, а також вплив на зміну клімату та безпеку харчових продуктів. Наразі екологізація зосереджена саме на впливі сільського господарства на навколишнє середовище та зусиллях зі збереження природи, хоча й виступає як цілісний підхід, який прагне зрозуміти та вирішити соціальні, екологічні та економічні наслідки діяльності підприємств в агросекторі [181].

Оскільки в останні роки рівень антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище значно зростає, провокуючи поглиблення екологічних дисбалансів та формування нових загроз як локального, так і глобального масштабу, необхідність переходу до ведення екологічно господарювання набуває особливого значення. Такий підхід особливо стосується галузі аграрного виробництва, яка є досить чутливою до будь-якого втручання у розвиток агроєкосистеми. Оскільки в аграрному виробництві використовується значна кількість природних ресурсів (зокрема – земельних і водних), а його вплив поширюється майже на 80 % загальної площі території нашої країни [6]. Тому стає очевидним, що розвиток екологоорієнтованої діяльності аграрних підприємств є першочерговим і надзвичайно важливим.

Досліджуючи різні підходи до визначення сутності екологізації (Додаток Б), слід зазначити, що існують різноманітні думки і тлумачення. В економічній літературі зустрічаються різні підходи до визначення екологізації

виробництва, узагальнюючи які можна виділити декілька спільних ознак, зокрема:

1) у переважній більшості визначень екологізація виробництва розглядається як процес, що охоплює сукупність послідовних дій, спрямованих на перетворення форм, методів, способів виробництва, які гармонізовані з законами розвитку навколишнього природного середовища;

2) екологізація виробництва тісно пов'язана із інноваційною діяльністю та спрямована на збереження природної рівноваги і поліпшення якості життя нинішнього і майбутнього поколінь.

Екологізацію аграрного виробництва також можна розглядати як з точки зору гуманістичних пріоритетів – турботи про здоров'я і добробут людей, тварин, рослин та загальний екологічний стан довкілля, – так і з позицій економічної доцільності, тобто впливу екологічних чинників на конкурентоспроможність і результативність господарювання [117]. Відповідно до домінування гуманістичних чи економічних цілей розрізняють власне екологічне (органічне) сільське господарство та екологічно орієнтоване, природодружнє аграрне виробництво [133].

Екологізація, як сучасний тренд, охоплює значну кількість напрямів життя суспільства та може ідентифікуватися за окремими підходами: технологічний, маркетинговий, соціально-економічний [111]. Так, технологічний підхід щодо ідентифікації суті дефініції «екологізація» полягає у розумінні процесу раціоналізації землеустрою та впровадження природоощадних технологій для підтримання екологічних балансів агроландшафтів [88] і безперервного екологічного удосконалення, спрямованого на нейтралізацію негативних впливів на екосистеми [90]. Маркетинговий підхід розглядає екологізацію як систему екологічного маркетингу, спрямовану на формування та забезпечення обмінів, орієнтованих на задоволення потреб споживачів за умов мінімізації негативного впливу на довкілля [178]. Відповідно до соціально-економічного підходу екологізація виступає як комплексний механізм, що охоплює всі сфери економіки та

суспільства, використовує природні регуляторні процеси для зміцнення економічного розвитку та забезпечує реалізацію принципів сталого розвитку через відповідні адміністративно-правові й соціальні інструменти [179].

Вважаємо, що, екологізація аграрного виробництва – це комплексний, багаторівневий та керований процес трансформації сільськогосподарського виробництва на засадах раціонального природокористування, ресурсозбереження та впровадження інноваційних екологоорієнтованих технологій, що забезпечує відтворення природно-ресурсного потенціалу, підвищення еколого-економічної ефективності та формування конкурентоспроможної, екологічно безпечної продукції відповідно до принципів сталого розвитку.

Узагальнюючи підходи до трактування екологізації аграрного виробництва, варто наголосити, що практична реалізація природоохоронних заходів та природо-зберігаючих технологій неможлива без відповідної трансформації суспільної свідомості. Науковці підкреслюють, що будь-які спроби масштабно впроваджувати екологічні підходи в аграрну сферу виявляються неможливими, якщо не супроводжуються формуванням екологічної відповідальності та культури, насамперед серед молоді [22, с. 15]. Крім того, добробут суспільства безпосередньо пов'язаний зі станом довкілля, а якість навколишнього природного середовища значною мірою визначається ставленням людини до природи та потребує переосмислення їх взаємодії і переорієнтації на екологічно виважені принципи.

Нині екологізація суспільного розвитку набуває особливої важливості та перетворюється на ключовий чинник загальнодержавної політики. Вона охоплює економічну, екологічну, соціальну й духовну сфери, виступаючи процесом, що спрямовує поступ цивілізації за траєкторією сталого та екологічно збалансованого розвитку [139, с. 58]. Відповідно до цього екологізацію суспільного розвитку визначають як «концепцію, що передбачає екологізацію економічної і соціальної політики та оздоровлення духовної сфери за допомогою системи ефективних інструментів з метою забезпечення

стійкості екологічних систем і усунення глобальних, національних і регіональних екологічних загроз» [140, с. 99].

Як і будь-який процес, екологізація аграрного виробництва, має свої цілі, завдання, інструменти та принципи формування (рис. 1.1).

* доповнено автором

Рис. 1.1. Зв'язок цілей, завдань, інструментів і принципів екологізації аграрного виробництва

Джерело: сформовано автором з використанням [10; 103]

Основні цілі екологізації сільськогосподарського виробництва вбачаються в екологізації суспільного виробництва, у тому числі й аграрного сектору шляхом екологізації окремих його складових: екологізація

виробництва, екологізація технологій, екологізація управління, соціальна екологізація, які об'єднуються в єдину систему. Так, ключовою метою екологізації виробництва є мінімізація негативного антропогенного впливу на довкілля через оптимізацію структури аграрного виробництва та скорочення ресурсних втрат. Це передбачає підвищення рівня використання природних ресурсів на основі їх відтворюваності, зменшення екодеструктивних процесів у ґрунтових і водних екосистемах, а також упровадження практик, що забезпечують збалансовану продуктивність агроландшафтів.

Екологізація технологій спрямована на упровадження інноваційних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, що зменшують навантаження на природне середовище через застосування екологічно безпечних засобів виробництва, біотехнологій, технологій точного землеробства, органічних методів вирощування продукції, повторне використання ресурсів, а також залучення екоінновацій. Відповідно екологізація управління забезпечує формування та впровадження системи екологічно орієнтованого управління, що передбачає інтеграцію екологічних критеріїв у процеси стратегічного планування, обґрунтування управлінських рішень, моніторинг стану довкілля, а також застосування економічних стимулів і регуляторів, що заохочують природооощадні поведінкові моделі суб'єктів господарювання.

В свою чергу соціальна екологізація зосереджується на формуванні екологічної свідомості, культури та відповідальності серед населення, зокрема серед сільських громад і працівників аграрної сфери. Її основною метою є забезпечення сприйняття екологічних норм як важливої складової економічної діяльності та повсякденного життя. Розвиток екологічної освіти, підвищення рівня екологічної компетентності, поширення екологічно відповідальних моделей поведінки створюють соціальне підґрунтя для успішної реалізації екологічно орієнтованих реформ в аграрному секторі [103].

До пріоритетних завдань екологізації аграрного виробництва доцільно віднести зміцнення екологічної безпеки; зменшення техногенного тиску на

природні біоценози; раціональне використання природних ресурсів; охорона, відновлення і підвищення родючості ґрунтів; запровадження енергоефективних, безвідходних технологій виробництва; нарощування виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції.

Досягнення зазначених цілей та вирішення поставлених завдань потребує формування комплексного інструментарію, основою якого має стати цілісна державна політика, що спирається на сучасну нормативно-правову базу та передбачає розроблення екологічно орієнтованих програм на державному, галузевому та регіональному рівнях. Важливим компонентом такої політики є технічні регламенти, стандарти та нормативи, які слугують базою для проведення екологічної сертифікації процесів виробництва, маркування продукції тощо.

В останні роки значного поширення набули інструменти екологічного аудиту та екологічного консалтингу. Вони забезпечують підприємствам, інвесторам та іншим суб'єктам господарювання інформаційну, технічну й експертну підтримку щодо впровадження природоохоронних заходів, реалізації екологічних програм та оптимізації управління впливом на довкілля. Для отримання об'єктивної інформації про стан навколишнього середовища та реагування на зміни, спричинені природними або антропогенними чинниками, необхідне функціонування системи екологічного моніторингу, яка включає локальний, регіональний, національний і глобальний рівні спостережень.

Слід зазначити, що екологізація аграрного виробництва ґрунтується на певних принципах. В науковій літературі [3; 9; 16; 164] існують різні підходи до їх визначення, однак до основних принципів екологізації зазвичай відносять: пріоритетність екологічної безпеки; екологічної відповідальності; охорони довкілля; відтворення і збереження природних ресурсів; збереження цілісності агроландшафтів; збереження біологічного біорізноманіття. На нашу думку, система принципів екологізації аграрного виробництва потребує доповнення принципами інтегрованого управління родючістю ґрунтів та

превентивності, що на відміну від існуючих підходів, забезпечує комплексне поєднання превентивних, відновлювальних та технологічних аспектів екологобезпечного господарювання і дозволяє управляти процесом екологізації з метою збалансування продуктивності агроєкосистем та їх екологічної стійкості в довгостроковій перспективі.

Слід зазначити, що екологічне аграрне виробництво передбачає застосування передових технологій щодо вирощування продукції агросектору без використання шкідливих речовин, якими є пестициди, гормони росту, мінеральні добрива чи засоби захисту рослин у великих дозах тощо [163]. Звідси екологізація аграрного виробництва повинна бути орієнтована на застосування таких методів і способів господарювання, які не спричиняють виникнення чи посилення екологічно небезпечних процесів у агроєкосистемах або запобігають їх появі. Саме це становить основну місію екологізації. Якщо ж деградаційні зміни довкілля вже відбуваються, необхідно формувати комплексні заходи, що охоплюють екологічно орієнтовані організаційні, технологічні, управлінські та адміністративні рішення, спрямовані на усунення порушень, зменшення їхніх наслідків і відновлення природного середовища в цілому чи його складових [10].

Сучасний екологічний вектор розвитку підприємств аграрного сектору, може забезпечувати високу результативність за умови поєднання економічної мотивації аграрних товаровиробників, їх соціальної відповідальності та нових аспектів зацікавленості представників агробізнесу. Крім того, пріоритетною основою ведення екологоорієнтованої діяльності підприємств повинна виступати екологічна домінанта їх аграрного господарювання. Слід зауважити, що важливе місце в системі удосконалення екологічних показників функціонування підприємств аграрного виробництва надається впровадженню сучасних принципів та інноваційних методів щодо управління якістю та безпечністю продукції, а також усіх виробничо-господарських процесів, що супроводжують виробничу діяльність та споживання екологічної аграрно-промислової продукції [28].

Забезпечити підвищення ефективності функціонування екологоорієнтованих підприємств аграрного сектору можна за рахунок впровадження новітніх технік і технологій, які є екологобезпечними, ресурсо- та енергоощадними, інноваційних розробок, досягнень науки і техніки, з одночасною екологізацією освіти і виховання та суспільного мислення в цілому. Звідси випливають завдання екологізації аграрного виробництва, які полягають не лише у забезпеченні збереження стабільності агроєкосистем та досягнення гармонійного розвитку підприємств агросектору, а й у зміцненні екологічної безпеки країни, зниженні економічного збитку і природоохоронних витрат, відтворенні природних ресурсів, отриманні якісної екопродукції [130], що стає можливим при визнанні рівності трьох його складових – економічної, соціальної і екологічної (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Взаємозв'язок екологізації аграрного виробництва з соціальною, економічною і екологічною системами

Джерело: сформовано автором з використанням [10]

Зокрема, слід визнати, що при деградації навколишнього природного середовища не цілком коректно вести мову про підвищення рівня економічного зростання та добробуту населення. Оскільки погіршення якості та екологічності довкілля досить часто є причиною зростання рівня захворюваності людей, зумовлює виникнення та розвиток різних природних катаклізмів тощо.

У результаті впровадження екологізації аграрного виробництва всі три ключові складові цієї системи забезпечують формування екологічного, економічного та соціального ефектів:

1. Соціальний ефект забезпечує зростання добробуту сільського і міського населення; зниження рівня захворюваності населення усіх вікових категорій; розвиток соціальної інфраструктури; підвищення рівня зайнятості через створення нових робочих місць в екологічних виробництвах.

2. Економічний ефект досягається шляхом скорочення витрат; завоювання нових ринків екологічної продукції; виходу на ринки екологобезпечних технологій; отримання прибутків від продажу екологічних інновацій; формування екологічного іміджу підприємства.

3. Екологічний ефект можна охарактеризувати через поліпшення стану навколишнього природного середовища; раціональне використання природних ресурсів; зменшення антропогенного навантаження на довкілля; охорону земель; відтворення та підвищення родючості ґрунтів.

Такий підхід дозволяє розкрити сутність екологізації та структуру її елементів, подаючи її як цілісну систему взаємопов'язаних процесів, що формуються під впливом природних, виробничих і соціальних чинників (рис. 1.3). Це узгоджується з методологією системного аналізу, відповідно до якої екологізація не розглядається як окрема чи ізольована діяльність, а навпаки, вона постає багатокомпонентною системою, що одночасно інтегрує природні, технологічні, організаційні, економічні та соціальні аспекти, формуючи комплексний підхід до сталого розвитку аграрного сектору.

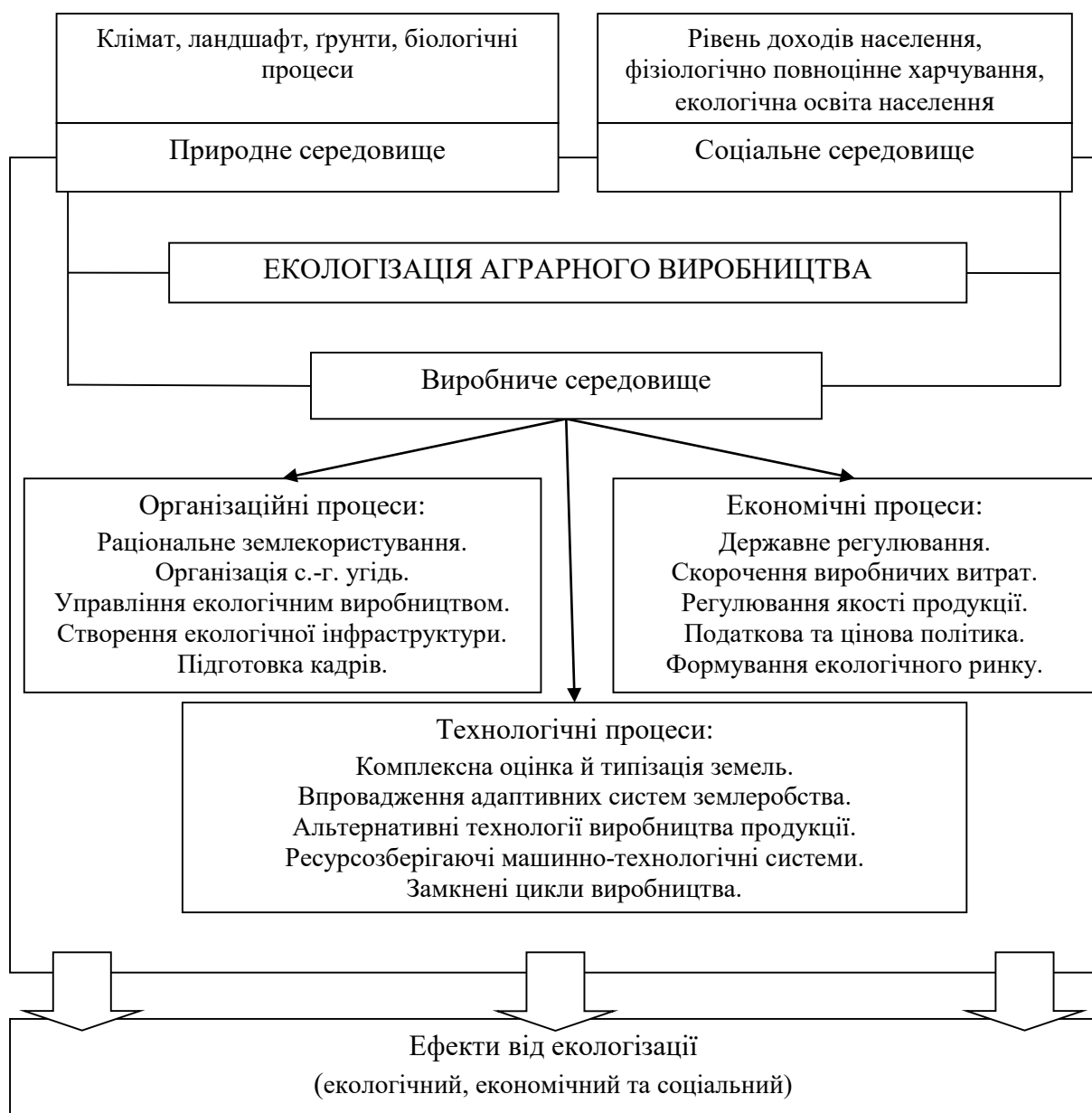

Рис. 1.3. Формування ефектів екологізації аграрного виробництва

Джерело: сформовано автором

Екологізація як важливий напрям діяльності аграрних підприємств, базується на освоєні еколого-економічних методів господарювання, з метою забезпечення розширеного відтворення природних ресурсів за рахунок формування стійких еколого-економічних систем, збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної екологічно безпечної продукції, створення агросистем за використання екологічних методів господарювання [34].

Отже сучасні процеси глобалізації мають безпосередній вплив на розвиток підприємств аграрного виробництва, який не можливий без дотримання екологічних норм. Екологізація аграрного виробництва наразі повинна виступати засобом подолання як екологічної, так і економічної кризи функціонування, акцентуючи увагу на пріоритетності екологоорієнтованої діяльності підприємств аграрного сектору.

1.2. Методичні підходи до формування механізмів організації аграрного виробництва на основі екологізації

З метою формування стійкого рівня екологічної безпеки та збалансованого економічного розвитку підприємств аграрного виробництва важливо вдосконалювати механізми їх управління та функціонування. В сучасних умовах посиленого антропогенного впливу на довкілля, екологічні проблеми стають ще більш актуальними. Процес скорочення обсягів виробництва вітчизняних сільгосптоваровиробників не вирішує проблеми високого рівня деградації природних ресурсів. Тому критично необхідно інтегрувати екологічні фактори у виробничу діяльність суб'єктів підприємництва, враховуючи принципи сталого розвитку та раціонального використання природних ресурсів. Для досягнення цих цілей вітчизняними науковцями доведено необхідність впровадження заходів, що сприяють: використанню чистих технологій та передових методів виробництва сільськогосподарської продукції, які зменшують негативний вплив на навколишнє середовище, розвитку екологічної освіти та свідомості серед співробітників підприємств, а також підтримці державних ініціатив та створення сприятливих умов для їх екологічно відповідальної діяльності тощо [57].

Виокремивши та об'єднавши в пункті 1.1 цілі, завдання, інструменти і принципи екологізації, сформувано теоретичну основу екологізації аграрного

виробництва, що має стати підґрунтям для дослідження теоретико-методичних основ формування й розвитку механізмів екологізації.

У спеціальній науковій літературі виділяють такі поняття, як «господарський механізм», «економічний механізм», «організаційно-економічний механізм», єдиний підхід до розуміння яких наразі не випрацюваний. Як свідчить аналіз літературних джерел, окремі автори ототожнюють ці поняття і вживають їх як синоніми. Разом з тим, існує думка, що економічні механізми розподіляються на: власне економічні (характерною рисою є економічний характер стосовно підтримуваних процесів або діяльності), організаційно-економічні (природний хід економічних процесів замінюється або доповнюється їхнім управлінням або регулюванням) і організаційно-управлінські (результатом їх функціонування є управлінське рішення, що використовується у процесах управління підприємством) [131]. На нашу думку, найширшим із вище розглянутих понять є «господарський механізм», який можна трактувати як «систему основних форм, методів та інструментів використання економічних законів, розв'язання протиріч суспільного способу виробництва, реалізації власності, а також всебічного розвитку людини, формування її потреб, створення системи стимулів та узгодження економічних інтересів основних класів, соціальних груп» [92]. Тобто, це система, яка включає у себе низку підсистем та взаємозв'язків між ними, які за рахунок злагодженого функціонування дають можливість досягнути встановлених цілей економічних відносин. Однією із підсистем господарського механізму, структуру якого наведено на рис. 1.4, є економічний механізм.

Економічний механізм, на думку П.Т. Саблука, є практичним утіленням системи виробничих відносин, який охоплює комплекс економічних важелів і регулятивних інструментів, побудованих на поєднанні інтересів та відповідальності учасників виробничого процесу [137]. Дещо раніше І.І. Лукінов трактував економічний механізм як багатокomпонентну систему регуляторів, через які реалізується державна та ринкова політика, зокрема

монетарна, валютна, цінова, фінансова, кредитно-банківська, платіжна, страхова, митна, бюджетна, податкова та інші її елементи [85].

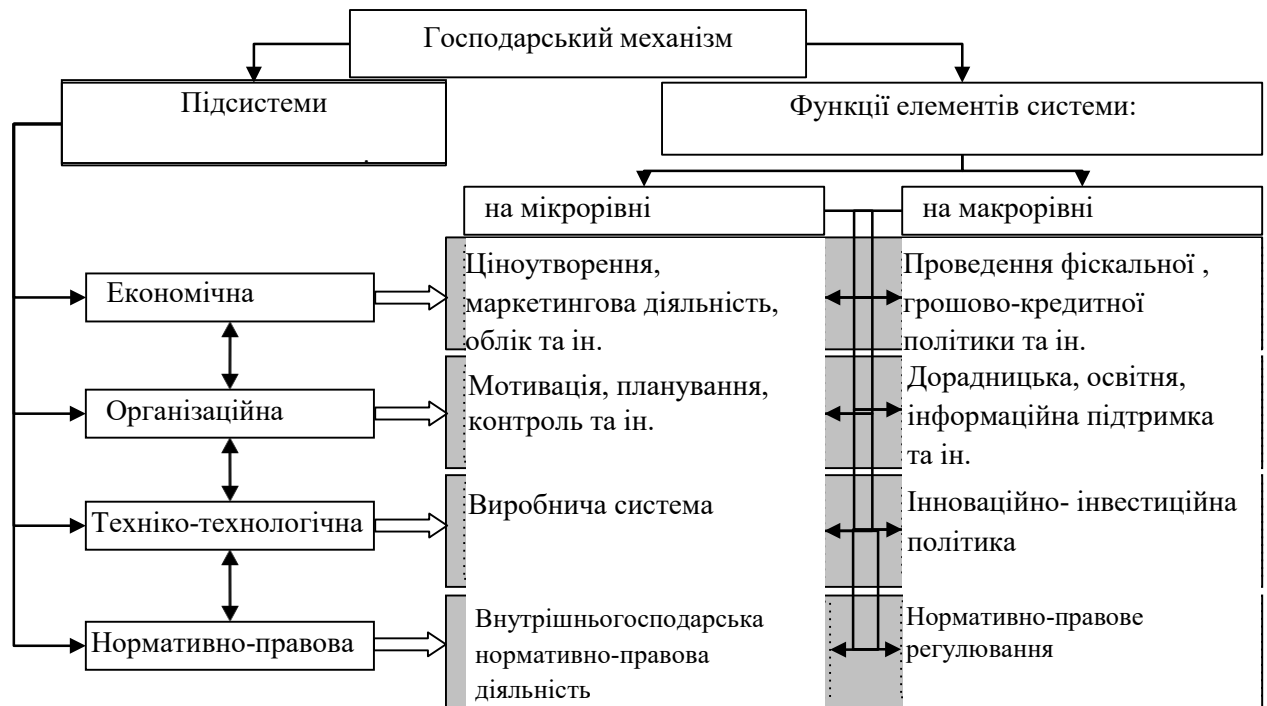

Рис. 1.4. Структура господарського механізму

Джерело: побудовано на основі [91; 193]

У контексті мікрорівня дефініція економічного механізму здебільшого розглядається як набір економічного інструментарію щодо реалізації господарської діяльності суб'єктами підприємництва. Відповідно В.М. Поленчук та О.Б. Наумов стверджують, що «економічний механізм підприємства є одним із головних складових господарського механізму, який представляє собою сукупність економічних методів, способів, форм, інструментів, важелів, ресурсів, що впливають на економічні відносини та процеси, які відбуваються на підприємстві» [115].

Дещо інший підхід до розуміння економічного механізму зустрічаємо у працях Н.В. Зіновчук, зокрема на її переконання «економічний механізм слід визначити як підсистему, в якій відбувається трансформація первісних економічних процесів, спричинених певними економічними відносинами, у необхідні (або бажані) економічні явища» [56, с. 211]. Такий підхід до трактування економічного механізму дозволяє пояснити багатоманітність

термінології, що використовується для визначення цієї категорії та об'єднати в одне ціле окремі складові. Крім того, його трактування може розглядатися у широкому та вузькому розуміннях. У першому випадку економічний механізм екологізації розглядається як сукупність форм і методів функціонування суспільного виробництва, як еколого-економічна система, яка відповідає ступеню розвитку використання законів природи й економічних законів у діяльності людини. У іншому випадку економічний механізм обґрунтовується як система спонукальних інструментів, яка управляє економічною поведінкою господарюючих суб'єктів, направляючи їх на здійснення природозберігаючих заходів, тобто досягнення еколого-економічної збалансованості функціонування суспільного виробництва і якісного стану навколишнього середовища [21, с. 63].

Отже, механізмом слід називати систему взаємопов'язаних і взаємодіючих процесів або інструментів, які спільно виконують певне завдання або досягають відповідної мети [31]. Для забезпечення процесу екологізації аграрного виробництва застосовують економічний механізм, фінансовий механізм та механізм державної підтримки розвитку екологоорієнтованої діяльності (рис. 1.5).

Економічний механізм екологізації доцільно розглядати як комплексний набір елементів, що безпосередньо впливають на економічні інтереси господарюючих суб'єктів і враховують характеристики як внутрішнього, так і зовнішнього середовища їх функціонування. Основним економічним інтересом суб'єкта господарювання аграрної сфери є задоволення потреб ринку екологічної продукції, що створює можливість отримання ним прибутку [81].

Залежно від інструментарію впливу на провадження природоохоронної діяльності вирізняють різні види та типи економічних механізмів. Вітчизняні дослідники О.В. Коняєв і Г.Є. Жуйков обґрунтовують заохочувальні та примусові механізми. До заохочувальних вони відносять пільгове кредитування аграрних товаровиробників; цінове стимулювання виробництва

екологічно чистої продукції; централізовані та місцеві субсидії; безпроцентні позики; податкові звільнення щодо частини доходу. Примусовий механізм, на їхню думку, охоплює екологічні податки; штрафні санкції; платежі за забруднення та диференційовану оплату за використання природних ресурсів залежно від їх якісного стану [67]. Тобто увага акцентується переважно на державних інструментах регулювання природоохоронної діяльності. Однак, в ринкових умовах функціонування суб'єктів господарювання значна, а подекуди й визначальна роль належить саме ринковим інструментам екологізації виробництва, які в окремих випадках можуть забезпечувати вищу їх ефективність.

Рис. 1.5. Механізми екологізації аграрного виробництва

Джерело: сформовано на основі [5; 7]

А.В. Дубодєлова, О.В. Юринець, М.М. Федоров доповнили існуючу класифікацію, виокрепивши третю складову – маркетинговий механізм, до інструментів якого вони відносять формування та розвиток ринку природних

ресурсів і екобезпечних товарів; розширення маркетингового ланцюга із урахуванням екологічної експертизи; торгівлю квотами на шкідливі викиди; акцизний екологічний збір, екологічне страхування, а також заходи із просування екопродукції [47].

З метою забезпечення аналітичної чіткості доцільно розмежувати ринковий і державний механізм екологізації аграрного виробництва. У межах державного механізму доцільно виділити два підтипи, а саме: примусовий та заохочувальний. При цьому, поняття «ринковий механізм» видається ширшим і змістовно повнішим, ніж «маркетинговий», тому саме його доцільно використовувати для позначення сукупності ринкових інструментів екологізації. Види економічних механізмів екологізації аграрного виробництва представлені на рис. 1.6.

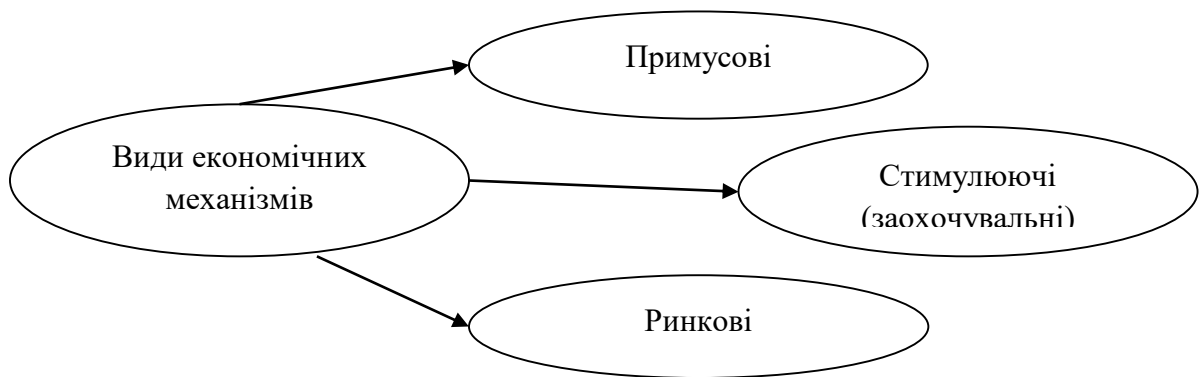

Рис. 1.6. Види економічних механізмів екологізації аграрного виробництва

Джерело: сформовано на основі [10; 101]

Розглядаючи виокремлені види економічних механізмів, слід зазначити, що серед примусових виділяються економічні та неекономічні важелі впливу. Так, серед економічних важелів зазвичай акцентують увагу на податкових інструментах, а неекономічні, в свою чергу, включають необхідність дотримання норм екологічного та земельного законодавства, а також вимог щодо стандартизації аграрно-промислової продукції та виробничих процесів в межах підприємств.

Стимулюючий (заохочувальний) економічний механізм екологізації аграрного виробництва в межах економічних інструментів спрямований на цінове стимулювання, пільгове оподаткування та кредитування, надання субсидій та безпроцентних позик, а через неекономічні важелі забезпечується державною підтримкою аграрних підприємств, їх інформаційним забезпеченням та формуванням програм розвитку.

Ринкові механізми екологізації сприяють створенню екологічних брендів та ринку екобезпечних товарів, забезпечують екологічне просування та поліпшення іміджу сільськогосподарських підприємств тощо.

Загалом механізми екологізації аграрного виробництва об'єднують різноманітні інструменти та важелі впливу, спільна дія яких спрямована на зменшення негативного впливу сільськогосподарської діяльності на довкілля та підтримку сталого розвитку аграрного сектору. Крім того механізми екологізації аграрного виробництва повинні враховувати різні аспекти економіки, науки, освіти та регулювання з метою досягнення екологічно сталих та природоохоронних цілей у сільському господарстві. Такі механізми постійно потребують поліпшення у розвитку і оптимізації системи заходів та інструментів, спрямованих на досягнення більш ефективної екологічної сталості у сільському господарстві та зменшення негативного впливу аграрної діяльності на навколишнє середовище через впровадження новітніх технологій, розробку більш точних та ефективних методів виробництва аграрної продукції, а також удосконалення законодавчої бази та регулювання в галузі екології та сільського господарства.

Не зважаючи на засоби та інструменти функціонування економічного механізму екологізації агровиробництва, обов'язково слід дотримуватись низки принципів. Зокрема, О.І. Карінцева та С.В. Тарасенко сформулювали наступні принципи екологоорієнтованого розвитку: принцип екологічної обумовленості (спрямованості розвитку підприємства на підтримання або посилення сталості екосистем, згідно з ним економічні механізми мають створювати умови для заохочення суб'єктів господарювання до отримання

прибутків за рахунок покращання екологічних результатів); принцип економічної доцільності (заохочення суб'єктів господарювання досягати природоохоронних цілей найефективнішими шляхами); принцип гласності (відкритість та доступність для громадськості всієї інформації про діяльність підприємств); принцип системності (екологоорієнтований розвиток підприємства має охоплювати весь життєвий цикл виробів та послуг) [62]. О.В. Бігдан, О.В. Ходаківська доповнюють існуючу класифікацію принципом відповідальності (карності) за недотримання природоохоронного законодавства [10]. Принципи економічного механізму екологізації аграрного виробництва представлені на рис. 1.7.

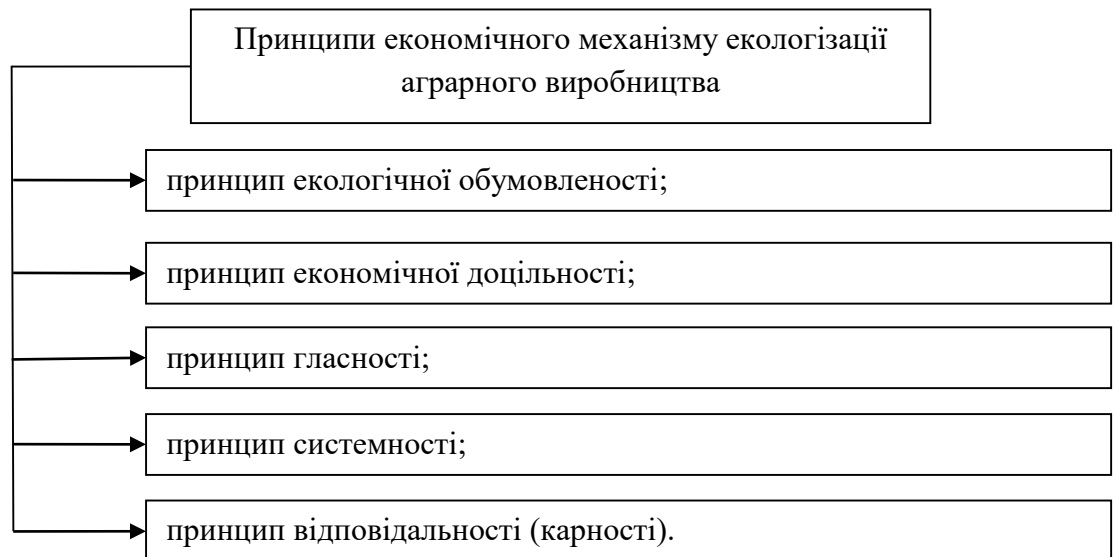

Рис. 1.7. Принципи економічного механізму екологізації аграрного виробництва

Джерело: сформовано на основі [10]

Проаналізувавши сучасну наукову літературу [15; 23; 87] можна виділити три основні типи економічних механізмів екологізації. Перший тип – компенсуючий (м'який, пасивний) механізм, що характеризується ліберальним підходом до екологічного регулювання. Він передбачає встановлення порівняно нескладних і лояльних екологічних вимог для різних секторів економіки, що не стримують їхнього розвитку. Основне призначення такого механізму полягає у відшкодуванні завданої довкіллю шкоди, а не у

запобіганні її виникненню, тому його вплив на темпи економічного зростання є мінімальним. Подібний підхід притаманний переважно техногенному розвитку, де увага зосереджена на подоланні екологічних наслідків виробництва, а не на усуненні їхніх першопричин.

Другий тип економічного механізму забезпечує стимулюючий розвиток екологозбалансованих і природоохоронних виробництв і видів діяльності. Рушійну роль у його реалізації відіграють ринкові інструменти, які сприяють збільшенню обсягів випуску продукції за рахунок упровадження інноваційних, ресурсощадних технологій та раціонального використання природних ресурсів. Прикладом такого механізму може слугувати формування економічних стимулів, спрямованих на розвиток органічного сільського господарства, що формують сприятливі умови для його поширення.

Третій тип економічного механізму природокористування характеризується жорстким регулятивним впливом. Він поєднує адміністративні заходи, такі як суворі правові та податкові вимоги, із ринковими важелями, включаючи фінансові обмеження, екологічні санкції та посилення відповідальності за порушення. У межах такого механізму відбувається поступова відмова від ресурсо- та енергомістких моделей господарювання та перехід до раціонального й ощадливого використання природних ресурсів.

На практиці вище описані механізми у чистому вигляді існують рідко, оскільки зазвичай формуються їхні комбіновані моделі. Важливу роль при цьому відіграють конкретні технології, види діяльності за галузями, територіальне та зональне розміщення підприємств. Зокрема, для України у середньостроковій перспективі найбільш ефективним може бути поєднання стимулювального і жорсткого механізмів. Адже розвиток органічного землеробства разом із застосуванням економічних інструментів жорсткого регулювання через зменшення використання пестицидів, скорочення інтенсивної оранки, обмеження техногенного навантаження надасть змогу

покращити екологічну ситуацію та зменшити антропогенне навантаження на довкілля [176].

Отже, результативність економічних механізмів екологізації значною мірою залежить від послідовної державної політики, спрямованої на впровадження принципів раціонального природокористування та мінімізацію впливу антропогенних чинників на екосистеми. Водночас, важливе місце займають ринкові інструменти, які безпосередньо мотивують виробників освоювати екологічно безпечні технології та виробляти якісну екопродукцію заради доступу до нових ринків і підвищення конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів. Держава, своєю чергою, може посилити ефективність цих інструментів шляхом законодавчого удосконалення чіткості визначення критеріїв екологічності виробництва, процесів і продукції.

1.3. Особливості розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва на інноваційних засадах

В сучасних умовах розвитку економіки екологізація аграрного виробництва повинна виступати засобом подолання еколого-економічної кризи функціонування вітчизняних підприємств аграрного сектору, акцентуючи увагу на пріоритетності їх екологоорієнтовної діяльності. Тому екологізація, як один з основних напрямів інноваційного розвитку аграрних суб'єктів господарювання, повинна базуватися на освоєнні екологічних методів ведення аграно-промислової діяльності, збільшенні обсягів виробництва конкурентоспроможної екопродукції через впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства та раціональне і ефективне залучення потенціалу ресурсів сільської місцевості [33]. Актуальність екологічної спрямованості сільськогосподарського виробництва наразі є беззаперечною та передбачає пошук таких методів організації господарської діяльності в агросфері, які можуть забезпечити задоволення попиту на

вироблену екологічну продукцію агросектору поряд із одночасним зменшенням негативного впливу на навколишнє середовище.

Екологічна спрямованість діяльності підприємств аграрного виробництва виявляється через поєднання економічних і соціальних проблем оптимального використання, раціонального відтворення та охорони природних ресурсів агросектору на інноваційній основі. Звідси випливає, що екологізація аграрного виробництва тісно пов'язана із інноваційною діяльністю та повинна розглядатися як невід'ємна складова її розвитку. Тому екологізація діяльності аграрних підприємств як окремий інноваційний напрям в аграрному виробництві побудована на раціональному використанні природно-ресурсного і виробничого потенціалу та дозволяє за допомогою розширеного відтворення не тільки підвищити ефективність та екологічну безпечність продукції, а і надавати потужні можливості сталого розвитку аграрним підприємствам в умовах нестабільного економічного середовища [2; 169]. Це все стає можливим за умови модернізації аграрного виробництва на екологічних засадах через застосування інноваційних аграрних технологій (табл. 1.1), які забезпечують раціональне використання ресурсів, зменшення екологічних ризиків і підвищення стійкості агроєкосистем, поєднуючи економічні цілі з пріоритетами охорони довкілля та сталого розвитку.

Крім того, екологізація виробничої діяльності аграрних підприємств є складовою базових стратегій зростання їх конкурентоспроможності та передбачає, передусім, задоволення споживачів екологічно безпечною продукцією, зменшення негативного впливу сільськогосподарського виробництва на довкілля та збереження природних ресурсів, запровадження екологічних інновацій з метою відновлення якісних компонентів природного середовища за рахунок процесу самовідновлення на базі використання новітніх екологічно безпечних технологій та застосування інноваційних розробок [17].

Інноваційні напрями екологічної модернізації аграрного виробництва

Аграрні технології	Характеристика
Прецизійне землеробство	Застосуванні цифрових інструментів для високоточного управління агробіологічними процесами. Завдяки мережам датчиків, супутниковим системам моніторингу та дронам отримують точну інформацію про стан ґрунтів, рівень зволоження, потребу культур у поживних речовинах. Це дозволяє оптимізувати систему внесення добрив та засобів захисту рослин, мінімізувати надмірне використання ресурсів і зменшити антропогенний вплив на довкілля.
Біотехнології	Створення видів рослин із підвищеною стійкістю до стресових факторів довкілля – посухи, хвороб, шкідників. Використання таких культур дає змогу скоротити застосування пестицидів, зберегти родючість ґрунтів і забезпечити стабільність урожаю за несприятливих кліматичних умов. Сучасні методи генетичного удосконалення дозволяють формувати сорти з покращеними адаптивними властивостями, що відповідає потребам переходу до природоорієнтованого землеробства.
Автоматизація та роботизація аграрних операцій	Використання автономної техніки – роботизованих тракторів, комбайнів, систем для автоматичного збирання овочів і фруктів – сприяє зниженню енергоспоживання та підвищує точність виконання технологічних операцій. Роботизовані системи зменшують навантаження на земельні ресурси та забезпечують стабільність виробничих процесів, що має позитивний екологічний ефект.
Інформаційні системи і технології	Забезпечує глибоку аналітику великих масивів аграрних даних. На основі інформації про ґрунтові умови, кліматичні параметри, біологічні характеристики культур ІСТ формують рекомендації щодо оптимальних термінів сівби, режимів поливу, прогнозування урожайності та ризиків, інтегруючись в систему управління аграрним виробництвом, підвищуючи його екологічну ефективність і адаптивність до змінних природних умов.
Гідропоніка та аеропоніка	Системи вирощування рослин без ґрунту, що забезпечують високу продуктивність, значну економію водних ресурсів та мінімізацію впливу традиційного землеробства на довкілля.

Джерело: сформовано з використанням [108]

В процесі переходу підприємств аграрного виробництва до інноваційної моделі екологічно орієнтованої діяльності слід звертати увагу на стратегічні напрями розвитку таких суб'єктів підприємництва, якими виступають: еколого-безпечний розвиток аграрного виробництва, системна еколого-економічна реструктуризація сільського господарства, відтворення та раціональне використання ресурсного потенціалу, співробітництво з міжнародними організаціями у відповідній сфері, а також утвердження в

суспільстві принципів соціальної справедливості. Реалізація перерахованих напрямів можлива на основі якісних перетворень, які необхідні для впровадження інноваційного шляху розвитку аграрних підприємств та формують модель еколого-економічного механізму управління в аграрному виробництві через сукупність окремих складових (рис. 1.8).

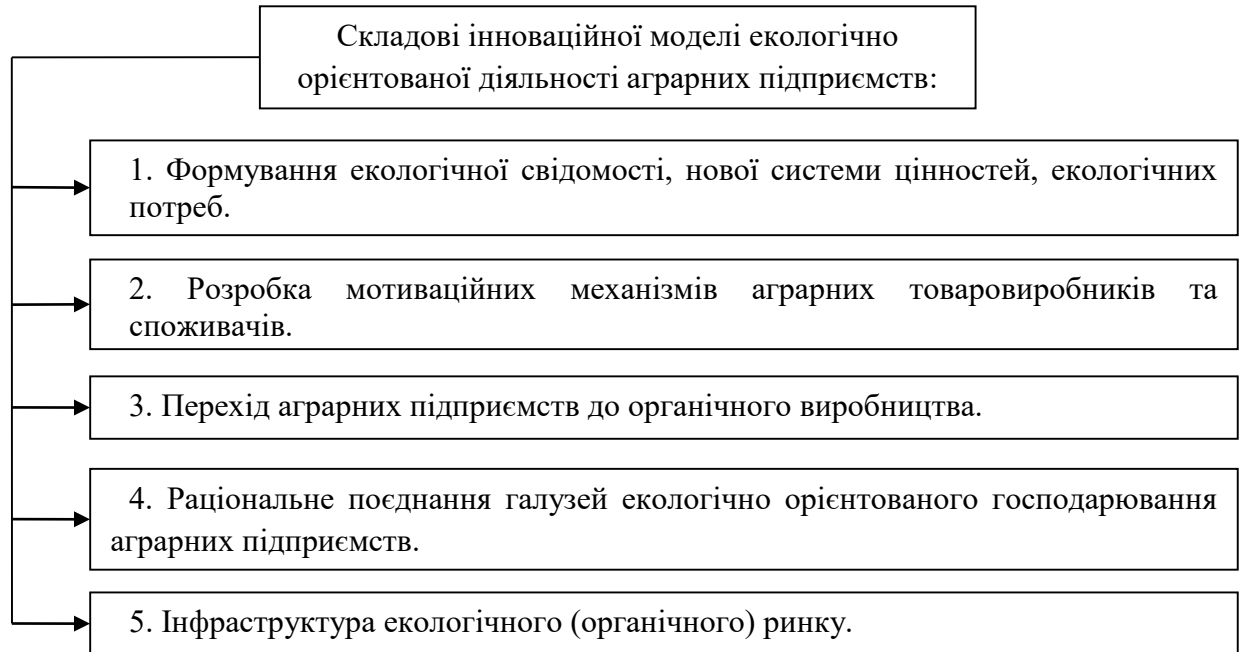

Рис. 1.8. Складові інноваційної моделі екологічно орієнтованої діяльності аграрних підприємств

Джерело: згруповано автором з використанням [3]

З позиції розглянутих вище складових, інноваційна модель розвитку аграрного виробництва на екологічних засадах має базуватися на врахуванні екологічних чинників, вимог екологічної безпеки в межах організаційно-виробничого процесу аграрно-промислової продукції та раціонального використання й охорони природних ресурсів, що сприятиме розвитку інфраструктури екологічного ринку.

Ринок екологічної продукції (товарів, послуг) пропонується розуміти як свого роду організаційно-економічний механізм, що забезпечує узгодження інтересів виробників та споживачів, підприємницьких кіл та суспільства, окремих держав у структурі світової спільноти з приводу використання

суспільних благ та ресурсів спільного споживання [11; 62; 143; 144;].

Доцільність формування ринку екологічної продукції можна аргументувати таким чином [136, с. 57-58]:

1. Гармонізація економічного розвитку та екологічної безпеки. Екологічна продукція дозволяє частково нівелювати суперечності між економічним зростанням та необхідністю збереження природного середовища.

2. Наявність унікального науково-технічного потенціалу. Україна володіє значними можливостями в розробленні й впровадженні екологічно орієнтованих технологій та обладнання, що забезпечується як діяльністю традиційних наукових установ, так і широким спектром приватних інноваційних структур.

3. Висока професійна підготовка кадрів. Значна частина фахівців технічних, біологічних, аграрних та екологічних спеціальностей має високий рівень кваліфікації, що створює сприятливі передумови для розвитку цього сегменту ринку.

4. Розширення європейського ринку екотоварів. Зростання попиту на природоохоронні технології та обладнання у країнах ЄС відкриває нові можливості для експорту української екотехніки.

5. Міжнародна підтримка природоохоронних ініціатив. Оскільки виробництво екологічних товарів є глобально визнаним суспільно корисним напрямом, підприємства можуть залучати кошти міжнародних фондів та грантових програм.

6. Готовність суспільства до споживання екопродукції. Споживачі дедалі частіше віддають перевагу товарам, що відповідають стандартам екологічної безпечності, що формує стабільний попит.

7. Еволюція способу життя та споживчих цінностей. З переходом до більш відповідального стилю життя ринки трансформуються, що зумовлює необхідність виготовлення екологічної продукції та товарів нового покоління.

8. Позитивний природоохоронний ефект. Зростання частки екологічної продукції сприяє зниженню антропогенного навантаження на довкілля та скороченню витрат на ліквідацію збитків від забруднення.

Екологічний ринок функціонує через взаємодію основних його секторів (рис. 1.9).

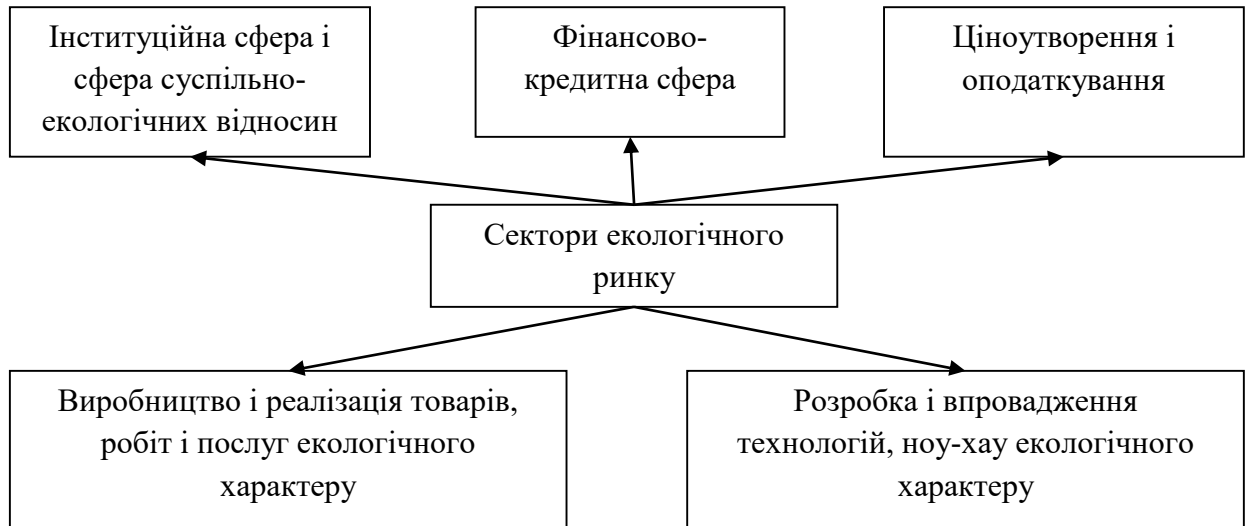

Рис. 1.9. Сектори екологічного ринку

Джерело: сформовано автором з використанням [143]

Інституційне середовище формується на основі поєднання різноманітних державних механізмів регулювання в галузі природокористування. Сучасні підходи, що базуються переважно на обмеженнях та заборонах, не завжди є найефективнішими для бізнесу. Важливо розбудувати таку систему суспільних відносин в екологічній сфері, де ключова роль відведена не встановленим державою заборонам чи штрафам, а методам, що сприяють розвитку екологічної свідомості серед виробників і споживачів. Екологічна освіта та просвітництво мають стати центральними елементами такої системи. Крім того, зміцнення фінансово-кредитної сфери є критично важливим для розвитку екологічного ринку. Пільгові кредити та бюджетна підтримка екологічного підприємництва можуть стати каталізатором для поширення інноваційних ресурсозберігаючих технологій. Ці фінансові стимули можуть підштовхнути бізнес до більш активного

впровадження екологічних ініціатив, роблячи їх економічно привабливими та стійкими в довгостроковій перспективі.

На практиці ціни на екологічну продукцію, як правило, бувають вищими, ніж на аналогічні товари та послуги «неекологічного» характеру. Це пояснюється тим, що виробництво такої продукції потребує серйозних витрат (наприклад, придбання екологічно чистих технологій, новітнього устаткування та інших). Відповідно, держава має надавати активну податкову підтримку, що дозволить суб'єктам екобізнесу інвестувати додаткові кошти у впровадження нових ресурсозберігаючих, природоохоронних технологій та отримувати необхідну норму прибутку, а також утримувати ціну на конкурентоспроможному рівні [26]. Найважливішим сектором екологічного ринку виступає технологічна компонента. Підприємства повинні здійснювати свою діяльність, беручи до уваги ефективне використання енергії та матеріалів, наголошувати на застосуванні відновлюваних ресурсів, мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище, а також максимізувати впровадження технологій переробки та використання відходів [1; 13; 56].

У практичній діяльності часто виникають питання, які аграрні підприємства відносять до екологічно орієнтованих через наявність певних критеріїв:

- закріплення у статуті суб'єкта господарювання як основної мети його діяльності – виробництво продукції, виконання робіт та надання послуг з орієнтацією на мінімізацію негативного впливу на природне середовище;
- виробництво агропродукції, реалізація робіт та послуг, що відповідають потребам охорони довкілля та відновлення ресурсів;
- виконання екологічних та природно-ресурсних програм державного замовлення як на регіональному, так і національному рівнях;
- переважання питомої ваги екологічної продукції, робіт, послуг у загальному обсязі виробництва [110].

Процес переходу аграрних підприємств на екологічно-орієнтоване господарювання сьогодні пов'язаний з низкою ризиків і потребує державної підтримки, але наразі з боку держави майже не відбувається стимулювання інновацій в агросекторі. Тому основним завдання держави має бути імплементація нормативно-законодавчої бази, надання фінансової підтримки при переході аграрних підприємств на екологічно орієнтовану систему господарювання, в основі якої лежить інноваційний продукт (органічна продукція). Крім того, розвиток органічного виробництва вимагає розробки дієвих інструментів державної політики. За допомогою інструментів заохочення та інструментів примусу, спрямованих на вирішення фінансового забезпечення [86], держава здатна підтримувати розвиток вітчизняного екологічного аграрного виробництва.

Вважаємо, що екологізація аграрного виробництва тісно пов'язана з інноваційною діяльністю і повинна розглядатися як невід'ємна складова його розвитку із запровадженням на державному рівні системи екологічно-економічного управління галуззю. Одним з елементів екологічних інновацій є ресурсо- та енергозбереження. Ці критерії є особливо важливими в умовах обмеженості і значного виснаження природно-ресурсного потенціалу України, а також втрати значної частки генеруючих та видобувних потужностей в наслідок збройної агресії росії.

Продовження розвитку екологізації в аграрному секторі безпосередньо залежить від здатності підприємств впроваджувати науково обґрунтовані інноваційні та технологічні рішення. Саме тому особливого значення набуває інноваційний потенціал галузі. Основною передумовою успішної екологізації є наявність в науковій сфері еколого-інноваційних процесів, що забезпечують формування сучасних екологічно орієнтованих рішень для аграрного виробництва. Варто зауважити, що конкурентоспроможність підприємств аграрного сектору в значній мірі визначається рівнем розвитку таких процесів, які обумовлюють перетворення результатів науково-дослідних робіт у нові продукти, технології та послуги екологічного призначення, здатні бути

ефективно впровадженими в сучасних умовах господарювання [58]. Відповідно екологічні інновації з урахуванням трансферу технологій показують, що вони завжди можуть бути вдосконалені і використані за іншим призначенням [157], а їх подальше застосування в основному здійснюється через продаж ліцензій і надання інжинірингових послуг.

Екологічно спрямований інноваційний процес слід розглядати як комплексний процес, який охоплює всі стадії створення екологічної інновації (рис. 1.10): від нової наукової ідеї, до створення продукції, технології або послуги екологічного призначення для задоволення потреб суспільства; всі етапи життєвого циклу екологічної інновації, включаючи її подальше застосування.

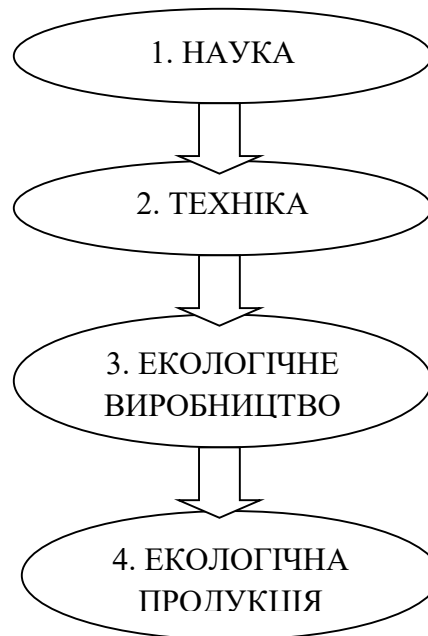

Рис. 1.10. Стадії екологічно спрямованого інноваційного процесу

Джерело: сформовано автором з використанням [65]

Так, на першій стадії екологічно спрямованого інноваційного процесу відбувається формування наукових ідей, концепцій та підходів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу аграрного виробництва на довкілля. На цьому етапі наука генерує фундаментальні та прикладні знання, які стають теоретичною основою для майбутніх технічних рішень та технологічних інновацій.

Відповідно, друга стадія передбачає перехід від наукових розробок до створення конкретних технічних засобів, технологій та інженерних рішень. Цей етап є фазою матеріалізації наукових результатів – розробляються екологічні технічні інновації, що забезпечують оптимізацію виробничих процесів, зниження ресурсоспоживання, впровадження енергоощадних рішень та екологічно безпечних технологій. Відтак саме техніка стає інструментом практичної реалізації наукових знань.

На третій стадії відбувається інтеграція розроблених технічних рішень у реальне екологічне аграрне виробництво. Технологічні інновації впроваджуються у виробничі цикли, забезпечуючи випуск продукції з мінімальним негативним впливом на навколишнє середовище. У результаті формуються умови для виготовлення екологічної продукції, яка відповідає високим стандартам якості, безпечності та стійкості.

Завершальною стадією і результатом екологічно спрямованого інноваційного процесу є створення екологічної високотехнологічної конкурентоспроможної продукції [119], в т.ч. аграрної екопродукції.

Ефективність регулювальних впливів значною мірою залежить від змістовної якості поняття «екологічна продукція» чи «екологічні товари», від того, який зміст слід укладати в ці терміни, тобто що регулювати та чим управляти. Екологічна продукція (товари) – це економічні продукти, тобто результати господарської діяльності, що подані в матеріально-предметній формі (матеріальні продукти), у духовній чи інформаційній формі (інтелектуальні продукти) або у вигляді виконаних робіт і послуг, виробництво та споживання яких сприяє зниженню інтегрального екодеструктивного впливу в розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту при одночасному підвищенні економічної ефективності у сферах їх виробництва та споживання [58, с. 49].

Основні етапи екологічно спрямованого інноваційного процесу передбачають:

1. Формування інноваційної ідеї, яка покликана запропонувати новий спосіб задоволення суспільних потреб з урахуванням екологічних обмежень і викликів.
2. Опрацювання попередньої концепції та визначення потенційної ринкової привабливості інновації на основі прогнозування економічних та екологічних вигод.
3. Оцінка інституційних умов реалізації, включно з аналізом нормативно-правового середовища, організаційних вимог, можливих ризиків і витрат, а також зіставленням їх із фінансовими ресурсами підприємства.
4. Конструкторсько-технологічне проектування, спрямоване на розроблення прототипу або технології виробництва нового екологічного продукту.
5. Пробний маркетинг, що передбачає тестування продукту, оцінювання очікуваного попиту та потенційної економічної та екологічної ефективності.
6. Планування й організація виробничого процесу, включаючи підготовку необхідних ресурсів, адаптацію технологічних ліній та налагодження екологічно безпечного циклу випуску продукції.
7. Комерціалізація екоінновації, тобто вихід продукту на ринок з урахуванням стратегії позиціонування, просування і збуту.

Для деяких підприємств, зокрема аграрних, що не мають необхідного наукового потенціалу, четвертий етап може включати не конструкторське та технологічне розроблення нової продукції (товару) екологічного призначення, а обґрунтування доцільності придбання ліцензії на екоіновацію з метою її освоєння і реалізації. Тоді надалі немає потреби у здійсненні п'ятого етапу – пробного маркетингу, оскільки екоіновація уже підтвердила свою комерційну привабливість [121].

Наразі екоінновації стають одним із провідних інструментів переходу до сталого розвитку, поєднуючи економічну результативність із соціальною відповідальністю та екологічною збалансованістю. Їх використання дозволяє

скоротити споживання природних ресурсів і мінімізувати негативний вплив аграрного виробництва на довкілля [5, с. 120; 6]. Зокрема, технології ресурсоефективного землеробства, такі, як точне внесення добрив та раціональне використання води, знижують енергетичні та матеріальні витрати, водночас зменшуючи тиск на екосистеми.

Важливе місце серед екоінновацій посідає розвиток елементів кругової економіки, а саме переробка відходів у біогаз, компост чи органічні добрива, що не лише скорочує обсяги залишків, а й формує додаткову господарську цінність. Не менш значущим є впровадження цифрових інструментів: інформаційні системи моніторингу стану ґрунтів, рослин і погодних умов забезпечують точні прогнози врожайності та покращують управління виробничими ризиками [97]. Це підвищує стабільність та ефективність функціонування аграрних підприємств.

Соціальний ефект екоінновацій проявляється у створенні нових можливостей зайнятості, підвищенні якості продукції та зміцненні конкурентних позицій виробників, особливо на тлі зростання попиту на екологічно чисті товари. У результаті аграрний сектор отримує імпульс до трансформації у сучасну, технічно оснащену та екологічно стійку галузь, здатну реагувати на глобальні виклики.

Отже, основні напрями впровадження екоінновацій в аграрному секторі (рис. 1.11) охоплюють розвиток ресурсоефективних технологій, енергозберігаючих рішень, цифровізації та інструментів кругової економіки [138].

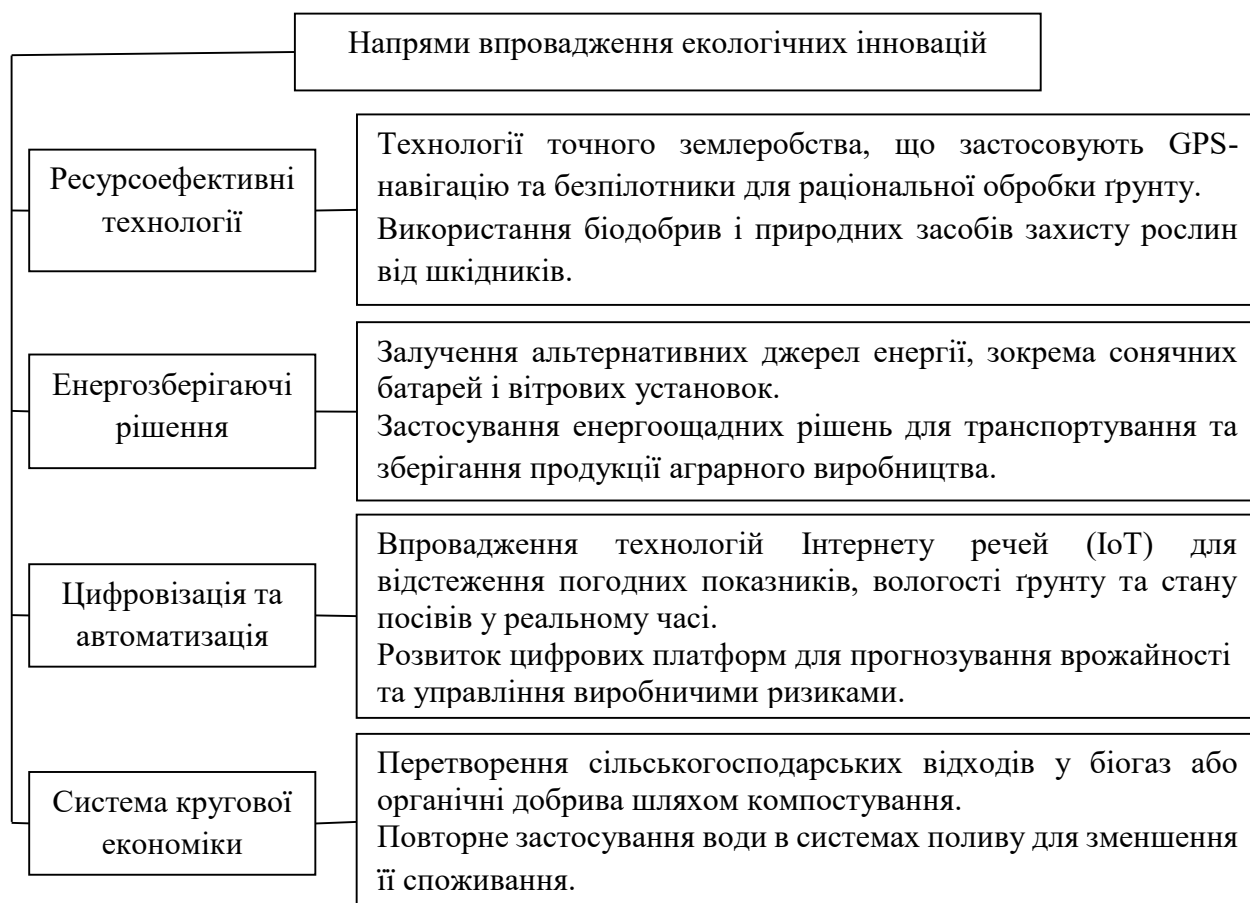

Рис. 1.11. Напрями впровадження екоінновацій в аграрному секторі

Джерело: сформовано автором з використанням [138]

Екоіновації забезпечують розв'язання наступних проблем інноваційної політики [157, с. 32-33]:

- прискорене впровадження науково-технологічних досягнень у виробництво, насамперед, в галузі високих технологій та просуванні інноваційної продукції, виробленої на їх основі, до ринку споживання;
- комерціалізація значного накопиченого заділу науково-технічних розробок, напрацювань у сфері науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), отже вирішення проблем затребуваності та реалізації науково-технічного потенціалу;
- реалізація активної регіональної інноваційної політики, спрямованої на технологічне переоснащення регіональних виробництв на базі новітніх технологій, зокрема, енерго-, ресурсозберігаючих та екологічно безпечних,

зменшення техногенного навантаження на регіональну екосистему, підвищення ефективності використання місцевої сировини тощо;

- формування тісних взаємовідносин та посилення співробітництва між закладами вищої освіти, науковими центрами та галузями економіки;
- становлення та розвиток науково-виробничих підприємств малого та середнього бізнесу, відмічених високою інноваційною спроможністю;
- залучення інвестицій, венчурного капіталу для реалізації проектів інтегрованих структур, що функціонують на екологічних засадах.

Наведений перелік конкретних проблем свідчить про актуальність та соціально-економічну і екологічну значущість вирішення зазначених проблем для дифузії інноваційних процесів в економіці. Поширеність цих процесів та ефективні зміни, які вони несуть за собою, стає передумовою та виміром утвердження сталої та інноваційної моделі розвитку вітчизняної економіки.

Сьогодні екологоорієнтована діяльність підприємств в аграрному секторі розвивається в основному за такими напрямками [157, с. 53]:

- 1) виготовлення, установлення й експлуатація природоохоронних (очисних) споруд;
- 2) розроблення та впровадження екологічно чистих технологій;
- 3) виробництво екологічно чистих продуктів;
- 4) управління життєвим циклом товарів;
- 5) поводження з відходами через їх повторне використання, утилізацію, спалювання та видалення;
- 6) торгівля екологічними технологіями, продуктами й відходами;
- 7) енергозбереження;
- 8) збереження земельних ресурсів;
- 9) водний, повітряний контроль;
- 10) екоаудит і екоекспертиза;
- 11) екологічне кредитування та страхування;
- 12) природоохоронна пропаганда і освіта;
- 13) екотуризм;

- 14) екологічна медицина та професійна безпека;
- 15) інформаційні технології; життєохоронні системи;
- 16) підтримування рівноваги екосистем.

Основними напрямками практичної реалізації екологізації інноваційної діяльності в рамках загальної екологізації економіки є екореструктуризація та екологічна модернізація виробництва [77]. Екологізація здійснюється через систему організаційних заходів, інноваційних процесів, реструктуризацію сфери виробництва і споживчого попиту, технологічну конверсію, раціоналізацію природокористування, трансформацію природоохоронної діяльності, що реалізуються як на макро-, так і на мікроекономічних рівнях.

Екоінноваційні процеси, що відбуваються в межах аграрного сектору, спрямовані на [20; 142]:

- раціональне використання природних ресурсів, їх охорону та відтворення, що забезпечує збереження природно-ресурсного потенціалу та зміцнення природно-ресурсної безпеки;
- об'єкти інновацій, що нерідко мають загальний для багатьох споживачів і користувачів характер, тому їх реалізація виходить за межі можливостей окремого підприємства, регіону чи навіть держави, особливо коли йдеться про глобальні екологічні виклики;
- інвестиції у природоохоронну та природовідтворювальну діяльність, які мають здійснюватися з урахуванням здатності природних систем до саморегулювання;
- самовідновлення екосистеми та окремих її компонентів в допустимих межах, оскільки за допомогою людської праці відтворити все, що створює природне середовище, неможливо;
- враховування, що екосистеми та їхні елементи можуть втрачати свої властивості як через діяльність людини, так і під впливом природних процесів.

Специфіка екоінновацій у сільському господарстві зумовлена особливостями самої галузі: її залежністю від функціонування суміжних сфер АПК, варіативності природно-кліматичних умов, стану економічної,

фінансової та соціальної інфраструктури, рівня державної підтримки та доступності інвестицій. Також вагомую роль відіграють питання відтворення родючості ґрунтів, підтримання життєздатності біологічних організмів, забезпечення продовольчої безпеки та належного рівня соціального захисту сільського населення.

Особливість впровадження екологічних інновацій виявляється в сприянні вирішення загострених в останні роки суперечностей між суспільством і природою. На цій підставі доцільним є використання інноваційних процесів з екологічним акцентом для подолання економіко-екологічної кризи. Діяльність з впровадження екоінновацій є одним з основних важелів в поліпшенні навколишнього природного середовища [189].

Доцільність переходу аграрного сектору економіки держави на модель визначається низкою чинників [60].

По-перше, перехід підприємств на інноваційний шлях розвитку забезпечує їх довготривалу присутність на ринку та підвищує результативність діяльності, порівняно з виробництвом традиційної продукції.

По-друге, традиційні підходи до охорони навколишнього середовища вже не є ефективними, тому виникає потреба у створенні умов для активного пошуку нових концепцій, методів і технологічних рішень.

По-третє, аналіз сучасних економічних процесів в Україні свідчить, що зволікання із переходом підприємств до інноваційного шляху розвитку посилює розрив із провідними країнами світу. Це відставання загрожує стійкою технологічною несумісністю, низькою інвестиційною спроможністю та поглиблює структурно-галузеві, інституційні й соціокультурні диспропорції.

Слід зауважити, що зменшення антропогенного тиску на довкілля можливе завдяки підвищенню технологічної культури виробництва, упровадженню природозберігаючих технологій, реалізації ефективних природоохоронних заходів і проведенню глибоких структурних змін в економіці на основі впровадження інновацій.

Оптимальний вибір напрямів еколого-інноваційних рішень повинен ґрунтуватися на комплексному аналізі можливих екологічних, економічних і соціальних альтернатив. Важлива роль при цьому належить системі економічних стимулів: платі за використання природних ресурсів, платежам за викиди забруднюючих речовин та іншим інструментам екологічної відповідальності.

Таким чином, екологічні інновації мають узгоджуватися з пріоритетами інноваційної модернізації держави. Реалізація екологізації інноваційної діяльності стає можливою лише за умови створення гнучкої інноваційної структури, здатної інтегрувати науку, освіту, техніку та виробництво в єдину організаційно-економічну систему. Формування сучасної моделі екологічно орієнтованого аграрного виробництва забезпечить ефективне впровадження екологічних інновацій і сприятиме розвитку еколого-інноваційної діяльності в Україні загалом.

Висновки до розділу 1

1. Встановлено, що останніми роками рівень антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище значно зростає, тому необхідною умовою подальшого соціально-економічного та екологічного розвитку суспільства має стати екологізація виробництва. Вона має особливе відношення до галузі аграрного виробництва, яка є досить чутливою до будь-якого втручання у розвиток агроєкосистеми.

2. Екологізацію аграрного виробництва розглянуто як процес трансформації заходів, за допомогою яких відбувається управління природокористуванням, ресурсозбереженням, впровадженням екоінноваційних технологій, і спрямований на покращення якості довкілля, безпеки життя людей, підвищення еколого-економічної ефективності та

формування конкурентоспроможної екопродукції відповідно до принципів сталого розвитку.

3. В процесі дослідження висвітлено цілі, завдання, інструменти, принципи екологізації аграрного виробництва з додатковим виокремленням принципів інтегрованого управління родючістю ґрунту та превентивності, які покладено в основу методологічного підходу щодо формування механізму екологізації. Розглянуто види та типи економічного механізму екологізації аграрного виробництва, що формують систему інструментів впливу на екологічно орієнтовану діяльність підприємств та забезпечують створення умов для ресурсоефективного і природозберігаючого господарювання.

4. Встановлено, що розвиток та ефективне функціонування екологоорієнтованих підприємств в Україні не можливий без відповідного механізму екологізації аграрного виробництва та його належної державної підтримки, яка може забезпечуватися стимулюванням органічного аграрного виробництва через сприятливі цінові, фінансово-кредитні, податкові, інвестиційно-інноваційні відносини в межах суб'єктів підприємництва та державних органів. Адже саме виробництво екопродукції зможе забезпечити продовольчу безпеку на національному та світовому ринках.

5. Екологізація аграрного виробництва постає ключовим стратегічним вектором трансформації аграрного сектору в умовах глобалізаційних викликів та зростання екологічних ризиків. Визначені напрями, механізми та інструменти екологізації є взаємодоповнюючими та створюють комплексну систему екологічної модернізації, що сприяє формуванню конкурентоспроможного агропродовольчого виробництва, підвищенню еколого-економічної ефективності, мінімізації антропогенного навантаження та розвитку ринку екологічної продукції.

6. Визначено, що екологічно спрямований інноваційний процес охоплює всі стадії створення екологічної інновації: від нової наукової ідеї до створення продукту, технології або послуги екологічного призначення для задоволення потреб суспільства. Екологічні інновації є ключовим інструментом

екологізації аграрного виробництва, оскільки забезпечують упровадження природозберігаючих рішень, спрямованих на раціональне використання ресурсів, зниження антропогенного навантаження та підвищення екологічної стійкості агроєкосистем. До таких інновацій належать біотехнологічні засоби захисту рослин і відновлення ґрунтів, технології точного землеробства, системи цифрового моніторингу стану посівів і ресурсів, інноваційні методи поводження з відходами та замкнуті цикли виробництва.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

2.1. Еколого-економічна оцінка розвитку сільського господарства

Сучасні глобалізаційні процеси мають значний вплив на розвиток аграрного сектора, роблячи його неможливим без дотримання сучасних екологічних норм та екологічних стандартів. Екологізація аграрного виробництва наразі стає ключовим інструментом не лише для збереження навколишнього середовища, але й для подолання економічних викликів, з якими стикаються щоденно підприємства аграрного сектору. У сучасних умовах саме екологоорієнтована діяльність підприємств повинна виступати пріоритетом для аграрного сектору, адже вона сприяє підвищенню конкурентоспроможності екологічної продукції на вітчизняному та світовому ринках, забезпечуючи довгострокову результативність їх функціонування. Впровадження екологічних практик через інтеграцію інноваційних технологій, органічних методів виробництва та раціонального використання ресурсів може допомогти вітчизняним аграрним суб'єктам господарювання зменшити негативний вплив на довкілля, зберегти природні ресурси, в т. ч. земельні, і водночас підвищити ефективність їхньої діяльності для забезпечення сталого розвитку галузі (рис. 2.1).

У сучасних наукових дослідженнях зростає значення системного підходу до аналізу еколого-економічної ефективності, що базується на комплексному врахуванні взаємозв'язків між компонентами агроєкосистеми та використанні інтегрованих індикаторів оцінки. Такий підхід дозволяє сформувати інтегральні показники, які одночасно відображають економічні результати діяльності аграрного підприємства та вплив на навколишнє середовище [71].

Рис. 2.1. Види та напрями реалізації екологічних практик в аграрному секторі

Джерело: згруповано автором з використанням [55]

Слід зазначити, що еколого-економічна ефективність є багатовимірною категорією, що характеризує співвідношення між економічними результатами (прибуток, рентабельність, продуктивність) і рівнем екологічного навантаження (збереження природних ресурсів, зменшення забруднення,

підтримка екосистемної рівноваги). Її концепція ґрунтується на принципах сталого розвитку, за яких економічне зростання досягається без шкоди природному середовищу.

Зміст еколого-економічної ефективності передбачає [107]:

1. Рациональне використання природних ресурсів (ґрунтів, води, енергії);
2. Зменшення екологічних ризиків (викиди, забруднення, деградація ґрунтів);
3. Орієнтацію на довгострокове збереження продуктивності агроекосистем.

Еколого-економічна ефективність використання земель сільськогосподарського призначення визначається поєднанням економічних результатів господарської діяльності підприємств аграрного сектору з їх екологічною відповідальністю щодо впливу на довкілля. Ця ефективність включає дві основні складові: економічну та екологічну. Для об'єктивної оцінки еколого-економічної ефективності доцільно застосовувати систему показників, що охоплює екологічні та економічні складові (рис. 2.2).

Враховуючи описані індикатори еколого-економічна ефективність виступає інтегральним критерієм сталого функціонування підприємств аграрного сектору, що поєднує досягнення економічних цілей із дотриманням екологічної безпеки. Вона характеризує сукупну економічну результативність процесу аграрного виробництва з урахуванням його впливу на довкілля, тобто з урахуванням витрат, пов'язаних з ліквідацією або попередженням забруднення і руйнування навколишнього середовища, а також втрат сільськогосподарської продукції, пов'язаних з погіршенням екологічної ситуації [171, с. 70.].

Довкілля і земля є основою для розвитку аграрного сектору, адже саме завдяки здоровим екосистемам і родючим ґрунтам сільське господарство може забезпечувати людство продуктами харчування. Слід враховувати, що земля в аграрному секторі як найважливіший природний ресурс, сприяє веденню

аграрного виробництва, в т.ч. на екологічних засадах. Якість ґрунту, його родючість і структура безпосередньо впливають на показники ефективності такого виробництва. Крім того, структура ґрунту важлива для росту рослин та функціонування екосистеми, а також забезпечує середовище існування для широкого спектру ґрунтової біоти [186].

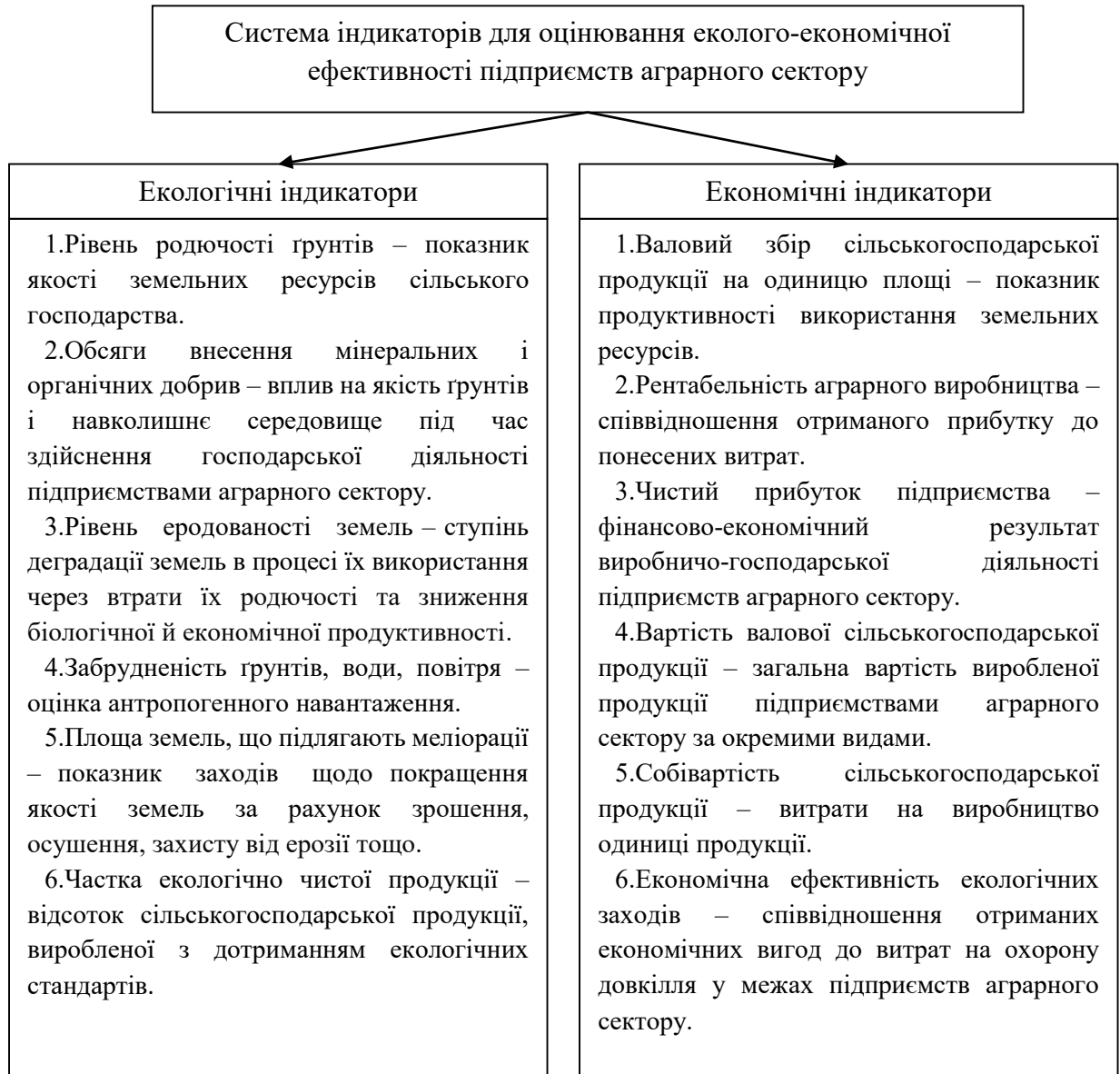

Рис. 2.2. Система індикаторів для оцінювання еколого-економічної ефективності підприємств аграрного сектору

Джерело: згруповано автором з використанням [106; 174]

На сьогодні землі сільськогосподарського призначення складають 71 % земельної площі України, з них рілля становить близько 80 %. Наша країна

володіє 8 % світового запасу чорноземів та на сьогодні понад 60 % її земельного фонду становлять українські унікальні чорноземні ґрунти, в яких близько 30 % гумусу втрачено за останні 130 років через нераціональне ведення землеробства [126]. Наразі прослідковується високий рівень розораності ґрунтів, тривожним наслідком якого є їх деградація, який в середньому по країні становить 54 % (у деяких областях 70 %), тоді як середній показник в європейських країнах – 30-35 % [135]. Така ситуація за приблизними оцінками НААН, призводить до втрат близько 40 млрд грн на рік. За даними ФАО суттєвої деградації зазнало 20 % українських земель сільськогосподарського призначення, решта перебувають під великою загрозою. Через поширені процеси деградації земель (рис. 2.3), ерозія ґрунтів охоплює 57 % території та майже 80 % сільськогосподарських угідь [43].

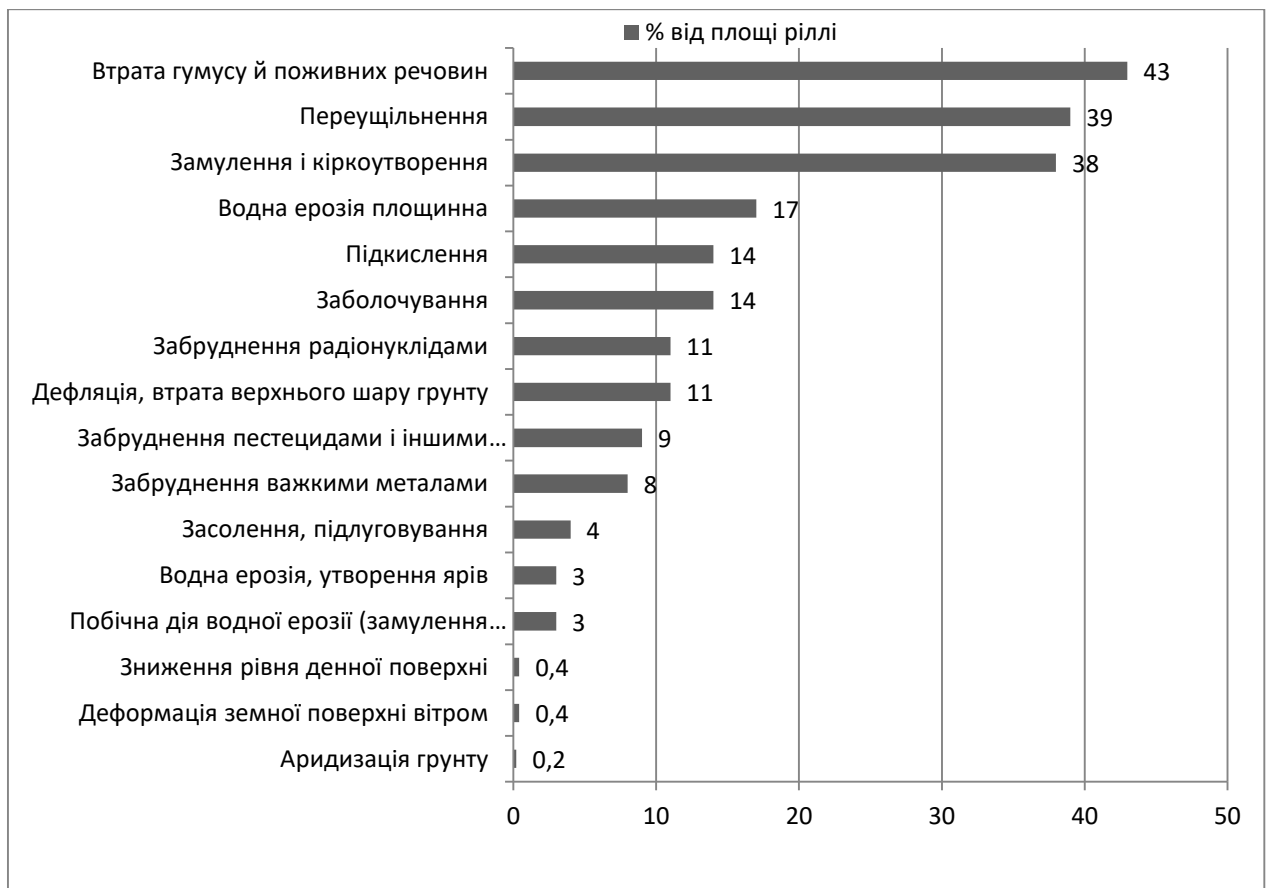

Рис. 2.3. Типи деградації ґрунтів в Україні та орієнтовне їх поширення [43]

Найпоширенішими типами деградації ґрунтів в Україні є втрата гумусу й поживних речовин, питома вага якого становить 43 % від площі ріллі, переущільнення та замулення й кіркоутворення – 39 і 38 % від площі ріллі відповідно, водна ерозія площинна – 17 % від площі ріллі, підкислення та заболочування – по 14 % від площі ріллі, забруднення радіонуклідами та дефляція, втрата верхнього шару ґрунту – по 11 % від площі ріллі, а частка інших типів складає від 0,2 до 9 %. Слід зазначити, що ерозійні процеси разом із дегуміфікацією безпосередньо призводять до зниження вмісту та запасів гумусу в усіх типах ґрунтів. Зокрема, у чорноземах кількість гумусу скоротилася приблизно на третину, а в деяких регіонах — майже вдвічі. Щорічні втрати гумусу внаслідок мінералізації та ерозії становлять близько 32–33 млн т, що відповідає 320–330 млн т органічних добрив. Крім того, разом із сільськогосподарською продукцією ерозія щорічно виносить із ґрунту приблизно 500 тис. т азоту, 400 тис. т фосфору та близько 7 млн т калію, які є ключовими для збереження родючості землі та нормального розвитку сільськогосподарських культур. Відповідно ці втрати погіршують структуру ґрунту, знижують його продуктивність і підвищують потребу в хімічних добривах, що, своєю чергою, призводить до додаткового екологічного навантаження.

Проте на екологічну цінність аграрного виробництва значною мірою впливає не лише деградація ґрунтів як один із найбільших викликів для глобальної продовольчої безпеки [188], але й незбалансованість загальнодержавної структури земельного фонду та внутрішньогосподарська структура земель сільськогосподарського призначення, яка має здебільшого довільний характер [25]. Це призводить до нерівномірного просторового розподілу навантаження на земельні ресурси агросектору в різних регіонах. Ситуація ускладнюється через відмінності в інтенсивності використання земель у сільському господарстві. Тому, на землях сільськогосподарського призначення, які є екологічно нестійкими, слід застосовувати такі методи

землекористування, які зменшують інтенсивність експлуатації земельних ресурсів.

Для досягнення реальних результатів у сфері екологізації агросектору необхідно впорядкувати земельні ресурси на національному рівні, забезпечивши раціональне землекористування, відновлення деградованих територій та підтримку сільськогосподарських товаровиробників у переході на більш екологічно чисті методи господарювання. Лише в умовах гармонійної та збалансованої структури земельного фонду можна реалізувати повний потенціал екологічних програм, спрямованих на збереження навколишнього середовища, розвиток органічного виробництва та підвищення ефективності використання природних ресурсів.

З метою визначення еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів для потреб галузі рослинництва Застосовуються ключові показники, що дають змогу всебічно проаналізувати ефективність і раціональність використання господарської території, зокрема: структуру земельних угідь, сільськогосподарських угідь та посівних площ. В основу визначення останньої покладені принципи екологічної та економічної доцільності щодо оптимального та максимального використання ґрунтово-кліматичних факторів в процесі забезпечення аграрного виробництва. Слід зауважити, що оптимізація структури посівних площ сільськогосподарських культур є найефективнішим, економічно вигідним та екологічно безпечним методом збільшення продуктивності земель сільськогосподарського призначення, що забезпечується раціональним плануванням розподілу сільгоспкультур на таких площах. Важливо, що такий підхід дозволяє максимально використати потенціал земельних ресурсів окремих господарств, мінімізуючи при цьому витрати та негативний вплив на довкілля певних регіонів.

Структура посівних площ сільськогосподарських культур в межах підприємств нашої країни та Черкаського регіону свідчить про значну питому вагу вирощування зернових та зернобобових культур, що становить від 47,8

до 56,0 % відповідно за окремими аналізованими роками (табл. 2.1). Майже вдвічі меншу питому вагу мають технічні культури, а кормові та овоче-баштанні – не перевищують 8 % в структурі посівних площ за аналізовані роки.

Таблиця 2.1

Структура посівних площ сільськогосподарських культур

Культури	2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.		2024 р.	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Україна										
С.-г. культури всього	28147	100,0	28581	100,0	23405	100,0	22809	100,0	23235	100,0
в т.ч. зернові та зернобобові	15392	54,7	15995	56,0	12171	52,0	10985	48,2	11116	47,8
технічні	9224	32,8	9244	32,3	8292	35,4	8910	39,1	9257	39,8
картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	1854	6,5	1807	6,3	1620	6,9	1642	7,2	1645	7,2
кормові	1677	6,0	1535	5,4	1322	5,7	1272	5,5	1217	5,2
Черкаська область										
С.-г. культури всього	1213	100,0	1228	100,0	1214	100,0	1219	100,0	1221	100,0
в т.ч. зернові та зернобобові	704	58,0	709	57,7	650	53,5	636	52,2	591	48,4
технічні	340	28,0	368	30,0	415	34,2	436	35,8	485	39,7
картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	77	6,4	75	6,1	75	6,2	78	6,4	77	6,3
кормові	92	7,6	76	6,2	74	6,1	69	5,6	68	5,6

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

Формування структури посівних площ аграрних підприємств має передбачати щорічну зміну сільськогосподарських культур на кожному полі, що лежить в основі системи землеробства (в т.ч. на екологічних засадах), яка

базується на забезпеченні раціональних сівозмін з метою створення оптимальних умов для вирощування таких культур. Так, чергування озимих зернових з ярими та багаторічних бобових з однорічними небобовими сільськогосподарськими культурами значно знижує ризик їх ураження хворобами та шкідниками. Крім того, це допомагає ефективно контролювати забур'яненість посівів, оптимізувати водний режим ґрунту та покращувати умови живлення рослин без надмірного використання мінеральних добрив.

Для забезпечення раціональної організації використання аграрними підприємствами земельних угідь сільськогосподарського призначення при переході на екологічно орієнтоване аграрне виробництво розроблено схему, яка складається з чітко визначених заходів заходів (рис. 2.4).

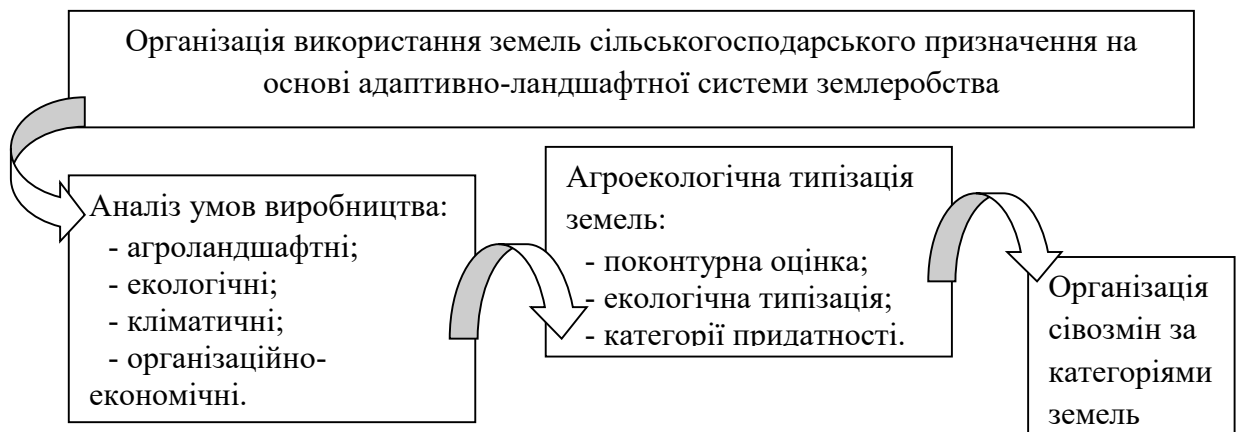

Рис. 2.4. Схема раціонального використання підприємствами земельних ресурсів при переході на екологічно орієнтоване аграрне виробництво

Джерело: сформоване автором з використанням [170]

Для раціонального використання сільськогосподарських угідь і підвищення їх продуктивності необхідно здійснювати економічну та агроєкологічну оцінку земельних ділянок у межах сільськогосподарських підприємств і визначати їх агроєкологічні типи. Отримані результати такої оцінки слугуватимуть основою для впровадження адаптивно-ландшафтної системи землеробства та розроблення програми відтворення ґрунтової родючості шляхом упровадження екологічно безпечних сівозмін, що

забезпечать бездефіцитний баланс гумусу завдяки використанню технологій із помірним рівнем хімізації.

Однак, більшість сільськогосподарських підприємств, не враховуючи спеціалізації та порушуючи розробку системи сівозмін, вимушені на сьогодні вносити добрива, обсяги яких далекі від науково-обґрунтованих рекомендацій. В останні роки використання мінеральних добрив сільськогосподарськими підприємствами для відновлення балансу поживних речовин, які сформовані з їх мікро- та мікроелементів, коливається від 1400,0 до 2584,1 тис. т (табл. 2.2) та залежить від щорічної зміни обсягів аграрного виробництва, його низької рентабельності або збитковості.

Таблиця 2.2

Використання мінеральних добрив підприємствами аграрного сектору

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Відношення	
						2024 р. до 2020 р., %	2024 р. до 2023 р., %
Унесено під урожай звітного року, тис. т	2488,7	2584,1	1831,9	1400,0	1455,1	58,5	103,9
азотних	1716,1	1769,9	1214,4	987,7	1023,6	59,6	103,6
фосфорних	432,7	450,8	324,0	223,4	225,0	52,0	100,7
калійних	339,9	363,4	293,5	188,9	206,5	60,8	109,3
Удобрена площа, тис. га	16378,0	16732,1	12733,7	11389,1	11682,9	71,3	102,6
Частка удобреної площі, %	93	92	88	87	87	93,5	100,0
Унесено на 1 га, кг							
удобреної площі	152	154	144	122	126	83,0	103,3
посівної площі	140	142	126	107	112	80,0	104,7
Унесено під посіви с.-г. культур, тис. т	2483,9	2579,5	1828,1	1396,3	1451,0	58,4	103,9

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

Керівники підприємств аграрного сектору, намагаючись оптимізувати витрати, досить часто скорочують закупівлю та внесення мінеральних добрив, закладаючи отримання очікуваного результату від вирощування сільгоспкультур під майбутню родючість земель сільськогосподарського призначення. Водночас, надмірне використання мінеральних добрив може призводити до деградації ґрунту, оскільки це порушує його природний баланс

і знижує вміст органічних речовин. З часом ґрунт стає менш родючим, втрачає свою структуру та здатність утримувати вологу, що погіршує його якість і призводить до зниження врожайності.

Крім того, зниження родючості ґрунтів через дегуміфікацію (браку гумусу) може призвести до падіння врожайності, зменшення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на світових ринках та, як наслідок, до економічних втрат у масштабах всієї країни. Тому відновлення гумусу наразі є важливим завданням, що стоїть перед кожним аграрієм, однак воно – надзвичайно повільне та затратне. Проте, безальтернативною умовою цього процесу виступає внесення органічних добрив [45], які підтримують екологічно свідомі системи виробництва сільськогосподарських культур та сприяють створенню безпечніших, стійкіших продовольчих систем (табл. 2.3).

Переваги органічних добрив виходять за межі родючості ґрунту, а також демонструють покращення інфільтрації та утримання води, пом'якшення біотичних та абіотичних стресів та стабілізацію врожайності за змінних кліматичних умов. Крім того, органічні добрива також сприяють відновленню деградованих земель, знижують виробничі витрати та підвищують автономію господарюючих суб'єктів завдяки використанню місцевих ресурсів [184].

Використання органічних добрив сільськогосподарськими підприємства в межах країни мала тенденцію до зниження до 2024 р. (табл. 2.4), але, слід зауважити, що забезпеченість органічної частини родючості ґрунтів – гумусу недостатня для підтримки здоров'я ґрунту та екологізації аграрного виробництва. Адже не всі сільськогосподарські підприємства дотримуються норм внесення добрив в залежності від виду вирощуваної культури, типу ґрунту та їх засвоєння.

Крім того, органічні добрива мають застосовуватися з використанням інноваційних технологій обробки відходів галузей тваринництва та птахівництва, які знижують викиди CO₂ в атмосферу та відповідають санітарним стандартам [132; 173].

Таблиця 2.3

Вплив органічного та мінерального удобрення

Показник	Органічні добрива	Мінеральні добрива
Родючість ґрунту та запаси поживних речовин	Вищий вміст органічного вуглецю та загального азоту в ґрунті; покращений рівень катіонів основ (Ca^{2+} , Mg^{2+}); довгострокове утримання поживних речовин; помірна доступність фосфору та калію; кумулятивне збільшення азоту з часом	Швидка доступність поживних речовин; іноді нижчий рівень катіонів основ; менш стійке утримання поживних речовин; потенційний дисбаланс поживних речовин
Біомаса та дихання ґрунтових мікробів	Значно вищий вміст вуглецю в мікробній біомасі (МВС); нижче гетеротрофне та біомасоспецифічне дихання; вища ефективність використання вуглецю; підвищена мікробна стабільність	Нижча мікробна біомаса; вища швидкість дихання; нижча ефективність використання вуглецю; швидший обіг органічної речовини ґрунту
Доступність поживних речовин та екологічні ризики	Нижчий вміст негайно розчинних поживних речовин (доступний фосфор, нітрати, розчинений фосфор), але поживні речовини стабілізуються в мікробних та органічних резервуарах; нижчий ризик вимивання	Вищий вміст негайно розчинних поживних речовин ($3,5 \times \text{P}$, 36 % розчиненого розчину, 5 % нітратів); вища короткострокова доступність, але підвищений ризик втрати та вимивання поживних речовин
Врожайність та продуктивність	До 27% вищий урожай завдяки покращеному кругообігу поживних речовин, придушенню хвороб та здоров'ю ґрунту	Швидка реакція на поживні речовини може спочатку збільшити врожайність, але довгострокова деградація ґрунту може обмежити продуктивність
Загальна стійкість	Збільшує довгострокову стійкість ґрунту, покращує мікробне різноманіття, стабілізує вуглець, зменшує вплив на навколишнє середовище	Зосереджується на короткостроковому постачанні поживних речовин; створює ризики деградації ґрунту, втрати мікробів та порушення балансу поживних речовин

Джерело: сформовано автором з використанням [180]

Аналізуючи обсяг використання мінеральних і органічних добрив, можна зробити висновок, що у відсотковому співвідношенні більша площа сільськогосподарських угідь підприємств аграрного сектору в цілому по країні та на рівні окремих регіонів удобрюється мінеральними добривами, значно переважаючи використання органічних. Ця ситуація не вважається сприятливою для розвитку аграрного виробництва, проте останнього

досліджуваного року кількість унесення органічних добрив та удобрена площа зросли, порівняно з попереднім .

Таблиця 2.4

Використання органічних добрив підприємствами аграрного сектору

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Відношення	
						2024 р. до 2020 р., %	2024 р. до 2023 р., %
Унесено під урожай звітнього року, тис. т	10222,9	10745,9	9728,2	8890,7	9648,3	94,4	108,5
Удобрена площа, тис. га	960,6	1031,5	735,7	721,4	843,1	87,8	116,9
Частка удобреної площі, %	5,4	5,7	5,1	5,0	4,9	90,7	98,0
Унесено на 1 га, кг							
обробленої площі	10600	10381	13222	12802	10738	101,3	83,9
посівної площі	576	590	670	677	659	114,4	97,3
Унесено під посіви с.-г. культур, тис. т	10210,0	10721,0	9716,2	8878,7	9632,3	94,3	108,5

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

Слід зауважити, що значна кількість підприємств аграрного сектору Черкаської області надає перевагу використанню органічних добрив, хоча за обсягами внесення мінеральні все ще переважають. Аналіз даних свідчить, що під урожай 2024 р. мінеральними добривами було удобрено 91 % посівної площі (табл. 2.5), тоді як органічні застосовано лише на 8,1 % (табл. 2.5).

Найбільші обсяги мінеральних добрив у діючій речовині припадають на зернові та зернобобові культури – понад 46 тис. т, що забезпечує внесення 123 кг на 1 га уточненої посівної площі. Для технічних культур цей показник становить 94 кг, тоді як для овочевих та баштанних культур – 245 кг.

Органічні добрива сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області у 2024 р. вносились переважно під зернові, технічні та кормові культури, на які припадає понад 90 % їх загального обсягу (табл. 2.6). Найбільше органічних добрив застосовано під кормові культури – 284,6 тис. т, що становить 15,6 % площі їх посівів, а також під зернові – 527 тис. т. Основним видом органічних добрив залишається гній сільськогосподарських тварин, частка якого перевищує 75 % від загального їх унесеного обсягу.

Таблиця 2.5

Застосування мінеральних добрив під урожай сільськогосподарських культур Черкаської області, 2024 р.

Показник	Площа, оброблена мінеральними добривами		Обсяг унесених мінеральних добрив, т					Обсяг унесених мінеральних добрив на 1 га, кг	
	га	у % до уточненої посівної площі	у фізичній масі	у діючій речовині			уточненої посівної площі	площі, обробленої добривами	
				усього	у тому числі за видами				
					азот (N)	фосфор (P)			калій (K)
Під урожай звітного року	697661,84	91,0	202253,5	81912,1	57735,4	12141,0	12035,7	107	117
Культури сільськогосподарські	696724,85	91,0	202186,4	81887,1	57715,3	12140,2	12031,6	107	118
Культури зернові та зернобобові	360031,97	94,7	116423,8	46857,5	36060,4	5679,0	5118,1	123	130
у тому числі									
пшениця	111953,69	98,6	39806,1	14514,0	11551,5	1531,5	1431,0	128	130
кукурудза	220376,56	94,0	69227,2	29648,4	22472,2	3783,6	3392,6	127	135
Культури технічні	311430,07	90,4	79578,7	32479,1	20100,1	6202,9	6176,1	94	104
у тому числі:									
соя	93206,93	82,4	3094,1	8291,2	4226,9	1930,4	2133,9	73	89
ріпак озимий та кольза	46018,06	97,9	21850,8	7985,4	6124,8	866,1	994,5	170	174
соняшник	158614,30	94,5	29153,2	13030,3	8052,2	2588,0	2390,1	78	82
буряк цукровий (фабричний, маточний та на насіння)	13166,26	86,5	7409,1	3152,4	1688,2	810,9	653,3	207	239
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі	5148,58	95,5	3094,1	1320,2	546,7	152,1	621,4	245	256
у тому числі:									
коренеплоди та бульби їстівні з високим вмістом крохмалю та інуліну	485,47	99,1	455,9	253,3	53,2	36,1	164,0	517	522
культури овочеві відкритого ґрунту	4546,23	95,6	2252,7	955,2	428,8	110,3	416,1	201	210
Культури кормові (включаючи маточні та на насіння)	20114,23	56,8	3089,9	1230,3	1008,1	106,2	116,0	35	61
Культури багаторічні	936,99	80,3	67,1	25,0	20,1	0,8	4,1	21	27

Джерело: складено за даними Головного управління статистики у Черкаській області

Таблиця 2.6

Застосування органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур Черкаської області, 2024 р.

Культури	Площа, оброблена органічними добривами		Обсяг унесених органічних добрив, т				Обсяг унесених органічних добрив у розрахунку на 1га, кг	
	га	у % до уточнено посівної площі	усього	у тому числі за видами			уточненої посівної площі	позовленої площі, обробленої добривами
				тварин сільськогосподарських	послід птиці свійської	інші органічні добрива		
Під урожай звітного року	62059,12	8,1	1213076	941181	94227	177661	1582	19547
Культури сільськогосподарські	62055,62	8,1	1213062	941167	94227	177661	1584	19548
Культури зернові та зернобобові	31586,39	8,3	527024	396896	56908	73218	1386	16685
у тому числі:								
пшениця	6956,34	6,1	56427	37079	13571	5777	497	8112
кукурудза	22341,79	9,5	442196	342247	35509	64439	1887	19792
Культури технічні	24637,40	7,2	393094	300572	37319	55201	1141	15955
у тому числі:								
соя	6350,88	5,6	95195	61993	1899	31302	842	14989
ріпак озимий та кольза	3898,92	8,3	32081	20037	12042	к	682	8228
соняшник	8536,22	5,1	163549	133316	6757	23475	974	19159
буряк цукровий (фабричний, маточний та на насіння)	5826,88	38,3	102270	85227	16622	421	6720	17551
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі	311,78	5,8	8358	5552	—	2802	1551	26807
у тому числі								
коренеплоди та бульби їстівні з високим вмістом крохмалю та інуліну	—	—	—	—	—	—	—	—
культури овочеві відкритого ґрунту (включаючи маточні та на насіння)	289,78	6,1	8126	5321	—	2802	1710	28044
Культури кормові	5520,05	15,6	284586	238147	—	46439	8035	51555
Культури багаторічні	к	к	к	к	—	—	к	к

к – дані не оприлюднюються з метою виконання вимог Закону України "Про офіційну статистику" щодо забезпечення гарантій органів державної статистики щодо статистичної конфіденційності

Джерело: складено за даними Головного управління статистики у Черкаській області

Наразі прослідковується тенденція до активного використання органічних добрив у аграрному секторі як країни в цілому, так і Черкаської області зокрема, що свідчить про поступове переорієнтування підприємств на екологічно безпечні технології землеробства, що слугуватимуть збереженню

родючості ґрунту, а відповідно забезпечуватимуть захист навколишнього середовища.

У сучасних умовах зростання екологічних викликів особливого значення набуває усвідомлення унікальної ролі земельних ресурсів як основного елементу господарської діяльності в межах аграрного сектору та складової природного середовища. Земля виконує подвійну функцію: з одного боку – виступає просторовим базисом, а з іншого – активним компонентом екосистеми, що має властивість родючості та природного самовідновлення. Саме тому в межах концепції екологізації аграрного виробництва головна увага приділяється не лише ефективному використанню земельних ресурсів, а й їхньому відтворенню, охороні та підтриманню екологічної рівноваги.

У наукових дослідженнях під терміном «земля» дедалі частіше розуміють не лише господарську, а й екологічну категорію, а також розглядають її як основу функціонування екосистеми, у межах якої відбувається взаємодія природних, трудових і матеріально-технічних ресурсів. Саме завдяки такій взаємодії формується економічна, екологічна та соціальна ефективність аграрного виробництва. В процесі екологізації аграрного виробництва ці складові мають розглядатися комплексно, оскільки підвищення економічних результатів без урахування екологічних наслідків призводить до виснаження природного потенціалу ресурсів.

Особливе місце у системі аграрного виробництва посідає ефективність використання земельних ресурсів, адже саме земля є головним засобом праці в сільському господарстві. Найбільш показовою така ефективність є в рослинництві, де результативність виробництва безпосередньо залежить від якості та стану ґрунтів. За даними Державної служби статистики у 2024 р. площа сільськогосподарських угідь України становила близько 41,3 млн га, з яких понад 80 % припадає на рілля. Решта площ використовується під пасовища, сіножаті, багаторічні насадження та перелоги. Подібна структура землекористування зумовлює потребу в системному впровадженні екологічно збалансованих технологій, які запобігають деградації ґрунтів і забезпечують

відновлення їх родючості. Важливим в цьому аспекті є застосування регенеративного землеробства, що характеризується використанням низки агрономічних принципів, які сприяють накопиченню нової органічної речовини ґрунту, тим самим допомагаючи йому «відновлюватися», особливо коли сільськогосподарські землі деградували після років інтенсивного використання [177]. Регенеративне підприємництво в сільському господарстві ґрунтується не стільки на окремих цілях, скільки на узагальнених соціальних, економічних і природоохоронних практиках щодо посилення ролі сівозмін, зменшення рівня обробітку земельних угідь, скорочення використання хімічних засобів, застосування натуральних добрив тощо [168].

Еколого-економічна ефективність землекористування відображає характер взаємодії між господарською діяльністю людини та природними процесами у виробництві сільськогосподарської продукції. Її зміст полягає у досягненні максимального результату при дотриманні принципів раціонального використання ресурсів, екологічної безпеки та збереження природної родючості ґрунтів. Відтак, ефективність у сучасному розумінні – це не лише фінансовий результат, а й здатність аграрного підприємства функціонувати у межах природних можливостей екосистеми.

Для оцінювання діяльності сільськогосподарських підприємств застосовуються як фінансово-економічні, так і виробничо-господарські показники. До останніх належать урожайність культур і продуктивність тварин, що безпосередньо відображають рівень використання земельних ресурсів. Підвищення урожайності є одним із ключових напрямів розвитку сільського господарства, оскільки воно визначає не лише обсяг виробленої продукції, а й рівень раціональності використання землі як основного засобу виробництва. Крім того, рівень урожайності слугує своєрідним індикатором якості управління аграрним виробництвом, поєднуючи у собі вплив економічних, природних та організаційних чинників. Його зміни відображають не лише стан земель, а й ступінь впровадження інноваційних, екологічно орієнтованих технологій. Тому в умовах екологізації аграрного

сектору підвищення урожайності має відбуватися переважно за рахунок раціоналізації структури посівів, біологізації землеробства, застосування органічних добрив та збереження біорізноманіття. Урожайність зернових та зернобобових культур сільськогосподарських підприємств коливається за аналізованими роками як в країні, так і в Черкаській області (табл. 2.7).

В 2024 р. вона склала 50,6 та 60,4 ц/га, що на 19,1 та 56,9 ц/га більше порівняно з 2020 р., проте є нижчою на 7,3 та 14,2 % проти рівня 2023 р. За іншими видами сільськогосподарських культур урожайність також коливається, адже залежить від наявних погодних умов, особливостей здійснення агротехніки, сортів сільгоспкультур та ін.

Ефективність функціонування підприємств аграрного виробництва є інтегральним показником результативності використання як живої, так і уречевленої праці в системі виробничо-господарських відносин. Вона відображає раціональність залучення природних, трудових і матеріально-технічних ресурсів та рівень їх використання у процесі виробництва. Для оцінювання економічної ефективності сільськогосподарського виробництва застосовують систему показників, що характеризує обсяг валової продукції, чистого доходу та прибутку на одиницю витрат виробничих ресурсів. Важливим фактором при цьому є чинник якості земельних ресурсів, оскільки родючість ґрунтів безпосередньо впливає на кінцеві результати діяльності підприємств аграрного сектору. Особливе значення мають показники, розраховані на одиницю земельної площі (на 100 га сільгоспугідь, 100 га ріллі, 100 га посіву зернових тощо), які дозволяють комплексно оцінити ступінь раціоналізації землекористування та визначити економічну результативність сільськогосподарського виробництва. Такі показники дозволяють виявити взаємозв'язок між інтенсивністю господарювання, станом ґрунтів і результативністю аграрного виробництва, а також визначити тенденції зміни економічної ефективності у динаміці.

Таблиця 2.7

**Показники урожайності основних сільськогосподарських культур,
ц/га**

Культури	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Відношення, %	
						2024 р. до 2020 р.	2024 р. до 2023р.
Україна							
Культури зернові та зернобобові	42,5	53,9	45,8	55,2	50,6	119,1	91,7
у т.ч. пшениця	38,0	45,3	39,3	46,4	43,4	114,2	93,5
жито	33,2	34,5	30,9	29,4	31,3	94,3	106,5
ячмінь	32,2	38,2	32,2	36,9	35,2	109,3	95,4
овес	25,6	26,2	24,6	25,9	25,1	98,1	96,9
кукурудза	56,2	76,8	63,5	78,1	69,6	123,8	89,1
просо	16,1	23,5	18,4	23,1	21,9	136,0	94,8
Буряк цукровий	416,2	479,0	541,2	525,0	505,0	121,3	96,2
Соняшник	20,2	24,6	21,6	24,5	21,8	107,9	89,0
Картопля	157,2	166,0	176,5	177,0	252,0	160,3	142,4
Культури овочеві	207,4	215,0	200,3	209,0	372,0	179,4	178,0
Культури плодові та ягідні	105,6	117,3	116,1	119,0	93,1	88,2	78,2
Черкаська область							
Культури зернові та зернобобові	38,5	72,7	56,5	70,9	60,4	156,9	85,2
у т.ч. пшениця	43,5	53,9	46,4	56,7	57,7	132,6	101,8
жито	30,6	31,6	36,4	33,4	33,7	110,1	100,9
ячмінь	37,8	41,7	39,9	45,4	46,0	121,7	101,3
овес	23,1	28,1	26,6	24,2	28,5	123,4	117,8
кукурудза	37,1	89,5	66,3	85,2	65,7	177,1	77,1
просо	27,6	30,1	35,9	37,6	23,5	85,1	62,5
Буряк цукровий	348,5	507,0	462,7	444,9	499,0	143,2	112,2
Соняшник	24,5	31,5	26,7	29,3	28,1	114,7	95,9
Картопля	144,7	178,0	181,7	257,6	176,0	121,6	68,3
Культури овочеві	164,2	177,0	204,2	195,9	174,0	105,9	88,8
Культури плодові та ягідні	82,2	72,4	99,1	70,9	64,4	78,3	90,8

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

Узагальнені дані щодо показників економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь підприємствами аграрного сектору наведено у табл. 2.8. Аналізуючи дані таблиці 2.8 можемо зробити висновок про часткове підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах країни. Про це свідчать показники їх виробничо-господарської діяльності за аналізований період.

Таблиця 2.8

**Показники економічної ефективності використання
сільськогосподарських угідь підприємствами аграрного сектору**

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Відношення, %	
						2024 р. до 2020 р.	2024 р. до 2023 р.
Валова продукція с.-г., млн грн	1154549	1344276	1004178	1115463	1077943	93,4	96,6
Виручка від реалізації с.- г. продукції, млн грн	585053,3	742760,9	614429,3	748164,7	963068,1	164,6	128,7
Витрати всього, млн грн	581312,4	629155,9	616924,7	766006,0	913719,3	157,2	119,3
Собівартість реалізованої продукції, млн грн	450691,7	498529,9	442119,5	594232,9	713402,4	158,3	120,1
Прибуток, млн грн	81465,2	237605,8	84822,4	60478,7	164566,2	202,0	272,1
Вироблено, тис т:							
зерна;	64933	86010	53864	59772	53921	83,0	90,2
картоплі;	20838	21356	20899	21359	17514	84,1	82,0
цукрових буряків;	9150	10854	9941	13130	12213	133,5	93,0
овочів;	9653	9935	7512	8297	7452	77,2	89,8
м'яса ВРХ;	345	311	268	257	319	92,5	124,1
молока;	9264	8714	7768	7430	7283	78,6	98,0
м'яса свиней;	697	724	659	638	641	92,0	100,5
м'яса птиці;	1405	1374	1253	1318	1396	99,4	105,9
яйця, млн шт.	16167	14071	11922	11379	11584	71,7	101,8
Вироблено на 100 га с.-г. угідь всього, тис. грн							
валової продукції;	2794,8	3254,0	2430,783	2700,2	2609,3	93,4	96,6
прибутку.	197,2	575,1	205,3	146,4	398,4	202,0	272,1
Вироблена на 100 га с.-г. угідь всього, ц:							
молока;	224,3	210,9	188,0	179,9	176,3	78,6	98,0
приросту ВРХ;	8,4	7,5	6,5	6,2	7,7	92,5	124,1
Вироблено на 100 га ріллі, ц всього:							
приросту живої маси свиней;	21,6	22,5	20,5	19,8	19,9	91,9	100,5
зерна;	2015,1	2669,2	1671,6	1854,9	1673,4	83,0	90,2
картоплі;	646,7	662,8	648,6	662,8	543,5	84,1	82,0
овочів;	299,6	308,3	233,1	257,5	231,3	77,2	89,8
Вироблено на 100 га посівів зерно-вих культур:							
приросту живої маси птиці, ц;	13,2	12,9	11,8	12,4	13,1	99,4	105,9
яйця, тис шт.	152,1	132,4	112,2	107,0	108,9	71,7	101,8
Рівень рентабельності, %	18,1	47,7	19,2	10,2	23,1	127,6	226,7

Джерело: розрахунок автора на основі даних Державної служби статистики України

Аналіз динаміки показників ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах країни свідчить, що у 2024 р. порівняно з 2020 р. валова продукція сільського господарства зменшилася на 6,6 %, тоді як виручка від реалізації продукції зросла на 64,6 %, що свідчить

про підвищення ринкової вартості продукції. Водночас, витрати на виробництво сільськогосподарської продукції зросли на 57,2 %, а собівартість реалізованої продукції – на 58,3 %, що свідчить про зростання вартості ресурсів і виробничих послуг.

Найбільш показовим є зростання прибутку у 2,02 раза (на 102 %) порівняно з 2020 р. і більш ніж у 2,7 раза проти 2023 р., що відображає позитивну тенденцію підвищення прибутковості аграрного виробництва. Водночас рівень рентабельності у 2024 р. зріс до 23,1 %, що на 27,6 % вище, ніж у 2020 р.

За фізичними обсягами виробництва продукції сільського господарства спостерігається неоднорідна динаміка. Так, урожай зернових культур у 2024 р. проти 2020 р. зменшився на 17 %, овочів – на 22,8 %, картоплі – на 15,9 %, водночас виробництво цукрових буряків зросло на 33,5 %. Продукція тваринництва також демонструє суперечливі тенденції через зменшення виробництва молока в 2024 р. порівняно з 2020 р. на 21,4 % та м'яса різних видів до 8,0 %.

Варто зауважити, що у 2024 р. загальна вартість валової продукції, виробленої на 100 га сільськогосподарських угідь, становила 2609,3 тис. грн, що на 6,6 % менше, ніж у 2023 р., і на 6,6 % нижче рівня 2020 р. Це свідчить про певне зниження результативності аграрного виробництва, зумовлене як воєнними ризиками, так і коливанням ринкової кон'юнктури. Разом із тим прибутковість виробництва демонструє позитивну динаміку, адже останнього досліджуваного року прибуток з 100 га с.-г. угідь зріс до 398,4 тис. грн, що більше проти рівня 2020 р. вдвічі та на 172 % порівняно з 2023 р. Такий результат свідчить про відновлення рентабельності після кризового періоду 2022–2023 рр. Рівень рентабельності у 2024 р. становив 23,1 %, що перевищує показник 2020 р. на 27,6 % та більш ніж удвічі (у 2,3 раза) - рівень 2023 р. Це підтверджує зростання ефективності управління витратами та певну стабілізацію господарсько-виробничої діяльності.

Щодо виробництва продукції тваринництва, спостерігається спад обсягів у більшості позицій. Зокрема, виробництво молока на 100 га угідь зменшилося з 224,3 ц у 2020 р. до 176,3 ц у 2024 р. (зниження на 21,4 %), а приріст живої маси ВРХ скоротився на 7,5 % порівняно з 2020 р., хоча у 2024 р. зафіксовано приріст на 24,1 % до 2023 р., що свідчить про тенденцію до відновлення.

Виробництво приросту живої маси свиней скоротилося з 21,6 ц у 2020 р. до 19,9 ц у 2024 р. (91,9 %), тобто зменшилося майже на 8 %, тоді як виробництво м'яса птиці залишилося стабільним (13,1 ц, або 99,4 % до 2020 р.) із помітним покращенням у 2024 р. порівняно з 2023 р. (105,9 %). Обсяг виробництва яєць має найбільше падіння – з 152,1 тис. шт. до 108,9 тис. шт. (71,7 % до 2020 р.), хоча у 2024 р. спостерігається незначне зростання на 1,8 % до попереднього року. У рослинництві динаміка переважно негативна. Виробництво зерна у 2024 р. зменшилося з 2015,1 ц до 1673,4 (17,0 %) ц проти обсягу 2020 р., овочів – із 299,6 ц до 231,3 ц (77,2 %), картоплі – із 646,7 ц до 543,5 ц (84,1 %). Це свідчить про зниження урожайності, що пов'язано з кліматичними умовами, нестачею ресурсів і впливом воєнних дій на логістику та технологічні процеси.

У підсумку, ефективність виробництва сільськогосподарської продукції у 2020–2024 рр. характеризується нестійкою, але поступово стабілізуючою тенденцією. Так, після спаду у 2022–2023 рр. спостерігається зростання прибутковості й рентабельності при одночасному скороченні фізичних обсягів виробництва. Це свідчить про підвищення ролі інтенсивних факторів розвитку, оптимізації витрат і переорієнтацію підприємств на більш ефективні виробничі моделі.

2.2. Розвиток екоорієнтованого виробництва підприємств аграрного сектору

Значна динаміка агропромислового виробництва безпосередньо впливає на збільшення антропогенного навантаження на довкілля. Інтенсивно розвиваються процеси, що призводять до втрати родючості сільськогосподарських угідь та виведення їх із господарського обігу. Україна займає площу землі понад 60 млн га. Проте земельні угіддя, в тій чи іншій мірі вражені опустелюванням, з яких 41,3 млн га (68,4 %) – це землі сільськогосподарського призначення. До повномасштабної агресії росіє в Херсонській, Кіровоградській, Миколаївській, Донецькій, Дніпропетровській, Черкаській, Харківській, Тернопільській, Полтавській, Одеській, Вінницькій областях розораність таких земель сягала більше 70 %, що негативно впливає на довкілля та врожайність сільгоспкультур. Збільшується кількість відходів, які не залучаються до вторинного господарського обороту, а направляються на захоронення. При цьому умови зберігання та захоронення відходів не завжди відповідають вимогам екологічної безпеки. Більшість сільськогосподарських відходів становить значну небезпеку для навколишнього середовища і для населення, внаслідок забруднення ґрунту та повітря.

До 2020 р. утворення та споживання відходів сільського господарства зменшилося на 40 % у час, коли загальний їх обсяг зріс майже у півтора рази. У 2024 р. аграрний сектор України утворив 65,4 тис. т небезпечних відходів, що робить його третім найбільшим джерелом таких відходів в країні після нерудної промисловості та медичних закладів [96]. Джерелом токсичних залишків підприємств сільського господарства виступають пестициди, гербіциди, ветеринарні препарати, а також відходи від рослинництва і тваринництва. Тому важливим наразі є правильне поводження з відходами, тобто здійснення заходів, що спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, зберігання, перероблення, видалення, утилізацію та захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення [61; 124]. Основними способами поводження з відходами сільського господарства в Україні є утилізація, спалювання та видалення (рис.

2.5), проте спочатку слід застосувати рециклінг – повторне корисне використання відходів аграрного сектору [52]. Рециклінг у рослинництві передбачає повторне використання первинних і вторинних відходів, зокрема соломи, стебел і листя, як цінного ресурсу для тваринництва, удобрення ґрунтів або як альтернативного джерела енергії. А рециклінг у тваринництві полягає у переробці твердих і рідких відходів (гною, посліду, стічних вод) для одержання органічних добрив, біогазу та інших екологічно безпечних продуктів, що сприяють зменшенню негативного впливу на довкілля.

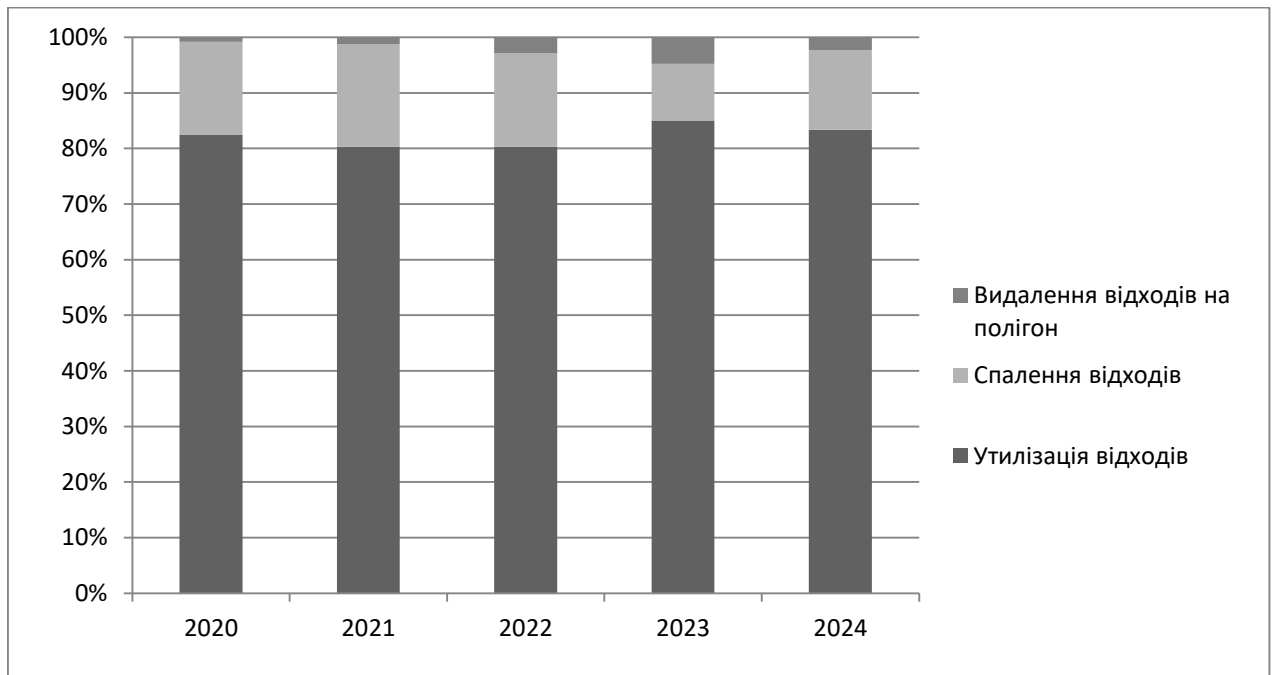

Рис. 2.5. Структура поводження з відходами в сільському господарстві

Джерело: зображено автором на основі даних Державної служби статистики України

Отже, у структурі поводження з відходами в сільському господарстві домінує утилізація – понад 80 %, у процесі якої здійснюється їх переробка та повторне використання у виробничих цілях. Частина відходів, за окремими аналізованими роками, що становить від 10 до 18 %, підлягає спалюванню, переважно у вигляді рослинних залишків. Решта обсягів видалається, при цьому під час видалення відходи потрапляють на полігони та звалища, що створює додаткове екологічне навантаження на довкілля. Застосовувані способи управління відходами не є цілком ефективними. І що важливо,

причини низької ефективності управління відходами в аграрному секторі України полягають, насамперед, у недостатньому фінансуванні природоохоронних заходів і незначних інвестиціях в екологізацію аграрного виробництва. Тому витрати на охорону довкілля повинні забезпечувати запобігання або ліквідацію забруднення, запобігати шкідливому впливу економічної та промислової діяльності на навколишнє середовище й сприяти збереженню біорізноманіття. Витрати на охорону навколишнього середовища в Україні у 2024 р. зросли майже вдвічі порівняно з 2020 р. (на 98,6 %), що свідчить про поступове посилення уваги до екологічних проблем (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Витрати на охорону навколишнього середовища за видами
природоохоронної діяльності у фактичних цінах, тис. грн**

Показник	2020 р.		2024 р.		Відношення 2024р до 2020р., %	
	всього	у т.ч. поточні витрати	всього	у т.ч. поточні витрати	всього	у т.ч. поточні витрати
Витрат на охорону навко- лишнього середовища	569711,8	518484,9	1131171,5	964370,1	198,6	186,0
у т.ч. охорону атмосферного повітря і проблеми клімату	19713,8	3649,9	114161,1	8026,7	579,1	219,9
очищення стічних вод	406726,4	382850,6	748140,3	708927,1	183,	185,2
поводження з відходами	105253,9	98035,6	188082,7	175107,3	178,7	178,6
захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	3884,7	2394,8	5279,8	5125,3	135,9	214,0
зниження шумового і вібраційного впливу	18,3	4,6	293,2	18,2	1602	395,7
збереженнябіорізноманіття і середовища існування	27327,5	24762,2	63904,0	55855,1	233,8	225,6
радіаційну безпеку	—	—	100,0	100,0	-	-
природоохоронні науково- дослідні роботи	5878,5	5878,5	9968,4	9968,4	169,6	169,6
інші напрями діяльності	908,7	908,7	1242,0	1242,0	136,7	136,7

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики України

Слід підкреслити, що витрати на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування залишаються відносно низькими і збільшилися лише на 69,6 %, що не відповідає сучасним потребам сталого розвитку. Така диспропорція між поточними витратами та капітальними

інвестиціями зумовлює недостатню інноваційну спроможність екологічної політики в аграрному секторі [75].

Щодо інвестицій в екологізацію аграрного виробництва, то їх динаміка є нестабільною (табл. 2.10). Загальний обсяг капітальних інвестицій у 2024 р. становив 7,8 млрд грн, що складає 58,9 % від рівня 2020 р., тобто спостерігається суттєве скорочення фінансування.

Таблиця 2.10

Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища за видами природоохоронної діяльності, тис. грн

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Відношення, %	
						2024р. до 2020р.	2024р. до 2023р.
Капітальні інвестиції усього	13239649,8	14113735,0	6446017,8	8284027,4	7806800,5	58,9	94,2
у тому числі на:							
охорону атмосферного повітря, попередження змін клімату та захист озонowego шару	5595319,4	4891093,8	1598709,5	1507599,3	1117356,6	20,0	74,1
забір і очищення стічних вод	1578201,4	1383214,5	743357,5	1709535,5	1916221,7	121,4	112,1
поводження з відходами (за винятком високорадіоактивних відходів)	2899793,4	3719604,6	2795900,8	3204646,0	3503365,8	120,8	109,3
захист і відновлення ґрунтів, підземних і поверхневих вод	2554224,5	2716845,3	992562,9	1385950,4	1014477,7	39,7	73,2
інші заходи	612111,1	1402976,8	315487,1	476296,2	255378,7	41,7	53,6

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України

Найбільше падіння відбулося у сфері охорони атмосферного повітря – обсяги інвестицій зменшилися у п'ять разів, а також у напрямках захисту ґрунтів і вод – майже у 2,5 раза. Водночас спостерігається певне зростання капіталовкладень у сферу поводження з відходами (на 20,8 %) та очищення стічних вод (на 21,4 %), що свідчить про зміщення акцентів у фінансуванні на найбільш проблемні напрями екологічного менеджменту.

Отже, незважаючи на збільшення поточних витрат на охорону довкілля, загальний рівень інвестиційної активності в екологічній сфері залишається недостатнім. Це гальмує впровадження інноваційних технологій очищення, перероблення та утилізації відходів у сільському господарстві, що, у свою чергу, потребує удосконалення державної політики, посилення фінансової підтримки та залучення приватних інвестицій у проєкти екологізації аграрного виробництва. Не відкидаючи фактору повномасштабної агресії з катастрофічними наслідками для екології нашої держави, тимчасовою втратою контролю над окупованими територіями, виведенням з господарського обороту сільськогосподарських угідь у прифронтових регіонах, вважаємо необхідним продовжувати та нарощувати природоохоронні заходи у межах екологізації аграрного виробництва, як на рівні держави і регіонів, так і на рівні окремих бізнес-структур аграрного сектору.

За умов посилення впливу людської діяльності на навколишнє середовище та загострення глобальних екологічних проблем, розвиток екологоорієнтованого виробництва в агросекторі стає не лише трендом, а й необхідністю. Цей підхід передбачає гармонійне поєднання економічних інтересів підприємств аграрного сектору з екологічними потребами суспільства. Тому екологічна спрямованість аграрного виробництва передбачає розробку таких підходів до ведення господарської діяльності у цій галузі, які здатні забезпечити задоволення попиту у сільськогосподарській продукції за одночасного скорочення шкідливого впливу на природне середовище.

Екологізація аграрного виробництва являє собою процес впровадження екологічно безпечних технологій і практик, спрямованих на збереження природних ресурсів, підвищення ефективності використання земель та мінімізацію негативного впливу на довкілля. В умовах сьогодення вона оформлена в концепцію органічного виробництва, яка передбачає перехід на органічні методи господарювання на основі низки заходів (табл. 2.11) та

сприяє утвердженню здорового способу життя й збалансованого харчування, спрямована на виробництво та реалізацію органічної продукції, тобто тієї, що отримана внаслідок сертифікованого виробничого процесу відповідно до законодавчо визначених процедур.

Таблиця 2.11

Заходи, що сприяють переходу на органічні методи господарювання

Заходи, застосовувані у рослинництві	Заходи, застосовувані у тваринництві
<p>Використання принципів біологічної синергії:</p> <ul style="list-style-type: none"> – відмова від використання фунгіцидів, гербіцидів, мінеральних добрив та антибіотиків, заборона використання хімічно синтезованих речовин, консервантів, штучних барвників, гормонів, антибіотиків, ароматизаторів, стабілізаторів, підсилювачів смаку, кольору, стимуляторів росту; – застосування рослинних відходів як добрив; – використання сівозміни для відновлення ґрунту; – застосування біологічних способів захисту рослин; – використання замкнутого циклу землеробства (рослинництво – корм, скотарство – добрива); – абсолютна заборона на використання ГМО. 	<p>Відповідний різновид видів тварин:</p> <ul style="list-style-type: none"> – відмова від цілорічного стійлового утримання; – обов'язковий випас худоби на природних пасовищах; – відмова від використання синтетичних кормових добавок та гормонів; – заборона на превентивне використання антибіотиків та гормонів росту; – використання сільськогосподарських тварин, стійких до захворювань та найбільш адаптованих до місцевих умов; – використання замкнутого циклу скотарства (рослинництво – корм, скотарство – добрива); – підтримка різноманітності видів, залучених у виробництво; – абсолютна заборона на використання у розведенні тварин генної інженерії.

Джерело: сформовано автором на основі [53; 132; 182; 183]

Екологоорієнтоване господарювання передбачає ведення такого виробництва, яке тісно пов'язане з екологічними аспектами використання земель сільськогосподарського призначення [36]. Органічне виробництво є методом ведення сільського господарства через поєднання традицій, нововведень та різноманітних наукових розробок, що дозволяють покращувати стан довкілля, забезпечувати збереження здоров'я та якості життя населення (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Вплив споживання органічних продуктів на здоров'я людини [180]

Проблеми зі здоров'ям	Вплив	Характеристика
Хронічні та метаболічні захворювання	Знижений ризик	Більший вміст антиоксидантів та біологічно активних сполук в органічних продуктах знижує ризик серцево-судинних, нейродегенеративних захворювань та деяких видів раку.
Серцево-судинні захворювання	Нижча захворюваність	Органічні дієти пов'язані з нижчим ризиком, особливо у чоловіків.
Рак (загальний та молочної залози)	Зменшено	Зниження ризику раку при високому споживанні органічних продуктів.
Дитинство та імунне здоров'я	Покращений / нижчий ризик	Зменшення алергій та екземи; посилення імунної відповіді організму.
Загальне самопочуття та спосіб життя	Покращені результати	Вища енергія, психічне благополуччя, відчуття ситості, краща маса тіла, вища активність.
Вплив пестицидів та хімічних речовин	Нижчий ризик	Зменшення метаболітів пестицидів, менший вплив гліфосату та токсичних хімікатів.
Вміст поживних речовин та стійкість до антибіотиків	Покращено	Органічні продукти містять більше омега-3 жирних кислот, фенолів, антиоксидантів; менше залишків кадмію та пестицидів; нижчий ризик стійкості до антибіотиків.

Органічне виробництво являє собою складну систему, яку можна описати за допомогою моделювання, і функціонування якої визначається численними зовнішніми та внутрішніми чинниками. Процес розвитку органічного виробництва доцільно відобразити через окремі функціональні блоки, а саме: забезпечення оборотними засобами, виробництво у перехідному періоді, власне органічне виробництво та реалізація органічної продукції, реінвестування задля забезпечення розширеного відтворення виробничо-господарського процесу (рис. 2.6).

Вхідними параметрами моделі є фінансовий капітал, природно-кліматичні умови, людський капітал, інформація та технології. До вихідних належать: органічна та неорганічна продукція, екологічний результат та економічний прибуток.

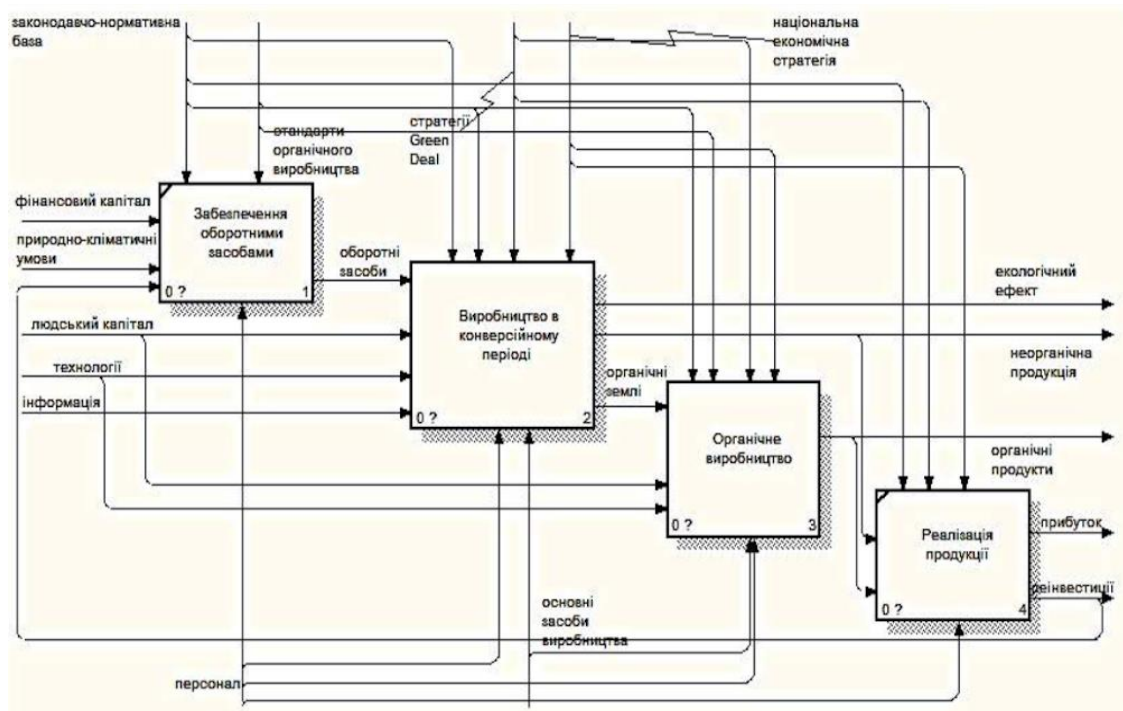

Рис. 2.6. Системна модель виробництва органічної продукції [12]

Переваги органічного агровиробництва можна сформулювати за такими напрямками [46; 118]:

екологічні – скорочення негативного впливу виробничої діяльності на природне середовище; забезпечення збереження та відновлення різноманіття біологічних видів в агроландшафтах; підтримка та примноження родючого потенціалу ґрунтового покриву; захист водних джерел від забруднення;

економічні – поступове нарощування природної продуктивності агроecosистем та ґрунтових ресурсів; зменшення виробничих витрат через відмову від використання дороговартісних хімічних препаратів та зниження енергозатратності виробництва; посилення конкурентних позицій продукції на ринку;

соціальні – формування нових робочих місць на сільських територіях; розширення можливостей для малих і середніх сільськогосподарських підприємств; підвищення стійкості та життєспроможності сільських спільнот.

Основою господарського процесу підприємств аграрного сектору, що функціонують на екологічних засадах, є виробництво органічної продукції [38]. За типом продукції виділяють [120]: органічне рослинництво (органічне

виробництво, яке пов'язане з вирощуванням культурних рослин, а також заготівлею об'єктів рослинного світу із дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції), органічне тваринництво (органічне виробництво, що пов'язане з утриманням, розведенням (виробництвом) сільськогосподарських тварин (у тому числі птиці та комах) та продукції для отримання продукції тваринного походження) та органічне виробництво продуктів харчування (харчові продукти, отримані в результаті органічного виробництва).

Органічною вважається лише та продукція, яка вироблена відповідно до затверджених правил (стандартів) здійснення органічного господарювання, а її виробництво, відповідно, пройшло сертифікаційну процедуру у встановленому порядку.

Процес переходу сільськогосподарських підприємств на екологічне виробництво представлено в табл. 2.13.

Таблиця 2.13

Процес переходу аграрного підприємства на екологічне виробництво [8]

Ключові позиції	Розкриття сутності
1	2
Місія	Виробничо-господарська діяльність спрямована на забезпечення споживачів високоякісною, безпечною органічною продукцією зі збереженням навколишнього середовища та отриманням економічного ефекту.
Органічний продукт виготовляється з матеріалів, вироблених шляхом органічного сільського господарства. Органічні харчові продукти вирощуються під системою землеробства без використання шкідливих хімічних добрив і пестицидів з екологічно та соціально-відповідальним підходом.	
Перехідний-конверсійний період – тривалість 2-5 років	<ul style="list-style-type: none"> - введення органічної системи землеробства; - використання біологічних форм добрив, таких як компост, тваринний гній і покривні культури бобових, створює органічну речовину в ґрунті, навіть якщо звичайний обробіток ґрунту використовується для боротьби з бур'янами; - повна відмова використання звичайних пестицидів, добрив на основі нафти, добрив на основі осаду стічних вод, гербіцидів, генної інженерії (біотехнології), антибіотиків, гормонів росту чи опромінення; - захист продукцію від контакту із забороненими речовинами при транспортуванні та зберіганні.
Продовження табл. 2.13	
1	2

Сертифікація виробництва	Щоб отримати органічну сертифікацію, фермер (ріллі, пасовища чи худоби) щороку подає план органічної системи акредитованому сертифікатору. Це документує, як фермер дотримується стандартів NOP. Сертифіковані органічні ферми та переробні підприємства проходять щорічні перевірки, щоб переконатися, що вони відповідають стандартам. Органічні інспектори перевіряють усі елементи роботи ферми на дотримання стандартів і перевіряють, що ферма управляється відповідно до плану органічної системи фермера.
Розробка екологічно орієнтованого комплексу маркетингу для реалізації органічної продукції	Адаптація складових комплексу маркетингу до умов ведення екологічного виробництва та реалізації органічної продукції з урахуванням вимог та бажань споживачів. Формування маркетингового інструментарію (товарної, цінової, збутової та комунікаційної політики) на базі концепції екологічного маркетингу.
Економічне стимулювання екологічно безпечного виробництва з боку держави	Державне фінансування аграрного сектору та механізми економічного стимулювання агровиробників, таке як ініціатива дослідження та розширення органічного сільського господарства.

Вся органічна продукція, що успішно пройшла процедуру сертифікації, отримує відповідне маркування (Додаток 1). На упаковці має бути розміщений спеціальний логотип (рис. 2.7) – логотип ЄС або державний логотип, а також дані про сертифікаційний орган, який підтвердив відповідність продукції встановленим стандартам органічного виробництва [105].

Рис. 2.7. Зображення логотипів органічної продукції (ЄС та державний) [105]

Виробництво органічної продукції є важливим під час переходу на екологоорієнтоване господарювання, оскільки воно сприяє мінімізації шкідливого впливу на екосистеми та підтримує сталий розвиток аграрного

сектору. Ведення органічного землеробства зменшує залежність від синтетичних хімікатів і стимулює розвиток біорізноманіття, забезпечуючи гармонійний баланс між природними ресурсами та людською діяльністю [99]. Окрім цього, виробництво й споживання органічної продукції характеризується значними перевагами (рис. 2.8), які мають позитивний вплив не лише на здоров'я населення і природне навколишнє середовище, а й в цілому на економіку країни.

Нині незначна частина від світового обсягу земель задіяна в органічному сільськогосподарському виробництві, однак численні переваги сталості органічного виробництва, а також зростання попиту на цю продукцію на світових ринках є факторами, що зумовлюють розвиток даної галузі в Україні. Володіючи значним потенціалом ресурсів, що може бути задіяний для виробництва якісної та конкурентоспроможної на міжнародних та вітчизняних ринках органічної продукції, в нашій державі 2024 р. було зареєстровано 436 органічних операторів (з них сільгоспвиробників 364), що на 13,1 та 5,0 % менше проти кількості 2020 та 2023 рр. із загальною площею сільськогосподарських угідь в розмірі 349348 га, яка протягом аналізованого періоду коливається (табл. 2.14).

Питома вага сертифікованих органічних площ у загальному обсязі сільськогосподарських угідь у межах країни останнього досліджуваного року складає 0,84 та має одне з найменших значень. Середній розмір одного господарства під органічним землеробством коливається за аналізованими роками, проте в 2024 р. становить 801 га, що на 4,9 % та 18,3 % нижче проти рівня 2020 та 2023 років відповідно.

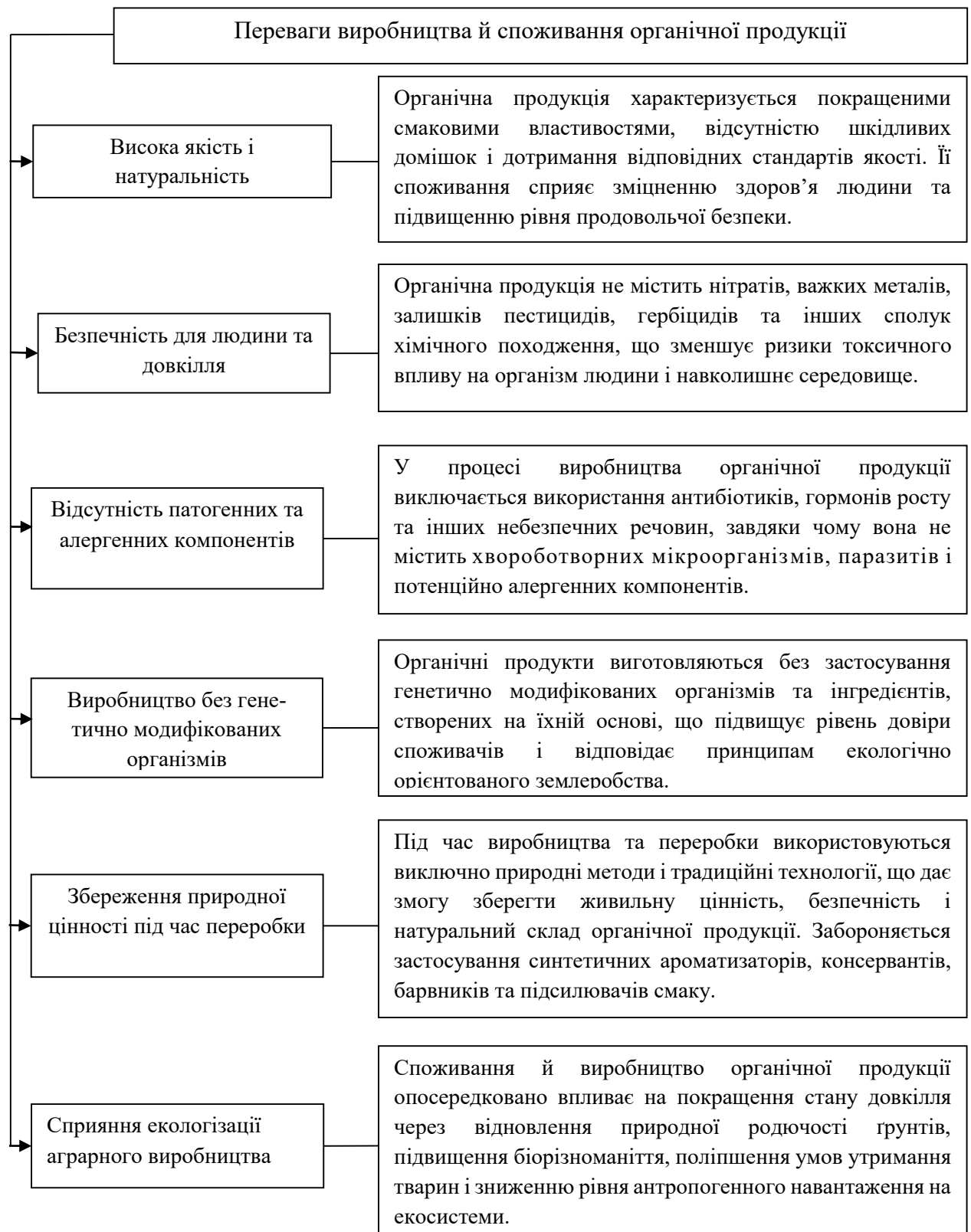

Рис. 2.8. Переваги виробництва й споживання органічної продукції

Джерело: розроблено автором

Аналіз Органічної карти Міністерства аграрної політики України дозволяє щорічно прослідкувати стан екологізації аграрного виробництва.

Таблиця 2.14

Основні показники динаміки органічного руху в Україні

Показники	2020р.	2021р.	2022р.	2023р.	2024р.	Відношення, %	
						2024 до 2020р.	2024 до 2023р.
Площа, га	462225	422299	263619	471176	349348	75,6	74,1
в т.ч. з органічним статусом	410583	370110	246126	390923	320065	77,9	81,9
Кількість органічних операторів	549	528	462	481	436	79,4	90,6
з них сільгосп-виробники	419	418	380	383	364	86,9	95,0
% сертифікованих органічних площ у загальному обсязі с.-г. угідь країни	1,12	1,02	0,64	1,14	0,84	75,0	73,7
Питома вага органічного виробництва, %	0,61	0,65	0,52	0,66	0,58	95,0	87,9
Середній розмір одного господарства під органічним землеробством, га	842	800	571	980	801	95,1	81,7

Джерело: сформовано та розраховано на основі [59]

Так, на 31.12.2024 р., без врахування тимчасово окупованих територій країни, найбільші площі сільськогосподарських земель, сертифікованих за стандартами, що еквівалентні законодавству ЄС та NOP використовуються у сількому господарстві Одеської, Черкаської, Хмельницької, Житомирської, Київської, Чернігівської та Полтавської областей (табл. 2.15), а більшість українських сертифікованих органічних господарств – у Вінницькій та Київській областях, де кількість зареєстрованих підприємств становить 67 та 51 одиниць відповідно.

Порівнюючи показники розвитку органічного виробництва України протягом 2020-2024 рр., констатуємо зменшення сертифікованих сільськогосподарських земель на 24,4 %, у т.ч. з органічним статусом – на 22,0 % останнього досліджуваного року проти 2020 р. В регіональному розрізі

найбільше скорочення відбулося в Запорізькій, Херсонській та Чернігівській областях починаючи з 2022 р., через системні та багатопланові втручання у функціонування аграрного сектору України, зокрема щодо ведення органічного виробництва, спричинені російською збройною агресією. Таке втручання суттєво зменшило доступ до земельних ресурсів, де значна частина сертифікованих земель опинилися під окупацією або в зонах активних бойових дій, що призвело до втрати сотень тисяч гектарів сертифікованих площ.

Слід зауважити, що в період російського вторгнення наслідки для учасників органічного виробництва були значними та різними за своїм впливом. Так, галузеві опитування, проведені навесні 2022 р., зафіксували, що близько 30 % виробників тимчасово повністю припинили діяльність, 15 % опинилися на межі зупинки, 32 % працювали частково, а лише невелика частина (близько 7 %) продовжували роботу без суттєвих змін; деякі підприємства спрямовували продукцію на потреби армії або безоплатно, або за умовною вартістю допомагали місцевому населенню [161]. Ці відомості підтверджують істотний шок для пропозиції органічної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Крім прямого впливу війни на структуру землекористування, спостерігається посилення непрямих соціально-економічних наслідків, що негативно позначаються на рівні конкурентоспроможності підприємств-виробників органічної продукції. Зокрема, скорочення купівельної спроможності населення внаслідок внутрішнього переміщення осіб і масової еміграції, особливо представників середнього та вищого класу, які формували основний попит на органічну продукцію, зумовило суттєве падіння внутрішнього ринку споживання. Одночасно відбулася дестабілізація експортної логістики, адже до початку повномасштабних воєнних дій більше половини екологічно чистої продукції експортувалося морськими шляхами, призвела до блокування основних транспортних коридорів і вимушеного переходу на дорожчі та менш ефективні альтернативи, тобто залізничні й

автомобільні перевезення [190]. Це спричинило зростання логістичних витрат [162] і, відповідно, собівартості продукції органічного виробництва, що послабило їхню цінову конкурентоспроможність на міжнародних ринках.

Таблиця 2.15

Показники розвитку органічного виробництва України

Регіональна приналежність	Кількість сертифікованих операторів, од.		Загальна площа с.-г. земель, сертифікованих за стандартами, що еквівалентні законодавству ЄС та NOP (США), га		у т.ч. площа с.-г. земель з органічним статусом, га	
	2020р.	2024р.	2020р.	2024р.	2020р.	2024р.
Україна	549	436	462225	349348	410583	320065
Вінницька область	53	67	4781	2101	4243	1394
Волинська область	21	32	4840	1624	4717	1542
Дніпропетровська область	21	21	18584	15880	14568	15694
Донецька область	1	0	59	0	59	0
Житомирська область	27	28	29289	38683	28101	35854
Закарпатська область	14	9	1112	7	1110	7
Запорізька область	17	8	44539	14159	17068	14159
Івано-Франківська область	13	20	838	328	798	255
Київська область	70	51	8819	31547	8613	31441
Кіровоградська область	10	4	13464	2095	13352	1980
Луганська область	0	0	0	0	0	0
Львівська область	32	19	12462	877	11792	855
Миколаївська область	38	14	213	136	135	135
Одеська область	44	31	58121	50263	55046	49286
Полтавська область	30	30	29607	20443	29457	19716
Рівненська область	20	15	20560	18708	19897	17646
Сумська область	7	9	378	48	83	48
Тернопільська область	10	10	62084	39008	62006	38381
Харківська область	19	16	3824	4150	3264	3906
Херсонська область	52	2	81695	1872	70638	1862
Хмельницька область	21	21	17032	40061	16942	18814
Черкаська область	13	15	40005	41432	39975	41388
Чернівецька область	3	5	190	224	190	0
Чернігівська область	8	9	9729	25701	8511	25701
АРК	0	0	0	0	0	0

Джерело: сформовано на основі [59]

Також досить вразливими в цей період і до нині є енергетична та паливна інфраструктури. Масовані ракетні удари по нафтопереробних та енергетичних об'єктах країни спричинили скорочення внутрішнього виробництва пального та посилення залежності від імпорту енергоносіїв. Як наслідок, відбулося істотне підвищення витрат на транспортне забезпечення, обробіток ґрунту, переробку сировини та зберігання сільськогосподарської продукції, в т.ч. і органічної, що погіршило фінансові показники підприємств аграрного сектору.

На сьогодні відбувається інтенсивне формування нових екологічних ризиків, зумовлених не лише антропогенною діяльністю, а й наслідками воєнних дій. Війна стала потужним каталізатором екологічних змін, які поєднують у собі традиційні проблеми техногенного походження з додатковими загрозами, спричиненими руйнуванням інфраструктури, забрудненням земель, водних ресурсів і атмосферного повітря [93]. Зокрема, вибухи боєприпасів, витоки пального, спалення промислових об'єктів, а також мінування територій призводять до накопичення токсичних речовин у ґрунтах і воді, деградації екосистем та втрати біорізноманіття. Такі наслідки мають довготривалий і часто кумулятивний характер, що створює складні виклики для систем екологічної безпеки, моніторингу та відновлення природного середовища.

Попри масштабні деструктивні наслідки війни, процес екологізації аграрного виробництва не зупинився. Навпаки, в умовах кризових викликів спостерігається адаптація суб'єктів господарювання до нових реалій. Так, українські органічні оператори використовують сертифіковані площі сільськогосподарських земель різного розміру – від кількох гектарів до кількох тисяч гектарів. Враховуючи це, важливим складовим елементом процесу екологізації є створення умов в аграрному секторі для розвитку малого та середнього органічного виробництва, кількість функціонуючих суб'єктів якого демонструє постійне зростання [19]. Значна кількість дрібних органічних господарств зосереджуються на вирощуванні плодових культур,

ягід та грибів, а також на виробництві іншої екологічно продукції. Такий напрям не лише сприяє розширенню асортименту органічної продукції, але й створює нові можливості для вітчизняних аграрно-промислових суб'єктів підприємництва, що підвищує конкурентоспроможність їх продукції на ринку.

Більші за розміром підприємства-оператори органічного виробництва зосереджують свою діяльність на виробництві молочної, зернової та овочевої продукції, яєць, що займає значну питому вагу в структурі вітчизняного внутрішнього ринку органічної продукції (рис. 2.9). Всього на внутрішньому ринку України в 2024 р. реалізовано 7647 т органічної продукції власного виробництва на суму 1165 млн грн (еквівалент 29 млн дол. США за середньозваженим курсом НБУ в 2024 р.). Проте залишається фактом експортна орієнтація органічних товаровиробників до таких країн як Нідерланди, Австрія, Німеччина, Італія, Польща, Чехія, особливо круп'яних та зернобобових культур (кукурудза, соя, пшениця), олійних культур (соняшник та продукти його переробки, ріпак), а також ягід (чорниця заморожена).

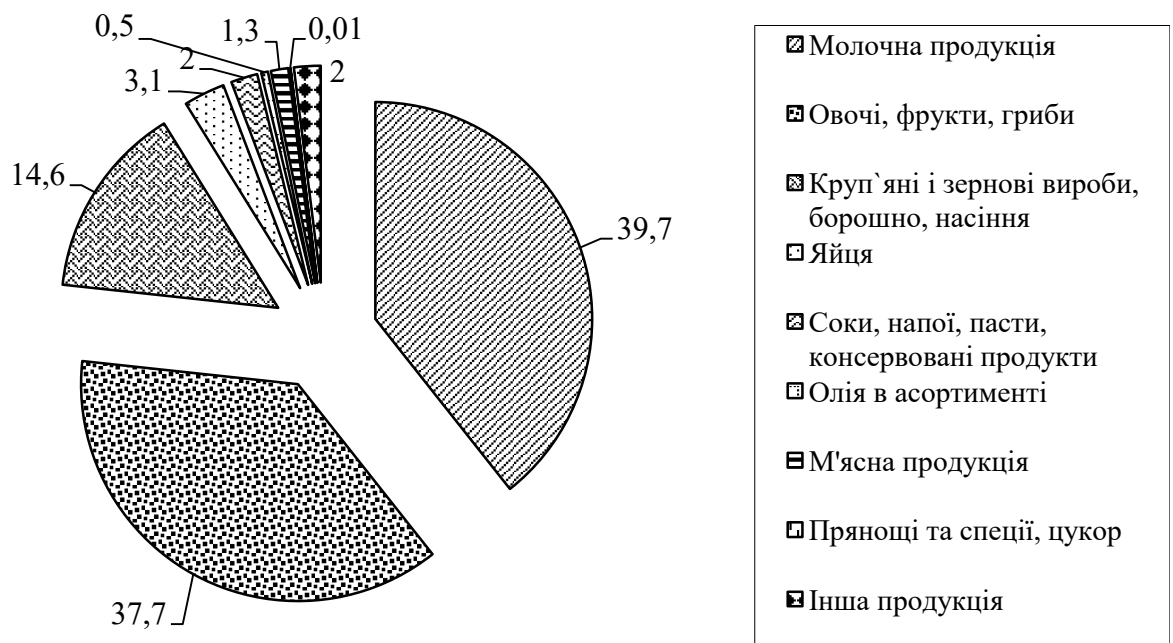

Рис. 2.9. Структура внутрішнього ринку органічної продукції України в 2024 р., %

Джерело: сформовано з використанням [59]

Попри виклики, що стримують розвиток органічного аграрного сектору, підприємства органічного виробництва відіграють важливу роль у захисті навколишнього середовища. Вони допомагають запобігати забрудненню територій хімічними речовинами, які часто використовуються в традиційному сільському господарстві, стримують деградацію ґрунтів і забезпечують споживачів якісною і безпечною продукцією.

Важливим на сьогодні є впровадження різноманітних екологічних програм, зокрема і підприємствами сільськогосподарського виробництва, що передбачають модернізацію виробничого процесу за допомогою сучасного передового обладнання та техніки, яке сприяє випуску вітчизняної конкурентоспроможної екологічної продукції [18]. Такими підприємствами в галузі аграрного сектору, що потрапляють з року в рік до ТОП кращих екопрограм, здійснюваних в Україні, є Kernel, ПП «Агроекологія», Холдинг МХП (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Успішні екологічні програми підприємств аграрного сектору, що реалізуються в Україні

Підприємство	Опис екологічних програм
Kernel	Впроваджує єдиний підхід в управлінні системою екоменеджменту за міжнародними стандартами і використовує в своїй господарській діяльності передові технології для збереження ресурсів і мінімізації впливу на довкілля, досягаючи рекордно низького споживання енергії на тонну переробленої продукції (насіння соняшника) та найнижчих показників витрат енергії на тонну врожаю.
ПП «Агроекологія»	Здійснює виробничо-господарську діяльність виключно за технологіями органічного виробництва без застосування засобів захисту рослин, тобто гербіцидів, пестицидів та мінеральних добрив понад три десятиліття, займається поверхневою обробкою ґрунту (без оранки); сертифіковане як виробник органічної продукції згідно стандартів України та ЄС 834/2007 і 889/2008.
Холдинг МХП	Впроваджує інноваційні екологічні рішення для переробки органічних відходів аграрного виробництва, перетворюючи їх на біогаз, «зелену» енергію та високоякісні біодобрива, що дозволяє ефективно використовувати відновлювальні ресурси та забезпечувати енергонезалежність за рахунок функціонування ВП «Біогаз Ладижин» та ПрАТ «Орель-Лідер».

Джерело : згруповано автором з використанням [154]

Отже, підприємства аграрного сектору, що реалізують в Україні успішні екологічні програми, активно підтримують розвиток органічного виробництва, яке виступає одним із найбільш ефективних інструментів для збереження довкілля, раціонального та оптимального використання природних ресурсів, особливо земельних. В межах таких екопрограм, що описані в табл. 2.14, підприємства аграрно-промислового виробництва безпосередньо впроваджують стандарти органічного землеробства, спрямовані на мінімізацію негативного впливу на екосистеми та забезпечення стійкої продуктивності. Ведення аграрного виробництва на екологічних засадах (органічного виробництва) дозволяє зменшити використання синтетичних хімікатів, захистити біорізноманіття та покращити якість ґрунтів, що є важливими компонентами екологічного балансу. Крім того, екологічні програми представлених підприємств аграрного сектору сприяють розвитку технологій переробки органічних відходів для отримання біодобрив і біогазу, що забезпечує додаткові екологічні та економічні вигоди. Підприємства також стимулюють зростання попиту на органічну продукцію, відкриваючи нові ринки і розвиваючи сертифікаційні системи відповідно до міжнародних стандартів.

Розвиток органічного виробництва та ринку органічної продукції в Україні стримується низкою факторів [128]: низьким рівнем обізнаності споживачів про властивості органічних продуктів; недостатньою кількістю кваліфікованих спеціалістів з її вирощування; наявністю логістичних проблем щодо регулярності постачання та сертифікації логістичних центрів; вищою ціною порівняно із конвенційною продукцією; додатковими фінансовими витратами та ризиками, що пов'язані з організацією та виробництвом органічної продукції; недостатністю державної підтримки таких виробників.

Не зважаючи на розпочату росією війну в Україні, вітчизняні аграрії продовжують працювати в усіх регіонах, зокрема й на окупованих територіях. Міни та снаряди на полях, обмеженість ресурсів, виїзд і навіть мобілізація

робітників не стають нездоланими перешкодами для органічних господарств.

Наразі органічне виробництво в Україні зберігає високий потенціал і виступає пріоритетним напрямом розвитку державної аграрної політики. В умовах війни підтримка виробників органічної продукції залишається критично важливою, зокрема завдяки міжнародному партнерству. З 2016 р. активно діє Проєкт «Німецько-українська співпраця в галузі органічного сільського господарства», що реалізується за підтримки Міністерства продовольства та сільського господарства Німеччини. З початком повномасштабної агресії цей проєкт став важливим джерелом фінансової та консультативної допомоги українським органічним товаровиробникам, а його ключовим партнером виступає Федерація органічного руху України, яка стала провідником надання міжнародної допомоги в країні [104].

У 2023–2024 рр. продовжувалась реалізація програми компенсації вартості сертифікації ведення органічного виробництва для малих і середніх підприємств, які працюють на внутрішньому ринку. Фінансування надається Фондом майбутнього для сільського господарства (ZSL, Німеччина) у партнерстві з Федерацією органічного руху України. У 2023 р. понад 115 господарств отримали підтримку до 1000 євро кожне [112], а в 2024 р. програму продовжено з розширенням переліку учасників та збільшенням загального обсягу допомоги.

Такі заходи суттєво зміцнюють стійкість аграрного сектору в т.ч. в органічному напрямі, сприяють збереженню сертифікаційної діяльності та формують основу для відновлення і подальшого розвитку екологічно орієнтованого аграрного виробництва в Україні.

З метою комплексної оцінки внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на розвиток органічного виробництва в аграрному секторі України застосовано інструмент стратегічного планування – SWOT-аналіз. Проведене дослідження базується на аналізі динаміки основних показників органічного

руху за період 2020-2024 рр. з метою ідентифікації ключових детермінант розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва.

SWOT-матриця стратегічного аналізу органічного виробництва (табл. 2.17) показує неоднозначну ситуацію розвитку галузі в Україні, де значний природний потенціал поєднується з серйозними структурними викликами.

Таблиця 2.17

SWOT-матриця стратегічного аналізу органічного виробництва

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявність значних площ родючих сільськогосподарських угідь, придатних для ведення органічного сільського господарства. 2. Сприятливі кліматичні умови для органічного землеробства. 3. Значний досвід ведення традиційного аграрного виробництва. 4. Високий рівень конкурентоспроможності органічної продукції на міжнародних ринках. 5. Оптимальне співвідношення якісних характеристик та цінових параметрів органічної продукції. 6. Підтримка виробників органічної продукції міжнародними партнерами. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Скорочення кількості органічних операторів. 2. Подовжений перехідний період для отримання сертифікації. 3. Підвищені операційні витрати порівняно з традиційним землеробством. 4. Дефіцит кваліфікованих спеціалістів з органічного виробництва. 5. Складність вибудови каналів збуту органічної продукції. 6. Нестійкий фінансовий стан підприємств аграрного сектору. 7. Недостатнє інформування споживачів про користь органічної продукції.
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Зростання попиту на органічну продукцію. 2. Нарощування експортного потенціалу. 3. Розвиток внутрішнього ринку органічної продукції. 4. Ефективна державна політика підтримки органічного виробництва. 5. Технологічна модернізація органічного виробництва через впровадження сучасних біотехнологій, застосування систем точного землеробства, використання цифрових рішень для моніторингу якості. 6. Підвищення продуктивності органічного виробництва. 7. Зниження виробничих витрат через інновації. 8. Створення регіональних об'єднань для підтримки органічних виробників. 9. Професійна підготовка спеціалістів у сфері органічного виробництва. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Воєнні дії та їх наслідки для виробничих потужностей і логістичних ланцюгів. 2. Економічна нестабільність та інфляційні процеси. 3. Недосконалість діючого нормативно-правового забезпечення у сфері виробництва органічної продукції та відсутність цільової державної підтримки. 4. Відтік кваліфікованих кадрів. 5. Технологічне відставання та високі витрати на впровадження інноваційних технологій. 6. Низький попит на органічну продукцію на внутрішньому ринку. 7. Зниження купівельної спроможності громадян.

Джерело: розроблено автором

Сильні сторони демонструють потужну ресурсну базу країни: наявність значних площ родючих земель, сприятливі кліматичні умови та накопичений досвід традиційного землеробства створюють міцний фундамент для органічного виробництва. Водночас високий рівень конкурентоспроможності української органічної продукції на світових ринках та оптимальне співвідношення ціни і якості свідчать про реальні перспективи галузі.

Однак слабкі сторони розкривають глибокі системні проблеми, які гальмують розвиток органічного сектору. Скорочення кількості операторів, подовжений період сертифікації та підвищені операційні витрати створюють бар'єри для входу в галузь. Особливо критичними є кадрові проблеми та складність формування збутових мереж, що обмежує масштабування виробництва та його комерційну ефективність.

Можливості демонструють значний потенціал зростання завдяки збільшенню глобального попиту на органічну продукцію та перспективам державної підтримки через цільові програми, субсидії та податкове стимулювання. Впровадження сучасних технологічних рішень в органічному виробництві (біотехнологій, систем точного землеробства, цифрових рішень для моніторингу якості) може суттєво підвищити продуктивність та знизити витрати виробництва, а співпраця товаровиробників органічної продукції в межах інтегрованих об'єднань дозволить посилити позиції на ринку, формувати спільний маркетинг та брендинг екопродукції, обмінюватися досвідом та інноваціями.

На основі SWOT-аналізу ідентифіковано ключові стратегічні завдання для формування ефективних механізмів екологізації аграрного виробництва: інституційне забезпечення, фінансова підтримка, технологічна модернізація, розвиток людського капіталу, інфраструктурний розвиток.

Проведено аналіз можливостей розвитку органічного виробництва в Україні через оцінення кожного виокремленого фактора на ймовірність його здійснення та важливість впливу. Застосовано шкалу оцінювання градуйовану

на високу, середню і низьку, в межах яких оцінювання здійснюється за трьома позиціями (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Аналіз можливостей розвитку органічного виробництва в Україні

№ п/п	Фактори	Ймовірність здійснення			Важливість впливу		
		Вис. (7-9)	Сер. (4-6)	Низ. (1-3)	Вис. (7-9)	Сер. (4-6)	Низ. (1-3)
1	Зростання попиту на органічну продукцію.		4			4	
2	Нарощування експортного потенціалу.	8			7		
3	Розвиток внутрішнього ринку органічної продукції.		5		7		
4	Ефективна державна політика підтримки органічного виробництва.		5		8		
5	Технологічна модернізація органічного виробництва через впровадження сучасних біотехнологій, застосування систем точного землеробства, використання цифрових рішень для моніторингу якості.		6		9		
6	Підвищення продуктивності органічного виробництва.			3		6	
7	Зниження виробничих витрат через інновації.		5		9		
8	Створення регіональних об'єднань для підтримки органічних виробників.		6			5	
9	Професійна підготовка спеціалістів у сфері органічного виробництва.		6		7		

Джерело: сформовано автором

На основі отриманих значень табл. 2.16 зображено матрицю сприятливих можливостей розвитку органічного виробництва в Україні (рис. 2.10). Відповідно до неї найсприятливішими будуть ті фактори, які знаходяться у верхньому правому куті матриці, а саме можливості за номерами 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9. Саме їх потрібно буде включити до підсумкової таблиці SWOT-аналізу та обов'язково врахувати їх можливі стратегічні імперативи розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва.

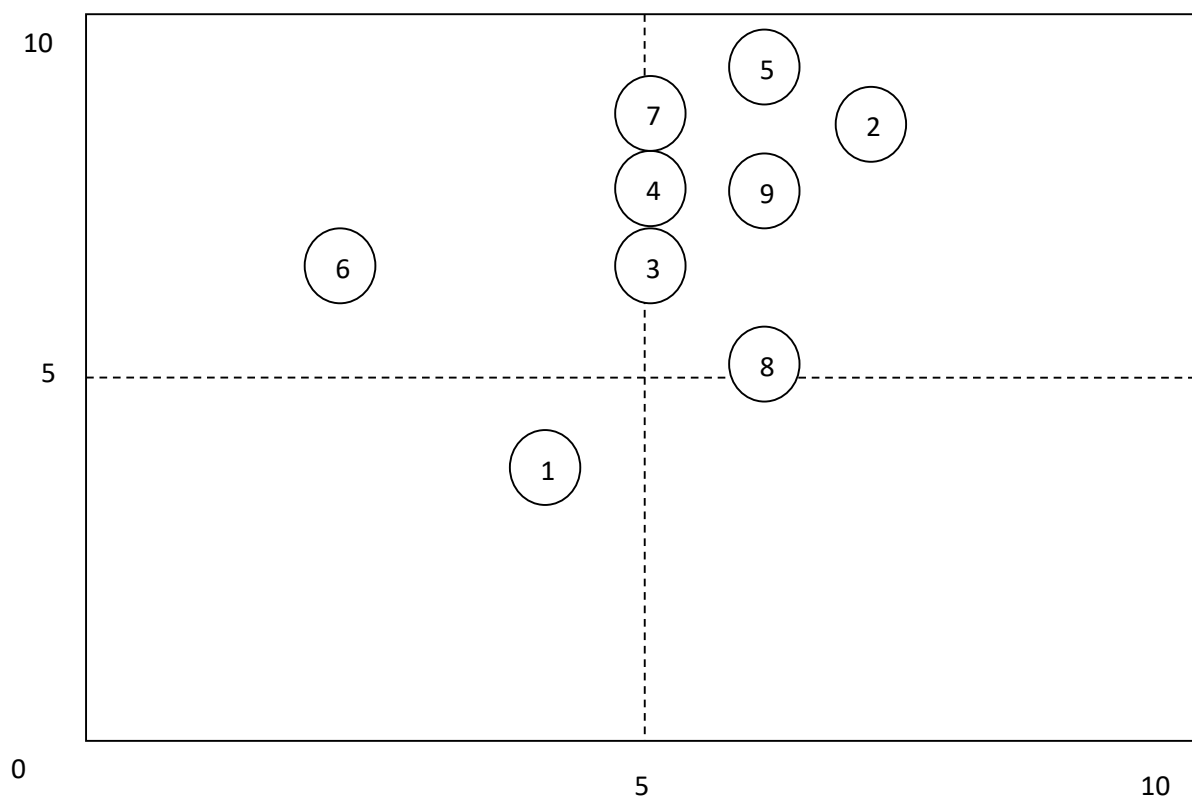

Рис. 2.10. Матриця сприятливих можливостей розвитку органічного виробництва в Україні

Джерело: розроблено автором

Щодо загроз, представлених в SWOT-матриці стратегічного аналізу органічного виробництва (табл. 2.19), то вони розкривають багатofакторні ризики, серед яких найбільш критичними є воєнні дії та їх поточні та пролонговані наслідки для виробничих потужностей органічних товаровиробників в аграрній сфері. Економічна нестабільність, недосконалість діючого нормативно-правового забезпечення у сфері виробництва й обігу органічної продукції та технологічне відставання створюють додаткові перешкоди для сталого розвитку органічного виробництва в країні.

Проведений аналіз можливих загроз розвитку органічного виробництва в Україні (табл. 2.16) показує середню і високу ймовірності здійснення та важливості впливу за всіма представленими факторами.

Таблиця 2.19

**Аналіз можливих загроз розвитку органічного виробництва в
Україні**

№ п/п	Фактори	Ймовірність здійснення			Важливість впливу		
		Вис. (7-9)	Сер. (4-6)	Низ. (1-3)	Вис. (7-9)	Сер. (4-6)	Низ. (1-3)
1	Воєнні дії та їх наслідки для виробничих потужностей і логістичних ланцюгів.	7			7		
2	Економічна нестабільність та інфляційні процеси.		6			5	
3	Недосконалість діючого нормативно-правового забезпечення у сфері виробництва органічної продукції та відсутність цільової державної підтримки.		5		7		
4	Відтік кваліфікованих кадрів.	7			9		
5	Технологічне відставання та високі витрати на впровадження інноваційних технологій.		5			5	
6	Низький попит на органічну продукцію на внутрішньому ринку.		5			6	
7	Зниження купівельної спроможності громадян.	6			7		

Джерело: розроблено автором

Відповідно до матриці можливих загроз розвитку органічного виробництва в Україні (рис. 2.11), вважаємо, що всі зображені фактори, потрібно включити до підсумкової таблиці SWOT-аналізу та розглядати їх як потенційні загрози, що матимуть безпосередній та значний вплив на функціонування галузі виробництва органічної продукції.

Для більш повної характеристики розвитку органічного виробництва складено підсумкову матрицю SWOT-аналізу для підприємств аграрного сектору, що функціонують на екологічних засадах. В результаті її реалізації з'явиться можливість визначення альтернативних стратегій поетапного відновлення потенціалу підприємств на основі впровадження ефективних механізмів екологізації аграрного виробництва, спрямованих на підвищення його еколого-економічної ефективності та сталого розвитку (табл. 2.20).

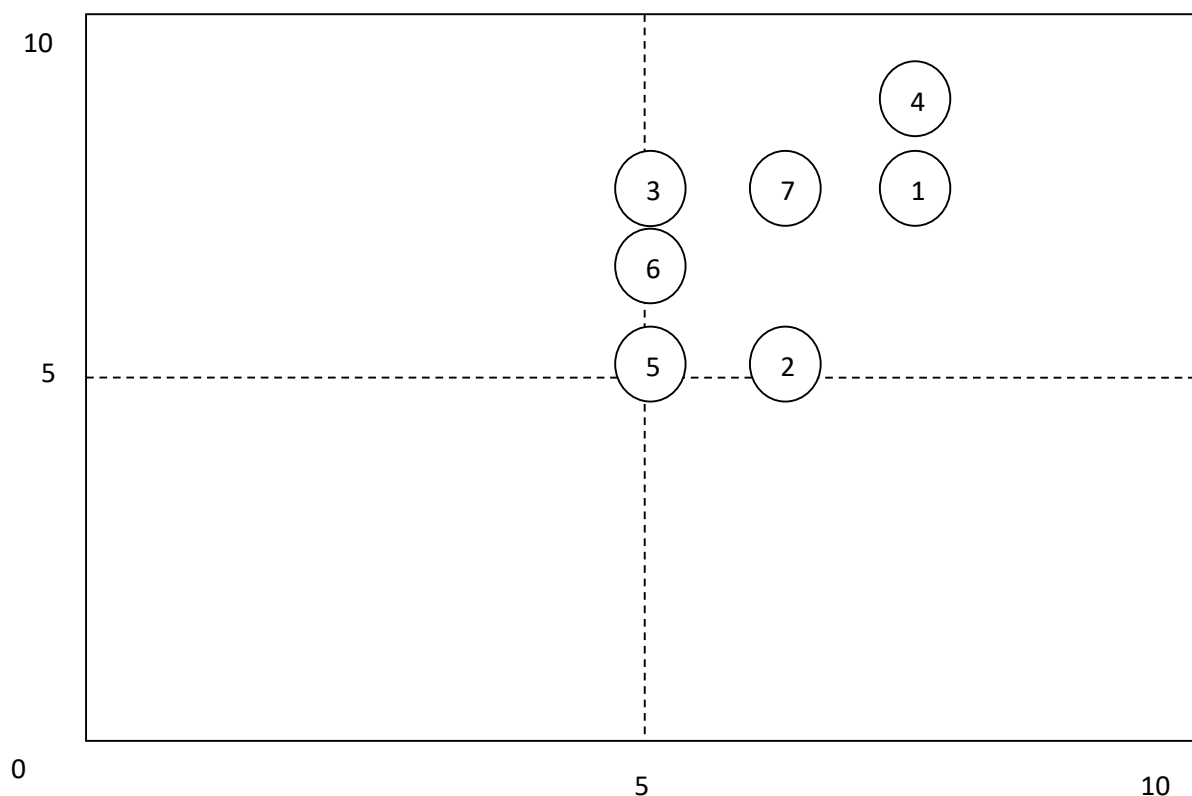

Рис. 2.11. Матриця можливих загроз розвитку органічного виробництва в Україні

Джерело: розроблено автором

Проведений SWOT-аналіз розвитку органічного виробництва в Україні показав, що найбільшу увагу необхідно приділити полю «слабкі сторони і загрози» матриці можливих стратегій, щоб вплив цих факторів не призвів до погіршення стану розвитку органічного виробництва. ST-стратегії спрямовані на захист галузі від дестабілізуючих факторів, збереження виробничого потенціалу та підвищення стійкості органічного сектору в кризових умовах. В свою чергу, SO-стратегії орієнтовані на активне зростання ринку, інтеграцію у світову систему органічного землеробства, розвиток експортно-орієнтованої моделі та підвищення інноваційної спроможності виробників. WO-стратегії мають на меті підвищення внутрішньої конкурентоспроможності органічного сектору через модернізацію, освітній розвиток та ефективне використання зовнішньої підтримки.

Таблиця 2.20

SWOT-аналіз розвитку органічного виробництва в Україні

		Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
		<p>Нарощування експортного потенціалу.</p> <p>Розвиток внутрішнього ринку органічної продукції.</p> <p>Ефективна державна політика щодо органічного виробництва.</p> <p>Технологічна модернізація органічного виробництва через впровадження сучасних біотехнологій, застосування систем точного землеробства, використання цифрових рішень для моніторингу якості.</p> <p>Зниження виробничих витрат через інновації.</p> <p>Створення регіональних об'єднань для підтримки органічних виробників.</p> <p>Професійна підготовка спеціалістів у сфері органічного виробництва.</p>	<p>Воєнні дії та їх наслідки для виробничих потужностей і логістичних ланцюгів.</p> <p>Економічна нестабільність та інфляційні процеси.</p> <p>Недосконалість діючого нормативно-правового забезпечення у сфері виробництва органічної продукції та відсутність цільової державної підтримки.</p> <p>Відтік кваліфікованих кадрів.</p> <p>Технологічне відставання та високі витрати на впровадження інноваційних технологій.</p> <p>Низький попит на органічну продукцію на внутрішньому ринку.</p> <p>Зниження купівельної спроможності громадян.</p>
Сильні сторони (Strengths)	<p>Наявність значних площ родючих сільськогосподарських угідь, придатних для ведення органічного сільського господарства.</p> <p>Сприятливі кліматичні умови для органічного землеробства.</p> <p>Значний досвід ведення традиційного аграрного виробництва.</p> <p>Високий рівень конкурентоспроможності органічної продукції на міжнародних ринках.</p> <p>Оптимальне співвідношення якісних характеристик та цінових параметрів органічної продукції.</p> <p>Підтримка виробників органічної продукції міжнародними партнерами.</p>	<p>SO – стратегія зростання через використання переваг:</p> <ul style="list-style-type: none"> Використання родючих земель та сприятливого клімату для розширення експортного потенціалу органічної продукції. Поєднання досвіду традиційного виробництва з впровадженням сучасних біотехнологій і систем точного землеробства. Використання підтримки міжнародних партнерів для створення регіональних кластерів органічного виробництва та спільних маркетингових ініціатив. Забезпечення конкурентоспроможності української органічної продукції через оптимальне співвідношення якості й ціни на експортних ринках. 	<p>ST – стратегія стабілізації через захист від загроз:</p> <ul style="list-style-type: none"> Застосування міжнародних стандартів і партнерських програм для пом'якшення впливу воєнних ризиків і логістичних обмежень. Використання високої конкурентоспроможності та підтримки міжнародних інституцій для залучення інвестицій і грантів з метою технологічної модернізації. Використання сприятливих природних умов для зменшення залежності від зовнішніх ресурсів (мінеральних добрив, імпорту насіння тощо). Зміцнення бренду української органічної продукції для підтримання попиту в умовах економічної нестабільності.
Слабкі сторони (Weaknesses)	<p>Скорочення кількості органічних операторів.</p> <p>Подовжений перехідний період для отримання сертифікації.</p> <p>Підвищені операційні витрати порівняно з традиційним землеробством.</p> <p>Дефіцит кваліфікованих спеціалістів з органічного виробництва.</p> <p>Складність вибудови каналів збуту органічної продукції.</p> <p>Нестійкий фінансовий стан підприємств аграрного сектору.</p> <p>Недостатнє інформування споживачів про користь органічної продукції.</p>	<p>WO – стратегія розвитку через усунення слабких місць:</p> <ul style="list-style-type: none"> Залучення державної підтримки та міжнародних грантів для зменшення витрат на сертифікацію і скорочення перехідного періоду. Розвиток освітніх програм і професійної підготовки кадрів для подолання дефіциту кваліфікованих спеціалістів. Використання цифрових технологій і біоінновацій для зниження операційних витрат та підвищення ефективності виробництва. Формування регіональних кооперацій та кластерів для налагодження стабільних каналів збуту органічної продукції. 	<p>WT – стратегія виживання через мінімізацію ризиків:</p> <ul style="list-style-type: none"> Розроблення державної програми підтримки органічного сектору для стабілізації фінансового стану підприємств. Вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення прозорих правил сертифікації та контролю якості. Інформаційно-просвітницькі кампанії для підвищення обізнаності населення про переваги органічної продукції. Диверсифікація виробництва і регіональне співробітництво для зменшення ризиків, пов'язаних із воєнними діями, інфляцією та зниженням купівельної спроможності.

Джерело: розроблено автором

А WT-стратегії зосереджені на управлінні ризиками, стабілізації внутрішнього середовища та створенні умов для виживання і поступового відновлення органічного виробництва в умовах нестабільності.

В цілому розвиток органічного виробництва на основі проведеного аналізу демонструє значні можливості для поліпшення економічної, соціальної та екологічної ситуації як у світових, так і у вітчизняних реаліях. Нарощування масштабів екологічного землеробства сприятиме всебічному розвитку аграрних регіонів [132], підвищенню якості та безпеки продуктів харчування для споживачів [151]. З метою збільшення обсягів виробництва органічної продукції підприємств аграрного сектору та стимулювання внутрішнього попиту на неї необхідно визначити ключові стратегічні завдання для формування ефективних механізмів екологізації аграрного виробництва (будуть розглянуті детальніше в п. 3.2 дисертаційного дослідження).

Забезпечити поступовий перехід вітчизняних підприємств-виробників органічної аграрно-промислової продукції до принципів екологізації в сільському господарстві і підвищити еколого-економічну конкурентоспроможність їх виробничо-господарської діяльності стане можливим за рахунок організації інноваційних аграрно-промислових кластерів, орієнтованих на виробництво, переробку, зберігання та реалізацію органічної продукції [146]. Під час формування таких інтегрованих формувань слід враховувати концептуальні основи стимулювання екологізації інноваційно-активних підприємств аграрного виробництва, які увійшли до складу кластерів через особливості їх розвитку, а саме [82]: організаційні, управлінські, еколого-географічні та економіко-правові.

З огляду на вагому роль органічного виробництва в умовах сучасного функціонування підприємств аграрного сектору, стає очевидним, що досягнення очікуваних результатів, включаючи екологічні ефекти, потребує комплексного та системного підходу до розробки й реалізації інструментів підтримки, стимулювання та регулювання розвитку екологічного землеробства в Україні. Екологізація господарської діяльності підприємств

аграрного виробництва є складовою ключових стратегій забезпечення їх конкурентних переваг і передбачає, передусім, задоволення потреб споживачів у безпечній продукції, мінімізацію негативного впливу агровиробництва на довкілля, раціональне використання природних ресурсів, а також упровадження екоінновацій, спрямованих на відновлення компонентів природного середовища через механізми саморегуляції та застосування сучасних екологічно безпечних технологій.

Розвиток екологоорієнтованого аграрного виробництва є стратегічним напрямом формування стійких агроєкосистем, здатних не лише забезпечувати продовольчі потреби населення, але й підтримувати природні ресурси та екологічну рівновагу. Це інвестиція в довгостроковий розвиток, яка дозволить аграрному сектору ефективно реагувати на глобальні виклики, гарантувати продовольчу безпеку в умовах зміни клімату та задовольняти попит на якісні й безпечні харчові продукти.

2.3. Аналіз системи державної підтримки екологізації аграрного виробництва

В сучасних умовах господарювання чільне місце займає екологічно орієнтований розвиток суб'єктів підприємництва, який може значно вплинути на покращення економічної ситуації в країні. Особливо важливими є екологічні аспекти розвитку аграрного сектору, адже саме від їх реалізації залежить використання методів і способів господарювання, які не призводять до розвитку екологонебезпечних явищ у агроєкосистемах або запобігають їх виникненню. Крім того, вони є необхідністю для адаптації аграрного сектору до нових ринкових умов господарювання сільськогосподарських підприємств та забезпечення його довгострокового стабільного розвитку. Тому в умовах сьогодення державне регулювання та підтримка екологізації аграрного виробництва має стати важливим аспектом сталого розвитку сільського

господарства, спрямованим на зменшення негативного впливу аграрної діяльності на навколишнє середовище та забезпечення довгострокової продовольчої безпеки [194]. Відіграючи ключову роль у цьому процесі, держава має забезпечити різноманітні форми підтримки та стимулювання екологічно відповідальних практик через інструменти та форми економічного впливу, які спрямовані на забезпечення стабільності й конкурентоспроможності аграрних суб'єктів господарювання, наповнення ринку якісною екологічною продукцією.

Екологізація аграрного виробництва на сьогодні є важливим напрямом розвитку агросектору, що передбачає впровадження екологічно безпечних технологій та методів господарювання, які мінімізують шкоду довкіллю. Сучасні тенденції розвитку екологічних ініціатив в сільському господарстві спрямовані на зниження використання хімікатів, впровадження органічного землеробства, раціональне використання природних ресурсів, зокрема водних і земельних, що забезпечує їх збереження та виробництво екологічної аграрно-промислової продукції. Екологізація стає ключовим фактором для сталого розвитку аграрного сектору, запобігає негативним екологічним явищам в агроєкосистемах, сприяє відновленню навколишнього середовища та підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на глобальному ринку. Крім того, екологізація аграрного виробництва сприяє розвитку сільгосппідприємств, зокрема та сільських територіях, загалом підвищуючи рівень зайнятості та забезпечуючи соціальну стабільність. Споживачі, які підтримують такі ініціативи, створюють попит на продукцію місцевих аграрних підприємств-виробників, що стимулює розвиток локальної економіки. Відповідно розвиток екологізації аграрного виробництва є не лише питанням екологічної відповідальності окремих підприємств, але й стратегічним економічним рішенням, яке сприяє підвищенню ефективності виробництва, відкриває нові ринки збуту, залучає інвестиції та забезпечує сталий розвиток сільських регіонів.

Поступальний розвиток ринкових відносин потребує нових підходів до державного регулювання агросектору на екологічній основі, що має бути спрямований на забезпечення національної продовольчої безпеки та пріоритетне вдосконалення аграрного виробництва. Важливо, щоб такий розвиток був спрямований не лише на максимізацію прибутку аграрно-промислових суб'єктів господарювання, але й збереження навколишнього середовища, де ключову роль відіграє екологічний стан земельних угідь задіяних у сільськогосподарському виробництві [41]. Наразі на багатьох сільських територіях нашої країни спостерігається складна екологічна ситуація, особливо щодо використання земель сільськогосподарського призначення (ерозія, деградація тощо). Велика кількість сільськогосподарських угідь, зокрема східні та південно-східні території країни зазнають негативних впливів через військові дії, які значно погіршили їх екологічний стан, а саме: забруднення земель через вибухи мін, замінування, пошкодження ґрунтів важкою технікою та будівництво військових об'єктів, що призвело до втрати можливості використання цих земель для сільського господарства і процесів їх опустелювання. У зв'язку з цим, екологічні ініціативи в аграрному секторі стають ще більш важливими для відновлення та збереження природних ресурсів, адже вони є важливою ціллю державної підтримки аграрного сектору (рис. 2.12), яка може бути в прямій (надання підтримки у вигляді бюджетної дотації – дотації на продукти, пільгові кредити на конверсійний період) і не прямій (заходи, спрямовані на надання допомоги в проходженні сертифікації, проведення лабораторних досліджень, заходи з надання інформаційно-консультаційних послуг, страхування) формі [98].

Основними факторами, що впливають на екологічну ситуацію в аграрному секторі, виступає ресурсомістка політика, недосконала нормативно-правова база щодо питань екологізації, відсутність стратегії сталого розвитку регіонів та залежність від експорту природних ресурсів.

Рис. 2.12. Схема державної підтримки аграрного сектору [152]

Слід констатувати недосконалість законодавчої бази в сфері екологізації в Україні, слабку систему державного екологічного контролю та низький рівень координації діяльності аграрно-промислових суб'єктів господарювання [7]. Частково розроблені основи державної політики в галузі екологічного розвитку агросектору представлено:

1. Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року (зокрема через ціль 2 – подолання голоду, яка спрямована на забезпечення продовольчої безпеки через підтримку сталого сільського господарства, збільшення продуктивності та впровадження екологічно чистих технологій [125].

2. Концепціями розвитку сільських територій, які розглядають три варіанти розв'язання проблем, які в загальному мають забезпечити збереження природних ресурсів, підвищення ефективності аграрного виробництва та забезпечення стійкого розвитку громад [123].

3. Національною економічною стратегією на період до 2030 року, яка визначає основи стратегічного напрямку політики у сфері розвитку аграрного сектору [95].

Розглядаючи положення чинного вітчизняного законодавства слід зазначити, що екологізація аграрного виробництва має здійснюватися із застосуванням відповідних заходів (рис. 2.13), які сприятимуть збереженню природних ресурсів та сталому розвитку аграрного сектору країни загалом [39].

Процес переходу сільськогосподарських підприємств на екологічне господарювання сьогодні пов'язаний з низкою ризиків і потребує державної підтримки, але наразі з боку держави майже не відбувається стимулювання інновацій в агросекторі. Тому основним завданням держави має бути імплементація нормативно-законодавчої бази, надання фінансової підтримки при переході аграрних підприємств на екологічно-орієнтовану систему господарювання, в основі якої лежить інновацій продукт (органічна продукція) [29]. Крім того, розвиток органічного виробництва вимагає розробки дієвих інструментів державної політики. За допомогою інструментів

заохочення та інструментів примусу, спрямованих на вирішення фінансового забезпечення [86], держава здатна заохочувати розвиток вітчизняного органічного аграрного виробництва.

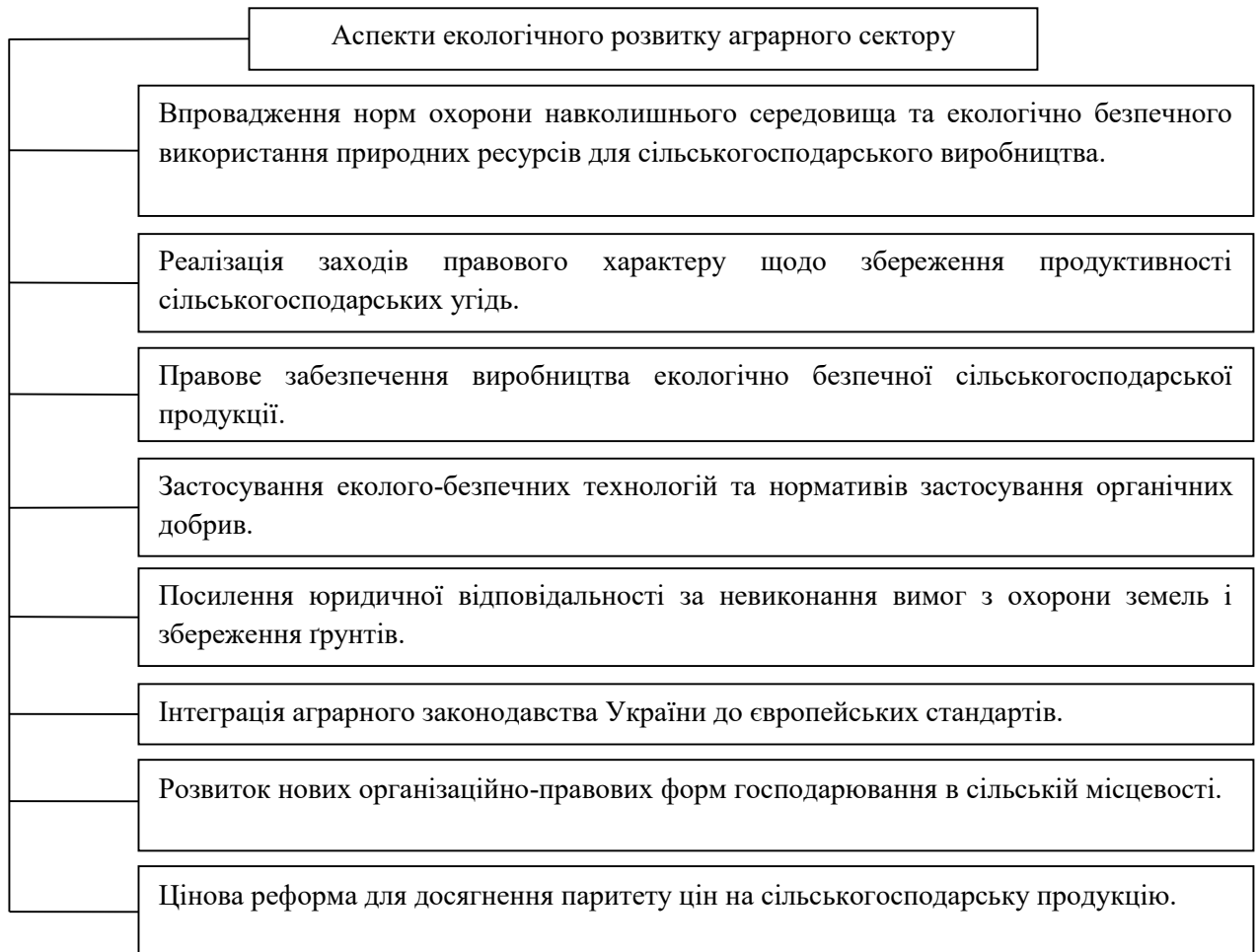

Рис. 2.13. Основні заходи екологізації аграрного виробництва

Джерело: побудовано автором з використанням [102]

Державне регулювання та підтримка екологізації аграрного виробництва в межах країни має здійснюватися на основі механізму, який є законодавчим втіленням певного конкретного засобу державної підтримки з метою розвитку сільського господарства на екологічних засадах. Для забезпечення процесу екологізації аграрного виробництва задіяний механізм має містити програми екологічного розвитку та екологічно орієнтованих проектів державного, регіонального або муніципального рівнів; державну податкову, грошово-кредитну, бюджетну, цінову політики; державні дотації,

замовлення, механізми обмежень і заборон; зовнішньо-економічну політику; підтримку соціальної сфери [5; 7].

Функціонування механізму державної підтримки екологізації аграрного виробництва важливе задля забезпечення високого рівня його розвитку на екологічних засадах, що є ключовим напрямом розвитку сучасного сільського господарства. Адже цей процес включає освоєння багаторівневих екологічних методів господарювання, створення умов для розширеного відтворення природних і антропогенних ресурсів, формування стійких та розвиваючих еколого-економічних систем, а також орієнтацію на якісне збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної екологічної продукції, що відповідає міжнародним стандартам, та формування стійких, якісно розвиваючих агроландшафтів.

В межах функціонування механізму державної підтримки екологізації аграрних підприємств важливим є формування відповідної державної стратегії для організації інноваційного екологічно орієнтованого виробництва в сільському господарстві України, яка має базуватися на принципах гармонізації землеробства та тваринництва, а також ґрунтуватися на раціональному використанні природних ресурсів [140]. Основним завданням влади в процесі створення системи управління цими відносинами є ефективне стимулювання сільськогосподарських підприємств до виробництва продукції високих екологічних стандартів для національного та світового ринків. Важливою складовою державного регулювання та підтримки екологізації аграрного виробництва є створення умов для формування розвиненого та сучасного ринку вітчизняної високоякісної екологічної продукції, а також здійснення ефективного державного управління раціональним використанням природних ресурсів через впровадження гнучких адаптивних систем у технології виробництва сільськогосподарської продукції [32]. Для цього слід застосовувати заходи, які допоможуть забезпечити сталий розвиток сільського господарства України, підвищити його еколого-економічну

конкурентоспроможність на світовому ринку та зберегти природні ресурси для майбутніх поколінь.

Організаційно-економічний механізм державного управління розвитком сільського господарства, орієнтованого на виробництво органічної продукції повинен включати організаційні (державне регулювання, державний протекціонізм, сертифікація, екостандарти, нормативно-правова база, планування, прогнозування, контроль виробництва, підготовка кадрів, агротехніка, агроєкокластери) та економічні (інвестиції, кредит, лізинг, аграрні інновації оподаткування, субсидії, дотації, гранти, страхування, маркетинг, аналіз ринку, держзакупки) інструменти державного впливу [147].

З огляду на вище викладене, важливим є удосконалення організаційно-економічного механізму державного управління розвитком аграрного сектору, орієнтованого на екологізацію, через доповнення соціального блоку, задля підвищення ефективності реалізації екологічної політики держави шляхом залучення людського капіталу, формування екологічно відповідальної поведінки аграрних товаровиробників, забезпечення інформаційної прозорості та громадського контролю, що сприятиме гармонізації економічних інтересів із природоохоронними цілями та прискоренню процесів сталого розвитку сільського господарства. Такий механізм являє собою сукупність дій та застосовуваних інструментів при здійсненні взаємообумовлених організаційних, економічних та соціальних заходів, спрямованих на оптимальну організацію аграрного виробництва у процесі переходу підприємств до екологоорієнтованого виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 2.14).

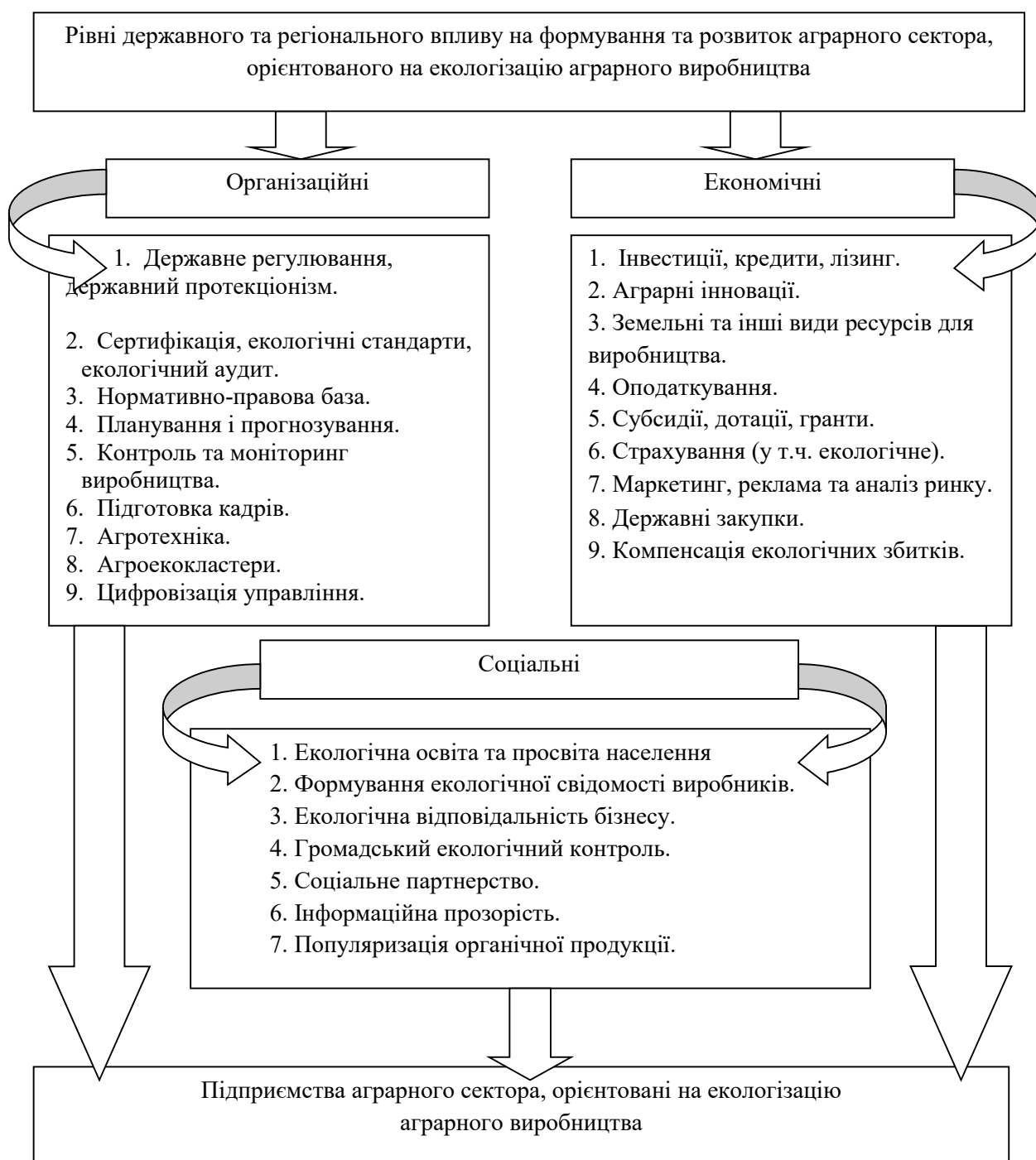

Рис. 2.14. Організаційно-економічний механізм державного управління розвитком аграрного сектора, орієнтованого на екологізацію аграрного виробництва

Джерело: розроблено автором

З метою обґрунтування напрямів розвитку сільськогосподарського виробництва органічної продукції доцільним є виявлення факторів, що сприяють розвитку ринку органічного агропродовольства на наступних

рівнях: державному, регіональному та сільськогосподарського товаровиробника (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Організаційні рівні та визначальні фактори розвитку аграрного сектору, орієнтованого на виробництво екологічної продукції

Організаційні рівні	Визначальні чинники розвитку сільського господарства у напрямі виробництва органічної продукції
Державний рівень	Підготовка та прийняття нормативно-правових документів, що регламентують поняття «екологізація аграрного виробництва», «органічна, екологічно чиста (безпечна) продукція», «екологічний (органічний) продукт».
	Формування нормативно-правової бази, що регламентує функціонування ринку екопродукції в інтересах споживачів, на основі участі всіх зацікавлених суб'єктів ринку.
	Розробка системи національних стандартів з екологізації аграрного сектору, їх гармонізація із системою міжнародних екологічних стандартів.
	Розробка економічного механізму стимулювання товаровиробників екологоорієнтованої продукції через систему пільгового кредитування, оптимізацію оподаткування, спрямування дотацій та субсидій, загалом підвищення інвестиційної привабливості та інноваційної активності аграрного виробництва, що орієнтоване на екологізацію.
Регіональний рівень	Розробка цільових програм підтримки формування та розвитку аграрного сектору, орієнтованого на екологізацію.
	Розробка нормативно-правової бази екологізації аграрного виробництва, що не суперечить нормативно-правовим актам державного рівня.
	Проведення наукових досліджень з метою виявлення потенціалу галузі екологоорієнтованого сільськогосподарського виробництва у регіоні. Розширення інформаційного поля, що висвітлює особливості екологізації аграрного виробництва.
	Формування освітніх програм підготовки кадрів та підвищення кваліфікації фахівців у агросекторі, орієнтованого на виробництво екологоорієнтованої продукції.
	Залучення до використання земельних ресурсів, придатних для виробництва екологоорієнтованої продукції. Формування зональних агроєкокластерів.
	Розвиток регіональних ринків екологоорієнтованої продукції. Участь у міжнародних та вітчизняних виставках-ярмарках з метою просування регіональних екологічно чистих продуктів.
Рівень агро-підприємств	Вибір напрямку переходу до виробництва екологоорієнтованої продукції з врахуванням наявних ресурсів виробництва та попиту на екологічну продукцію.
	Відтворення земельних ресурсів за допомогою залучення невикористовуваних і залежних земель у сільськогосподарський оборот і перехід до екологізації землекористування. Відновлення ґрунтової родючості через обґрунтовані сівозміни і відмову від засобів хімізації.
	Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва за рахунок вищої ціни реалізації екологічної продукції.
	Входження підприємства до структури зонального агроєкокластера. Підготовка та підвищення кваліфікації кадрів. Сертифікація системи виробництва екологічної продукції.

Джерело: розроблено автором

Сучасні реалії вітчизняного аграрного виробництва характеризуються низкою причин, що уповільнюють розвиток сільського господарства, орієнтованого на виробництво органічної продукції. Серед них: відсутність інтересу до принципів органічного виробництва з боку керівників сільськогосподарських підприємств, що часто обумовлено їх консерватизмом, несприйняттям нововведень, обмеженістю необхідної інформації; проблемами з інвестуванням орієнтованих на органічне виробництво проєктів аграрного сектору; недосконалість та обмеженість ринку збуту органічної продукції; брак кваліфікованих спеціалістів в галузі органічного землекористування та сертифікації органічної продукції.

Зважаючи на викладене вище, розвиток та ефективне функціонування екологоорієнтованих підприємств в Україні не можливий без належної державної підтримки, яка може забезпечуватися стимулюванням екологічних ініціатив в аграрному виробництві через сприятливі цінові, фінансово-кредитні, податкові, інвестиційно-інноваційні відносини в межах суб'єктів підприємництва та державних органів [94]. Адже саме виробництво екологічної продукції агросектору зможе забезпечити продовольчу безпеку на національному та світовому ринках. В реаліях сьогодення вважаємо доцільним надання активної державної податкової підтримки, що дозволить екологічним суб'єктам господарювання інвестувати додаткові кошти у впровадження нових ресурсозберігаючих, природоохоронних технологій та отримувати необхідну норму прибутку, а також утримувати ціну на конкурентоспроможному рівні. Тому, стабільність економічного розвитку та ринку екологічної продукції можлива лише за безпосередньої участі держави.

Екологізація аграрного виробництва, як ключовий напрям сталого розвитку сільського господарства в Україні, спрямована на зменшення негативного впливу діяльності підприємств агросектору на довкілля, раціональне використання природних ресурсів та підвищення якості аграрної продукції. Це реалізується за рахунок впровадження екологічно чистих технологій, органічного землеробства та ефективного управління ресурсами

сільськогосподарських підприємств з метою забезпечення підвищення конкурентоспроможності їх аграрної продукції на вітчизняному та світовому ринку. У цьому контексті важливе значення має постійне вдосконалення законодавства, державне регулювання екологічних ініціатив з використанням механізму державної підтримки екологізації аграрного виробництва, в межах якого важливим є формування відповідної державної стратегії для організації екологічного виробництва в сільському господарстві України. В свою чергу державна підтримка аграрного сектору через сукупність різноманітних інструментів і форм економічного впливу на розвиток сільського господарства забезпечить в певній мірі екологічний розвиток сільських територій та створить можливості для насичення ринку якісною екологічною продукцією, що безпосередньо впливатиме на досягнення продовольчої безпеки країни. Активна участь держави у цьому процесі забезпечить стійкість аграрного виробництва та підвищить його екологічну відповідальність.

В умовах сучасних трансформацій важливим вбачається вирішення стратегічних завдань державної політики нашої країни, спрямованої на екологізацію виробничої діяльності аграрних підприємств. Такий підхід передбачає відновлення аграрно-ресурсного потенціалу земель, охорону навколишнього середовища та забезпечення виробництва безпечних і якісних продуктів харчування [17]. Врахування ключових тенденцій розвитку аграрного сектору останніх років зумовлює необхідність посилення уваги до збереження природного капіталу, мінімізації екологічних ризиків та переходу до інноваційної моделі економічного розвитку [146].

Спираючись на міжнародний досвід, зокрема практику США, для України можливо виокремити низку напрямів державної підтримки, орієнтованих на різні масштаби виробництва та різні категорії аграрних підприємств за спеціалізацією та формами власності, з метою стимулювання екологізації аграрного виробництва [129]:

- формування екологічно орієнтованої моделі сільськогосподарського виробництва у великих підприємствах шляхом посилення державного

контролю, регламентації норм природокористування та впровадження екологічно збалансованих агроландшафтів;

– підтримка становлення спеціалізованих екологічних господарств та розвиток внутрішніх підрозділів на великих підприємствах, що забезпечують виробництво продукції з підвищеними екологічними характеристиками.

Для економіки України стратегічним завданням в мирний період розвитку економіки було створення мережі спеціалізованих екологічних підприємств, адаптація вітчизняного виробництва до міжнародних стандартів якості та безпеки, поступова відмова від хімічних засобів і перехід до біологічних методів удобрення та захисту рослин. Довгострокові плани держави передбачали забезпечення повного переходу агросектору країни на екологічне виробництво через комплекс заходів: визначення переліку конкурентної екологічної продукції, вибір оптимальної моделі переходу до екологічних виробництв, трансформацію організаційної структури господарств, підготовку спеціалістів, упровадження інноваційних технологій, а також формування ефективних каналів збуту з урахуванням регіонального попиту [44, с.199]. Відтак, державне регулювання екологізації аграрного виробництва у довоєнний період орієнтувалося на широке впровадження екологічно чистих технологій, розвиток конкурентоспроможного виробництва, стимулювання енергозберігаючих рішень та активне використання наукових розробок, здатних мінімізувати негативний вплив аграрної діяльності на довкілля.

Однак повномасштабна війна різко змінила усталені пріоритети державної екологічної політики, практично нівелювавши раніше сформовані програми та стратегічні плани. Україна зіткнулася з масштабними екологічними наслідками бойових дій, які охоплюють не лише прямі руйнування, людські втрати та економічні збитки, а й радикальне погіршення стану навколишнього середовища. За даними KSE Institute, рівень шкідливих викидів та пошкодження земельного фонду вже сягає критичних значень: понад 186 тис. км² територій зазнали забруднення або руйнування ґрунтів, у

тому числі понад 20 тис. км² – більш ніж на 75 %. Найбільших екологічних втрат зазнали Донецька, Харківська та Запорізька області. Сукупні збитки від деградації земель та пошкодження ґрунтів оцінено у 9,8 млрд дол. США [172]. Для відновлення необхідні масштабні роботи з розмінування, рекультивації та нейтралізації вибухонебезпечних предметів.

Тривале забруднення та виснаження природних ресурсів через агресію створює серйозну загрозу здоров'ю населення, знижує рівень екологічної безпеки та підриває економічну стійкість держави. Незважаючи на обмежені можливості оперативного реагування через активні бойові дії, Україна продовжує розробляти механізми екологічного моніторингу й формувати стратегічні підходи до відновлення природного середовища. Зокрема, урядом схвалено Концепцію Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля, а наукові інституції та міжнародні організації напрацьовують інструменти очищення та раціонального використання природних ресурсів у майбутньому [122].

У межах довгострокової післявоєнної стратегії уряд розробив проєкт «Відбудова чистого та захищеного середовища» з орієнтовним бюджетом близько 20 млрд доларів. План післявоєнного відновлення визначає ключові напрями: досягнення кліматичної нейтральності, інтеграція кліматичних цілей у всі сектори економіки, створення національної системи екологічної безпеки, впровадження екологічного порталу «Екосистема», оцінка збитків довкіллю, ревіталізація зони відчуження, будівництво понад сотні комплексів із переробки відходів, модернізація державної системи контролю природокористування, відновлення річкових екосистем, розширення лісистості, будівництво рекреаційних об'єктів, розвиток біоресурсів, створення природних парків європейського зразка, мережі екодуків та центрів порятунку диких тварин [114]. Водночас програма потребує постійного коригування з огляду на щоденне зростання екологічних втрат.

Загалом війна докорінно трансформувала екологічні пріоритети державної політики, актуалізувавши необхідність відбудови значної частини

зруйнованих природних систем. У післявоєнний період ключовим завданням стане приведення стану довкілля до міжнародних стандартів, збереження та зміцнення природних екосистем і формування екологічно орієнтованої моделі суспільного розвитку. У цьому контексті розв'язання завдань екологізації аграрного виробництва державними інструментами виступатиме визначальним чинником подолання екологічних, економічних і соціальних викликів, що постали перед Україною.

Висновки до розділу 2

1. Визначено, що земля є основним ресурсом для аграрного сектору, а її стан безпосередньо впливає на розвиток довкілля. Деградація ґрунтів, що складає 57 % від площі угідь сільськогосподарського призначення, викликана ерозією та надмірним використанням хімічних добрив, становить серйозну загрозу для агросектору та екосистем загалом. У зв'язку з цим, екологізація аграрного виробництва є необхідною умовою для відновлення родючості земель і збереження природних ресурсів. Впровадження екологічно безпечних практик допоможе запобігти подальшому виснаженню ґрунтів та забезпечить сталий розвиток агросектору.

2. Встановлено, що еколого-економічна ефективність використання земельних ресурсів залежить від оптимальної структури посівних площ, що сприяє підвищенню врожайності культур і забезпечує стаке господарювання. Рациональне внесення добрив, яке враховує екологічні вимоги, допомагає зберегти родючість ґрунтів і мінімізувати негативний вплив на довкілля. Показники еколого-економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь включають продуктивність земель, збереження природних ресурсів та їхню здатність забезпечувати довготривале економічне зростання при мінімальному екологічному навантаженні.

3. Обґрунтовано, що екологізація аграрного виробництва та впровадження органічних методів господарювання є важливими для збереження природних ресурсів, підвищення екологічної стійкості та конкурентоспроможності аграрного сектору. Перехід аграрних підприємств на органічне виробництво вимагає впровадження цілого комплексу заходів, включаючи навчання сільгосптоваровиробників, фінансову підтримку з боку держави та інвесторів, впровадження сертифікації органічної продукції та використання екологічно безпечних технологій. Цей процес дозволяє значно зменшити негативний вплив на довкілля, зберегти родючість ґрунтів та забезпечити виробництво якісної і здорової продукції, що має високий попит на світових ринках.

4. Розглянуто динаміку розвитку органічного руху в Україні, що демонструє спадання в 2024 р., адже кількість сертифікованих земель і виробників зменшилась на 25,9 та 9,4 % проти 2023 р. Органічне виробництво набуває популярності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, де українська органічна продукція стає конкурентоспроможною завдяки високій якості та екологічним стандартам. Структура внутрішнього ринку органічної продукції формується в основному за рахунок молочних виробів, овочів та фруктів, зернових культур та ін. Здійснено SWOT-аналіз ринку органічної продукції в Україні, де виявлено сильні сторони, такі як високий попит і унікальний природний потенціал, але також присутні загрози, пов'язані з недостатньою державною підтримкою та інфраструктурою для органічних підприємств.

5. Запропоновано удосконалений організаційно-економічний механізм державного управління розвитком аграрного сектору, орієнтованого на екологізацію, який являє собою сукупність дій та застосовуваних інструментів при здійсненні взаємообумовлених організаційно-економічних, інноваційно-технологічних та управлінських заходів, спрямованих на оптимальну організацію аграрного виробництва у процесі переходу підприємств до екологоорієнтованого виробництва сільськогосподарської продукції. Його

було удосконалено через доповнення соціального блоку, задля підвищення ефективності реалізації екологічної політики держави шляхом залучення людського капіталу, формування екологічно відповідальної поведінки аграрних товаровиробників та забезпечення інформаційної прозорості та громадського контролю.

6. Обґрунтовано, що державна підтримка екологізації аграрного виробництва є важливим фактором для забезпечення сталого розвитку галузі як у мирний, так і у воєнний час. У мирний період така підтримка сприяє впровадженню екологічно безпечних технологій, збереженню природних ресурсів та підвищенню конкурентоспроможності аграрного сектору на світових ринках. Під час воєнних дій ця підтримка стає ще більш критичною, оскільки агросектор стикається з додатковими екологічними та економічними викликами. Інвестиції у відновлення земель, раціональне використання ресурсів та стимулювання органічного виробництва допоможуть зберегти продуктивність і екологічну стійкість галузі навіть в умовах кризи.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

3.1. Удосконалення інституційного середовища розвитку екологічного аграрного виробництва

Розвиток екологічно орієнтованого аграрного виробництва в сучасних умовах набуває стратегічного значення, оскільки поєднує економічну ефективність із необхідністю збереження природного середовища. Формування інституційних засад, як системи формальних та неформальних правил, організаційних структур, економічних інструментів і суспільних відносин, які регулюють та стимулюють екологізацію виробництва, виступає базовою передумовою переходу аграрного сектору до моделі сталого розвитку.

Інституціоналізм, як напрям економічної думки, виник з потреби посилення суспільного контролю над економікою та подолання негативних наслідків монополізації. Його сутність полягає у використанні методології соціальних наук для пояснення економічних процесів, що дозволяє враховувати не лише господарські результати, а й поведінку людини в суспільному середовищі [113].

Сучасний інституціоналізм досліджує механізми регулювання та впорядкування суспільного життя, діяльності і поведінки людей з урахуванням сукупності прийнятих соціальних норм, звичаїв, зразків поведінки; досліджує форми організацій та інституційну структуру виробництва, контрактні угоди й ін. Предметом дослідження сучасного інституціоналізму є середовище функціонування підприємств, форми власності та господарювання [83, с. 24].

Слід зауважити, що сучасний інституціоналізм набуває особливого значення в умовах екологізації аграрного сектору. Адже екологізація – це не лише впровадження та застосування технологічних новацій, а й задоволення

суспільного запиту на безпечні продукти та збереження природних ресурсів. За таких умов поєднання інституціоналізму з екологічними пріоритетами створює основу для формування нових моделей аграрної політики, орієнтованих на суспільний контроль, відповідальність аграрного бізнесу та гармонізацію економічних, соціальних і природоохоронних інтересів.

Ієрархічну взаємодію категорій інституціоналізму в системі регулювання аграрного виробництва представлено на рис. 3.1. Нозглядаючи інституціоналізм, доцільно акцентувати увагу на категорії «інститут», адже саме він є базовою одиницею інституціонального аналізу та практичним носієм норм і правил, які формують економічну поведінку суб'єктів господарювання, в т.ч. і в аграрному секторі.

Рис. 3.1. Логічна послідовність елементів інституціоналізму

Джерело: запропоновано автором

Інститут у сучасній інституційній теорії розглядається як «стійка впорядкованість норм, правил та звичаїв і зв'язків між ними у вигляді певних відносин та соціальних дій, яка визначає інтегративні якості організації та забезпечує її взаємодію із зовнішнім середовищем» [80, с. 38].

У межах процесу екологізації аграрного виробництва інститути відіграють ключову роль у формуванні нормативно-поведінкової бази, спрямованої на гармонізацію економічних і природоохоронних інтересів суспільства. Їх функціонування, як самостійної системи, передбачає наявність і взаємодію основних складових (норм, правил, звичаїв, організації), які забезпечують відтворення стійких соціальних відносин, необхідних для екологічно орієнтованого розвитку аграрного сектору.

Норма, як базовий елемент інституту, задає орієнтири екологічно доцільної поведінки та визначає межі соціально прийнятних дій у сфері використання природних ресурсів. Для аграрного виробництва екологічні норми проявляються у вигляді етичних принципів відповідального ставлення до довкілля, технологічних регламентів щодо збереження родючості ґрунтів, чистоти водних ресурсів, обмеження застосування агрохімікатів. Їх дотримання сприяє становленню екологічно відповідальної поведінки суб'єктів господарювання в агросекторі та створює підґрунтя для стабільного функціонування цього інституту.

В свою чергу, правило є конкретизацією норми та передбачає обов'язковість виконання визначених дій або виокремлених обмежень. Воно закріплюється у вигляді законодавчих актів, галузевих стандартів і нормативів, які регулюють екологічно безпечну діяльність підприємств аграрного сектору. До таких правил належать вимоги щодо впровадження екологічно чистих технологій, системи сертифікації органічного виробництва, контролю за станом земельних і водних ресурсів. Додержання правил забезпечується через систему санкцій і стимулів, які сприяють підвищенню екологічної дисципліни учасників аграрного ринку.

Звичай, як елемент інституту, є формою соціального закріплення норм і правил, що підтримується суспільним схваленням. У контексті аграрної діяльності звичаї виступають носіями історично сформованих традицій дбайливого ставлення до природи, ощадливого використання ресурсів, підтримання екологічної рівноваги в агроландшафтах. Їх наявність забезпечує

культурну сталість інституту та формує екологічну ідентичність сільських громад. Крім того звичаї діють як неформальні регулятори поведінки, які доповнюють офіційні правила і норми.

Практичним механізмом реалізації норм, правил і звичаїв виступає організація, що проявляється у конкретних формах управління, координації та контролю. У системі екологізації аграрного виробництва організаційна складова представлена державними, громадськими та корпоративними структурами, діяльність яких спрямована на забезпечення дотримання екологічних стандартів, моніторинг стану природного середовища, поширення екологічних інновацій. Організаційна форма інституту надає йому функціональної завершеності та забезпечує взаємодію між нормативно-регулятивним і практичним рівнями управління.

Вважаємо, що у процесі екологізації аграрного виробництва першочергове значення має інститут як сукупність формальних та неформальних правил, норм і організацій, що регулюють поведінку суб'єктів господарювання. З одного боку, це законодавчо закріплені стандарти органічного виробництва та сертифікаційні вимоги, а з іншого – традиції ощадливого природокористування та суспільно визнані практики раціонального ведення аграрного господарства. Таким чином, інститути не лише формують базові правила економічної поведінки, але й визначають напрямок розвитку екологічного аграрного сектору, забезпечуючи його інтеграцію у глобальні тенденції сталого розвитку та екологічних ринків. Виходячи з цього, у аграрному секторі роль інститутів особливо помітна, адже вони формують правила органічного землеробства, регулюють доступ до ринків, ресурсів і фінансових інструментів, а також сприяють впровадженню інноваційних та екологічно безпечних технологій виробництва.

На основі інститутів формуються інституційні структури, які визначають правила функціонування економічної системи, механізми взаємодії суб'єктів та організаційні форми управління. Саме через ці структури закріплюються стандарти поведінки, законодавчі норми, ринкові

механізми та корпоративні практики, що забезпечують стабільність і передбачуваність економічних процесів.

У контексті аграрного виробництва інституційні структури виконують роль каталізатора змін, спрямованих на впровадження екологічних та сталих практик. Вони створюють механізми підтримки органічного землеробства, стимулюють розвиток екологічних технологій, регулюють доступ до ресурсів та ринків збуту екологічної продукції. Через інституційні структури відбувається узгодження інтересів держави, підприємств і споживачів, що забезпечує ефективне впровадження інновацій у сфері екологічного аграрного виробництва. У їх межах діють загальнодержавні та регіональні інституції, що відповідають за регулювання екологічної політики на різних рівнях управління та взаємодіють з органами влади, громадськими організаціями, міжнародними партнерами (табл. 3.1), а їх функції спрямовані на досягнення загальних цілей щодо охорони довкілля і сталого розвитку.

Водночас, діяльність інституційних структур відбувається в межах ширшого інституційного середовища, яке розуміється як «...набір інституцій, інститутів (організацій) та їх системоутворюючих взаємозв'язків, що визначають обмеження та напрями діяльності економічних суб'єктів в межах конкретної форми координації економічної діяльності» [167]. Інституційне середовище визначає напрям і темп змін у системі державного управління, а в сучасній змішаній ринковій економіці його ідеальним станом є наявність єдиного правового середовища, що забезпечує інформаційну прозорість економічних відносин. Це включає високий рівень довіри між учасниками ринку, зокрема з органами державної влади, а також істотну узгодженість між формальними нормами та неформальними практиками. Крім того, в ідеальному середовищі мають бути мінімальні адміністративні бар'єри для входу та виходу з ринку, мінімізована частка тіньової економіки та можливість точної оцінки майбутніх тенденцій. Ці умови сприяють ефективному використанню та розподілу ресурсів.

Таблиця 3.1

Інституції загальнодержавного й регіонального рівня, що відповідають за екологічну політику України

Інституції	Функції
Загальнодержавний рівень	
Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України	Формування та реалізація державної екологічної політики. Координація діяльності інших органів влади і контроль за виконанням вимог природоохоронного законодавства.
Державна екологічна інспекція України	Контроль і нагляд за дотриманням норм екологічного законодавства, а також розслідуванням їх порушень. Перевірка суб'єктів господарювання на відповідність екологічним вимогам.
Міністерство енергетики України	Захист екології, зокрема регулювання викидів і забруднень, пов'язаних з енергетичними процесами.
Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України	Формування екологічної політики, зокрема щодо використання ґрунтів, водних ресурсів, хімічних речовин, упровадження стандартів органічного виробництва, контролю за діяльністю сертифікаційних органів, тощо.
Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру.	Реалізація державної політики у сфері регулювання земельних відносин, використання, відтворення, охорони та моніторингу земель, ведення державного земельного кадастру, провадження топографо-геодезичної та картографічної діяльності.
Державне агентство водних ресурсів України	Управління водними ресурсами країни, зокрема контроль за якістю води, здійснення водоохоронних заходів.
Регіональний рівень	
Регіональні органи Держгеокадастру та Держводагентства	Реалізація державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища на регіональному рівні.
Органи місцевого самоврядування	Вирішення завдань з охорони навколишнього природного середовища у межах своєї компетенції, включно з ухваленням місцевих рішень та нормативно-правових актів щодо екологічної політики, планування розвитку міст і сіл з урахуванням екологічних аспектів тощо.
Регіональні екологічні центри та екологічні громадські організації	Моніторинг стану довкілля, популяризація екологічних знань, участь у природоохоронних заходах, вплив на ухвалення рішень у сфері екології на місцевому рівні.
Національні парки, заповідники, природні заповідники та інші природно-заповідні території	Розроблення заходів щодо охорони та відновлення природного середовища на відповідних територіях.

Джерело: узагальнено з використанням [108]

Інституційне середовище окреслює політичні, правові, економічні та соціокультурні межі розвитку аграрного сектору, визначає ключові параметри діяльності для товаровиробників через державну політику у сфері органічного

землеробства, міжнародні угоди з екологічної безпеки, фінансові стимули для впровадження екологічних технологій, а також суспільний попит на органічну продукцію.

Однак наявність сприятливого інституційного середовища потребує його практичного наповнення, що реалізується через інституційні умови. Це конкретні інструменти та механізми, які забезпечують дієвість нормативно-правових і організаційних засад (рис. 3.2). До них належать державні програми підтримки органічного виробництва, податкові пільги, механізми пільгового кредитування, міжнародні грантові програми, а також системи сертифікації й контролю якості продукції [109]. Завдяки цим умовам екологічна модернізація аграрного сектору набуває не декларативного, а реального характеру.

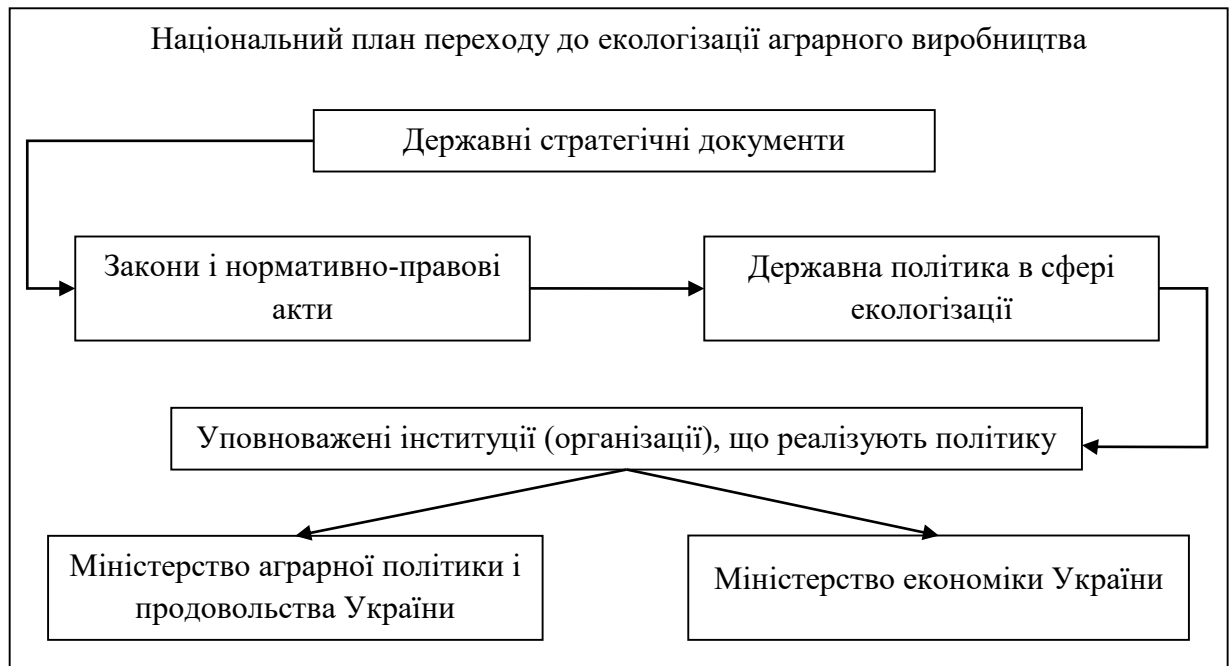

Рис. 3.2. Структурно-логічна схема інституційних умов забезпечення екологізації підприємств аграрного сектору

Джерело: сформовано з використанням [109]

Ключовим стратегічним орієнтиром інституціоналізму в аграрній сфері є створення таких інституційних умов, які б забезпечували гармонізацію дій економічних суб'єктів і мінімізували конфлікти між ними [74]. Слід побудувати прозору систему економічних відносин, запровадити чіткі та

зрозумілі для всіх учасників регуляторних норм та правил, застосування яких унеможливило б прояви дискримінації. Інституціоналізм системи регулювання аграрної сфери наведено у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Інституціоналізм системи регулювання аграрної сфери

Етап інституціоналізму	Складова інституціоналізму	Результат регулювання
Задоволення потреб	Потреби	Визначення мотивації до економічної діяльності
Усвідомлення причини та умов взаємодії	Усвідомлені потреби	Формування мотивів поведінки
Формування загальних цілей	Цілі	Визначення цілей діяльності
Створення й визнання правил і норм	Правила і норми	Створення «нормативів» розвитку інституційного середовища
Стандартизація норм поведінки	Правила і норми	Процедури. Апробація правил і норм
Установлення санкцій	Санкції	Формування основ «інституційного порядку»
Усталення норм поведінки	Інституційна структура	Забезпечення сталості норм інституційного середовища

Джерело: сформовано з використанням [84; 100]

Представлена в табл. 3.2 інформація відображає послідовність етапів інституціоналізму системи регулювання аграрної сфери – від виявлення потреб та формування мотивів економічної діяльності, до встановлення правил, санкцій і закріплення інституційної структури. Вона демонструє логіку переходу від індивідуальних потреб до стабільного інституційного порядку, що забезпечує узгодженість поведінки економічних суб'єктів і стійкість інституційного середовища.

Щодо інституційного забезпечення, як вищого рівня ієрархії інституціоналізму, воно представляє собою систему механізмів підтримки підприємств аграрного сектору, що інтегрує всі попередні елементи та забезпечує їх ефективну взаємодію. Звідси інституційне забезпечення розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва слід розглядати у двох взаємопов'язаних площинах: інституційного середовища та

інституційних умов [109]. Інституційне середовище формує загальні правила функціонування органічного сектору аграрної економіки, включаючи нормативно-правову базу, міжнародні угоди та стандарти якості. Інституційні умови, у свою чергу, відображають практичні інструменти реалізації визначених правил – державні програми фінансової підтримки, діяльність контролюючих і сертифікаційних органів, функціонування освітніх та наукових установ, а також механізми взаємодії між державою, бізнесом і громадянським суспільством [35]. Саме поєднання цих елементів визначає ефективність інституційного забезпечення екологізації та створює підґрунтя для її стратегічного розвитку. Важливо, що стратегічний розвиток у цьому контексті слід розуміти як довгострокове формування цілісної системи механізмів, що поєднують правове, фінансове, технологічне, організаційне та освітнє забезпечення аграрного виробництва на екологічних засадах. Він передбачає визначення пріоритетів державної політики, орієнтованих на інтеграцію принципів сталого розвитку в аграрну сферу, підтримку інноваційних технологій, залучення інвестицій та розвиток людського капіталу.

Для екологоорієнтованих підприємств інституційне забезпечення відіграє особливо важливу роль, оскільки визначає можливості трансформації традиційних бізнес-моделей у напрямі сталого розвитку, забезпечує доступ до ресурсів та ринків, формує конкурентні переваги через екологічну диференціацію. Ефективне інституційне забезпечення створює синергетичний ефект, коли взаємодія формальних інститутів (законодавства, стандартів) та неформальних (екологічної культури, суспільних очікувань) стимулює підприємства до добровільного впровадження екологічних інновацій, що перевищують мінімальні законодавчі вимоги.

Таким чином, інститут як базова норма, інституційна структура як організаційна система, інституційне середовище як загальні рамки та інституційні умови як конкретні інструменти становлять цілісну багаторівневу

модель інституційного забезпечення сталого розвитку органічного агровиробництва (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Модель інституційного забезпечення екологізації аграрного виробництва

Джерело: розроблено автором

Розроблена модель інституційного забезпечення екологізації аграрного виробництва відображає сукупність регуляторного (встановлення норм, правил, стандартів), фінансово-економічного (фінансові стимули, податкові преференції, екологічне страхування), інформаційно-освітнього (просвіта, консультаційна підтримка, поширення кращих практик) та контрольно-наглядового (екологічний аудит, моніторинг дотримання вимог) механізмів,

які спрямовані на формування, регулювання й підтримку екологічних відносин у аграрному секторі.

Запропонована модель інституційного забезпечення ґрунтується на узгодженій взаємодії структурно-функціональних елементів (інститутів), що забезпечують цілісність та ефективність процесів екологічної трансформації в аграрному секторі та гармонізацію економічних інтересів із природоохоронними цілями. Її основу становлять нормативно-правові, економічні, соціально-культурні та організаційно-управлінські інститути, що виконують взаємодоповнювальні функції. Так, нормативно-правові інститути охоплюють законодавчі акти, стандарти й екологічні регламенти, які встановлюють вимоги до ведення сільськогосподарської діяльності з урахуванням екологічних обмежень. В свою чергу, економічні інститути формують систему податкових пільг, субсидій, екологічних платежів і стимулів, спрямованих на заохочення виробників до впровадження ресурсоефективних і екологічних технологій. Соціально-культурні інститути, відповідно, відображають звичаї, традиції, рівень екологічної освіти та суспільної свідомості, що формують екологічну культуру сільського населення. А організаційно-управлінські інститути включають державні структури, громадські об'єднання й аграрні асоціації, діяльність яких спрямована на координацію, моніторинг і підтримку екологічно орієнтованих ініціатив у аграрному секторі.

Функціонування моделі здійснюється на основі низки ключових принципів. Принцип системності передбачає узгодження економічних, соціальних і екологічних цілей у межах єдиної державної та регіональної політики. Принцип сталості акцентує увагу на довгостроковому збереженні природного потенціалу агросектору та підтриманні екологічної рівноваги. Принцип відповідальності спрямований на забезпечення відповідальності аграрних товаровиробників за екологічні наслідки їхньої діяльності, в т.ч. від застосування цифрових технологій в аграрному секторі [175]. Принцип інноваційності визначає необхідність упровадження ресурсозберігаючих,

біотехнологічних та інформаційних рішень, що підвищують ефективність екологізації виробництва. Принцип партнерства підкреслює важливість взаємодії держави, бізнесу та громадськості у формуванні та реалізації екологічної політики, спрямованої на сталий розвиток аграрного сектору.

Функціонування моделі інституційного забезпечення екологізації аграрного виробництва спрямоване на досягнення комплексних результатів щодо її впровадження. Адже реалізація запропонованої моделі сприятиме формуванню екологічно орієнтованої поведінки товаровиробників аграрного сектору, підвищенню рівня їхньої екологічної відповідальності та усвідомлення необхідності збереження земельних ресурсів, що сприятиме зниженню антропогенного навантаження на довкілля. Одночасно відбуватиметься підвищення конкурентоспроможності екологічної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, що створюватиме додаткові економічні стимули для розвитку екологічно безпечних технологій у агросекторі. Результатом упровадження моделі виступатиме становлення ефективної системи сталого сільського господарства, орієнтованої на збалансоване поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів.

Отже, модель інституційного забезпечення екологізації аграрного виробництва виступає цілісним системним механізмом формування, регулювання та підтримки екологічно відповідальної діяльності в аграрному секторі. Її ефективність визначається узгодженістю між законодавчими нормами, економічними стимулами, соціо-культурними традиціями та організаційно-управлінськими структурами, які спільно забезпечують постійний розвиток аграрного сектору в ринкових умовах господарювання.

Проведене дослідження свідчить, що для формування, регулювання та підтримки екологізації аграрного виробництва повинні бути сформовані належні інституційні умови з метою реалізації стратегії сталого та екологізованого розвитку, у центрі якої – комплексний розвиток органічного виробництва. Саме органічне виробництво, що поєднує рослинництво і тваринництво, сприяє досягненню стабільної економічної ефективності,

формуванню доданої вартості та створенню робочих місць у сільських територіях, забезпечуючи при цьому гармонійне поєднання економічних, соціальних і екологічних цілей розвитку аграрного сектору. Для цього необхідно забезпечити:

- стабілізацію й подальший розвиток органічного рослинництва та тваринництва у всіх видах підприємств, упровадження екологічно орієнтованих технологій, удосконалення структури посівних площ і кормових угідь, а також формування відповідної спеціалізації аграрного виробництва;
- створення оптимальних за масштабами органічних господарських структур і підвищення врожайності культур та продуктивності поголів'я худоби й птиці завдяки поліпшенню ґрунтової родючості, використанню органічних добрив, біотехнологій і якісної кормової бази;
- запровадження технологій енерго- та ресурсозбереження у процесах вирощування рослин і утримання тварин;
- розбудова виробництва екологічно чистого насіння, комбікормів, біологічних препаратів та органічних добрив;
- підтримка виробників органічної продукції шляхом надання довгострокових кредитів, удосконалення механізмів фінансового лізингу та налагодження ефективної співпраці з постачальниками матеріально-технічних ресурсів;
- заохочення розвитку органічного виробництва через систему дотацій і субсидій, а також підтримку кооперативних форм у сферах переробки, сертифікації та реалізації продукції;
- впровадження механізмів моніторингу цін на органічну продукцію та модернізація ринкової інфраструктури;
- забезпечення захисту внутрішнього ринку й формування збалансованої політики щодо експорту й імпорту з урахуванням вимог до якості та екологічної безпеки.

Таким чином, інституційне забезпечення розвитку екологізації аграрного виробництва повинно бути спрямоване на створення умов для

формування ефективних і раціональних форм господарювання, що поєднують економічну результативність із дотриманням екологічних стандартів. Важливим напрямом такого розвитку виступає кластеризація, яка сприяє об'єднанню виробників, переробників, наукових і дорадчих установ, фінансових та інфраструктурних організацій у єдину систему взаємодії з метою підвищення екологічної ефективності та конкурентоспроможності аграрного сектору. Законодавче поле при цьому має забезпечувати прозорий контроль за концентрацією земельних ресурсів, стимулювати розвиток малих і середніх суб'єктів господарювання, а також сприяти формуванню регіональних органічних кластерів як ключових осередків екологічно орієнтованої економіки. Саме така модель поєднання екологізації та кластеризації створює основу для сталого розвитку сільського господарства, забезпечуючи гармонійний баланс між економічними, соціальними та природоохоронними пріоритетами.

3.2. Стратегічні напрями розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва

Сучасний розвиток механізмів екологізації аграрного виробництва потребує комплексного підходу, який об'єднує інноваційні технології, ефективне управління ресурсами та сталі методи господарювання. Ключові напрями розвитку спрямовані на формування екологічно збалансованої аграрної системи, здатної забезпечувати продовольчу безпеку при мінімальному впливі на довкілля. Тому стратегічні напрями їх розвитку формуються в умовах нагальної потреби трансформації існуючої моделі господарювання, яка десятиліттями ґрунтувалася на екстенсивному використанні земельних ресурсів і недостатньому врахуванні екологічних обмежень. Поглиблення деградаційних процесів ґрунтів, підвищення кліматичних ризиків, зниження біорізноманіття та збільшення витрат на

підтримання продуктивності агросистем дедалі більше актуалізують питання переходу до екологічно зорієнтованої моделі розвитку, у якій природні ресурси розглядаються не як безумовний виробничий потенціал, а як ключовий елемент довгострокової стійкості, що потребує збереження, відновлення та раціонального використання.

У сучасних умовах саме екологізація стає фундаментом підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору, оскільки глобальні ринки, особливо європейський, висувають жорсткі вимоги до екологічної безпеки продукції, прозорості технологічних процесів та соціальної відповідальності сільгосптоваровиробників. Важливо підкреслити, що екологізація аграрного виробництва не обмежується виключно впровадженням природозберігаючих технологій чи запровадженням екологічних норм. Її змістовне наповнення передбачає створення цілісної системи екологічного управління, що охоплює стратегічне і тактичне планування, організацію виробничих процесів, різноманітні механізми реалізації, контроль екологічних показників та комунікації з урахуванням екологічних імперативів. Така система не лише регламентує дотримання норм, а й формує нову управлінську філософію, що базується на екологічній відповідальності, превентивності та орієнтації на довготривалий результат.

Ефективна адаптація підприємств аграрного сектору до нових умов функціонування на екологічних засадах передбачає зміну існуючого способу господарювання та врахування причинно-наслідкових взаємозв'язків у системі щодо взаємодії підприємства із зовнішнім середовищем, що стає передумовою формування стійкої траєкторії розвитку в умовах екологічно орієнтованих викликів. У цьому контексті вирішальним стає усвідомлення того, що стратегічні пріоритети підприємств аграрного виробництва мають узгоджуватися з принципами екологічно збалансованого розвитку, перехід до якого вбачається в побудові концептуальної моделі формування стратегії екологізації аграрного виробництва суб'єктів господарювання, яка охоплює наступні напрями її реалізації: нормативно-правовий, соціально-економічний,

організаційно-виробничий з обґрунтуванням механізмів та очікуваних результатів [4]. В процесі дослідження було систематизовано та доповнено напрями реалізації стратегії екологізації аграрного виробництва, які включають нормативно-правовий, організаційно-управлінський, фінансово-економічний, виробничо-технологічний та соціально-освітній аспекти (рис. 3.4), що регламентують комплексну трансформацію аграрного сектору в напрямі сталого розвитку. Зазначені напрями узгоджують удосконалення правових засад екологічного регулювання, впровадження ефективних інституційних механізмів управління, оптимізацію фінансових стимулів та інвестиційних інструментів, модернізацію технологічної бази виробництва, а також підвищення рівня екологічної компетентності та соціальної відповідальності учасників аграрної діяльності. Сукупність цих елементів формує цілісну систему забезпечення екологізаційних процесів, сприяючи підвищенню еколого-економічної ефективності аграрного виробництва й мінімізації антропогенного навантаження на довкілля.

Представлена модель формування стратегії екологізації аграрного виробництва відображає стратегічні напрями розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва, які структуровано за п'ятьма ключовими векторами: нормативно-правовим, організаційно-управлінським, фінансово-економічним, виробничо-технологічним та соціально-освітнім. У межах нормативно-правового напрямку екологізація забезпечується шляхом удосконалення законодавчого регулювання, гармонізації національних стандартів із нормами ЄС, впровадженням сучасної системи сертифікації та посиленням державного екологічного моніторингу. Реалізація зазначених заходів сприяє формуванню прозорих правил екологічно зорієнтованого господарювання, гарантуванню безпеки продукції та підвищенню рівня державного контролю за дотриманням екологічних вимог.

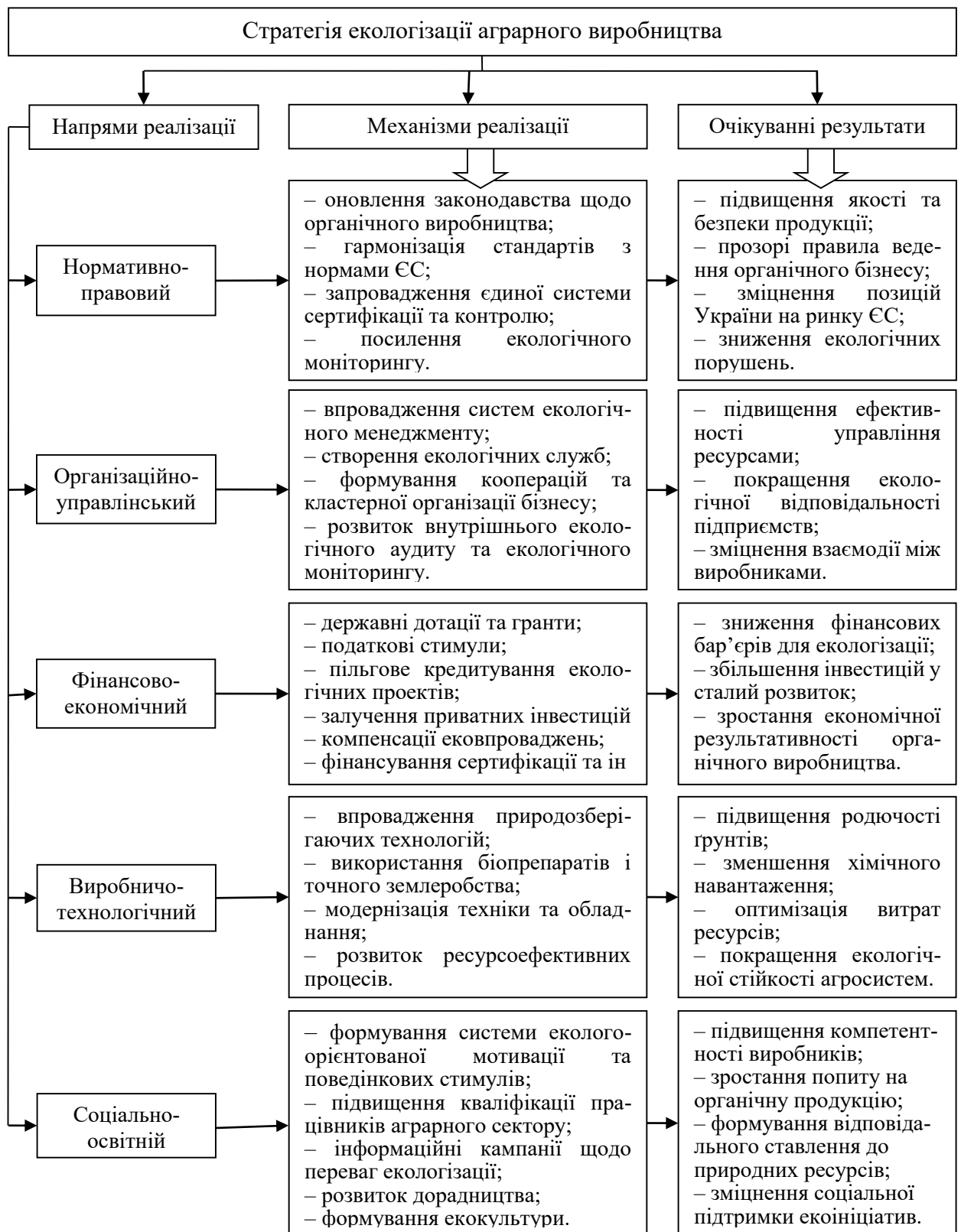

Рис. 3.4. Концептуальна модель формування стратегії екологізації аграрного виробництва

Джерело: розроблено автором

Організаційно-управлінський напрям стратегії екологізації аграрного виробництва передбачає запровадження у межах підприємств аграрного

сектору систем екологічного менеджменту, створення спеціалізованих екологічних служб, посилення екоаудиту та розвиток кооперативних і кластерних форм організації виробництва. Такі механізми забезпечують підвищення ефективності управління природними ресурсами, оптимізацію виробничих процесів і зміцнення взаємодії між учасниками агропродовольчого ринку.

У межах фінансово-економічного напрямку стратегії екологізації аграрного виробництва ключовими механізмами реалізації є впровадження державних програм підтримки виробників екологічної продукції, надання податкових стимулів, пільгового кредитування, фінансування сертифікації, компенсація витрат на впровадження екологічних рішень, активізація залучення приватних інвестицій у проекти сталого розвитку та ін. Очікувані результати полягають у зменшенні фінансових бар'єрів для екологізації в аграрному секторі, зростанні інвестиційної активності та підвищенні економічної ефективності аграрного виробництва, що ґрунтується на екологічних принципах.

Виробничо-технологічний напрям стратегії екологізації аграрного виробництва охоплює впровадження природозберігаючих технологій, використання біологічних засобів захисту рослин, розвиток точного землеробства та технічну модернізацію виробничих процесів. Застосування таких технологій забезпечує оптимізацію використання природних ресурсів, зменшення антропогенного навантаження на довкілля, підвищення родючості ґрунтів і покращення екологічної стійкості агроєкосистем.

Окрему групу механізмів формує соціально-освітній напрям, у межах якого значна роль відводиться формуванню екологічної культури населення та системи еколого-орієнтованої мотивації і поведінкових стимулів працівників і споживачів, підвищенню кваліфікації аграрних виробників, розвитку системи дорадництва, проведенню соціальних та інформаційних кампаній екологізації. Реалізація соціально-освітніх заходів сприяє поширенню екологічно орієнтованих практик, підвищенню рівня суспільної

обізнаності та формуванню сталих моделей поведінки як серед виробників, так і споживачів.

Таким чином, модель формування стратегії екологізації аграрного виробництва демонструє комплексну систему стратегічних напрямів, механізмів та результатів, що у своїй сукупності забезпечують ефективний перехід аграрного сектору України до екологічно орієнтованих моделей господарювання та формують організаційні, економічні та соціальні передумови для сталого розвитку аграрного виробництва.

На основі проведеного SWOT-аналізу (п. 2.3 дисертаційної роботи) визначено стратегічні напрями формування механізмів екологізації аграрного виробництва через трансформацію виявлених сильних і слабких сторін, можливостей та загроз у систему п'яти взаємопов'язаних стратегічних орієнтирів їх розвитку, якими є інституційне забезпечення, фінансова підтримка, технологічна модернізація, розвиток людського капіталу та інфраструктурний розвиток (рис. 3.5), що дозволяє забезпечити комплексне охоплення всіх аспектів екологічної трансформації аграрного сектору і узгодити інтереси держави, бізнесу та суспільства у процесі переходу до сталого органічного виробництва. Так інституційне забезпечення передбачає створення надійної правової та організаційної основи для розвитку органічного сектору через розробку та впровадження комплексного державного плану щодо підтримки екологічного виробництва. Це завдання включає формування чітких механізмів фінансування галузі, створення ефективної системи контролю якості продукції та запровадження постійного моніторингу результативності впроваджених заходів для забезпечення сталого розвитку органічного землеробства.

Фінансова підтримка серед переліку стратегічних завдань спрямована на подолання економічних бар'єрів, що перешкоджають входженню нових учасників до ринку органічної продукції, через створення спеціалізованих фінансових інструментів. Реалізація цього завдання передбачає розробку програм кредитування з пільговими умовами, впровадження системи

страхування специфічних ризиків органічного виробництва та формування механізмів державної підтримки, що підвищуватимуть інвестиційну привабливість галузі та стимулюватимуть її розширення.

Рис. 3.5. Стратегічні імперативи розвитку механізмів екологізації

Джерело: розроблено автором

Технологічна модернізація орієнтована на підвищення конкурентоспроможності органічного виробництва через активне впровадження передових екологічних технологій та інноваційних методів землеробства [185]. Це стратегічне завдання включає стимулювання сучасних біотехнологій, систем точного землеробства та цифрових рішень, що

дозволить значно підвищити продуктивність органічних господарств при одночасному зниженні виробничих ризиків та негативного впливу на довкілля.

Розвиток людського капіталу в процесі формування ефективних механізмів екологізації аграрного виробництва зосереджується на формуванні кваліфікованих кадрів для органічного сектору через створення комплексної системи професійної освіти та безперервного навчання. Реалізація цього завдання передбачає розробку спеціалізованих освітніх програм для підготовки фахівців з органічного виробництва, створення центрів компетенцій для обміну досвідом та кращими практиками, а також запровадження системи підвищення кваліфікації для існуючих працівників аграрної галузі.

Інфраструктурний розвиток спрямований на створення ефективної системи просування органічної продукції від виробника до кінцевого споживача через розбудову необхідної інфраструктури. Це завдання охоплює формування надійної логістичної мережі для транспортування та зберігання органічної продукції [76], створення прозорої системи сертифікації якості, розвиток маркетингових платформ для просування екопродукції як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, що забезпечить стабільний збут та розширення ринкової присутності українських органічних товаровиробників.

В цілому реалізація означених стратегічних завдань сприятиме формуванню стійких конкурентних переваг органічного сектору України та підвищенню його ролі у загальній системі екологізації аграрного виробництва [30]. Водночас для практичного втілення цих завдань необхідне створення дієвого інструментарію, який би забезпечив ефективну координацію всіх складових процесу екологізації та оптимізацію використання наявних ресурсів.

З цією метою в межах фінансово-економічного напрямку моделі формування стратегії екологізації аграрного виробництва запропоновано фінансово-економічний механізм екологізації аграрного виробництва (рис.

3.6), який інтегрує основні стратегічні напрями та створює синергетичний ефект від їх взаємодії, забезпечуючи комплексний підхід до трансформації аграрного сектору.

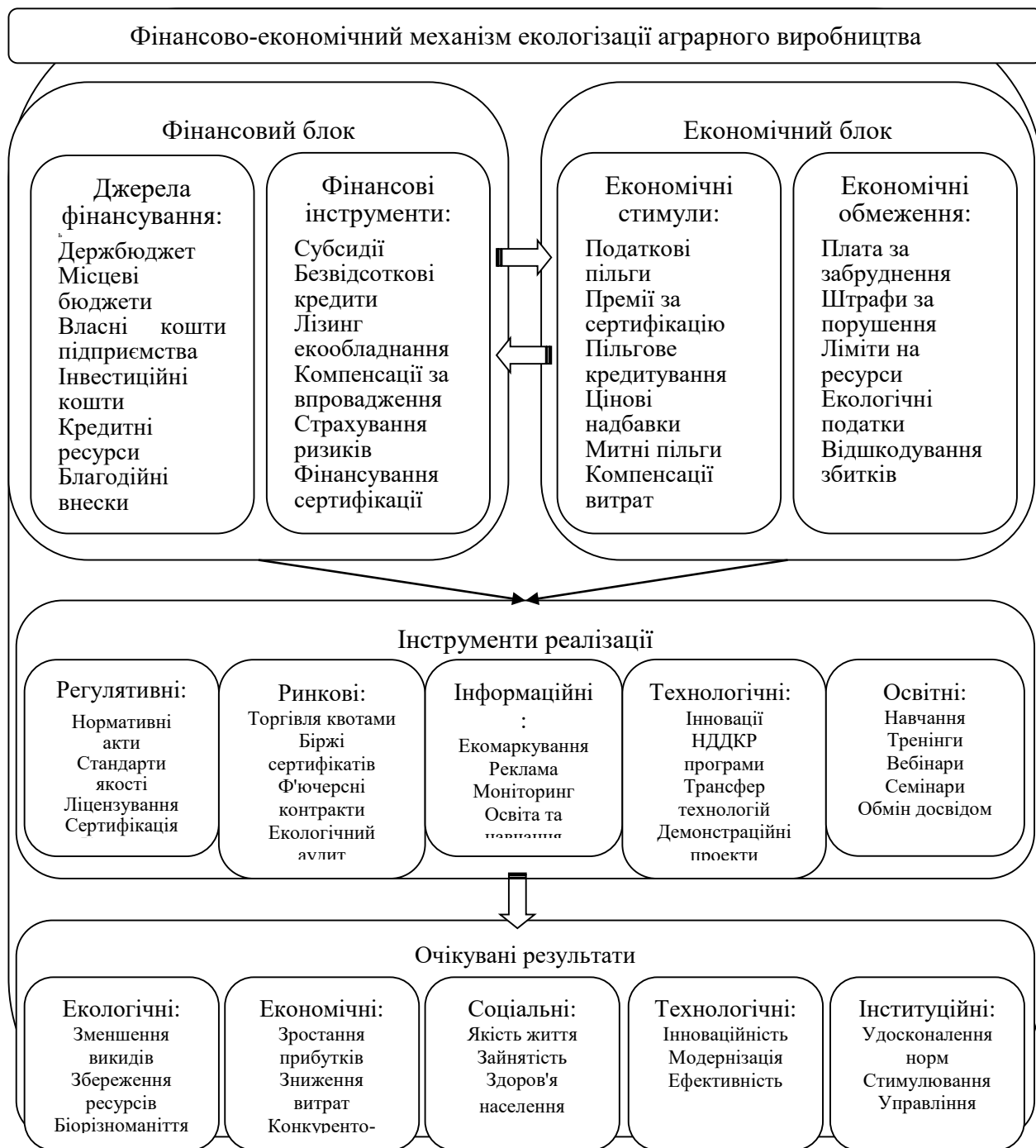

Рис. 3.6. Фінансово-економічний механізм екологізації аграрного виробництва

Джерело: розроблено автором

Такі механізми реалізації стратегії екологізації виробництва підприємств аграрного сектору доцільно розробляти в межах її окремих напрямів з метою підвищення результативності інструментів екологічного регулювання, забезпечення цільового розподілу ресурсів, посилення інституційної узгодженості та формування економічних стимулів, спрямованих на активізацію екологічно орієнтованої поведінки аграрних суб'єктів господарювання. Це дозволяє адаптувати заходи, пов'язані з екологізацією аграрного виробництва, до специфіки виробничо-господарських процесів, інвестиційних можливостей і регуляторних вимог, формуючи гнучку, ефективну та науково обґрунтовану систему підтримки сталих аграрних практик.

Комплексна схема фінансово-економічного механізму екологізації аграрного виробництва структурована у вигляді взаємопов'язаних блоків, що забезпечують системний підхід до стимулювання екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва. Фінансовий блок охоплює диверсифіковані джерела фінансування – від державних бюджетних асигнувань до інноваційних інструментів зеленого фінансування, що реалізуються через систему фінансових механізмів включаючи субсидіювання, пільгове кредитування, лізингові програми, компенсаційні виплати та екологічне страхування. Економічний блок представлений двовекторною системою впливу: позитивними стимулами у формі податкових преференцій, премій за екологічну продукцію, цінових надбавок та обмежувальними заходами через систему плати за негативний екологічний вплив, штрафних санкцій, спеціальних екологічних зборів та податків.

Інструментарій реалізації механізму включає п'ять взаємодоповнюючих груп заходів: регулятивні інструменти (екологічні нормативи, технічні стандарти, ліцензійні вимоги), ринкові механізми (системи торгівлі квотами на викиди, зелені сертифікати), інформаційні засоби (екологічне маркування, моніторинг показників), технологічні ініціативи (підтримка інновацій, науково-дослідні програми) та освітні компоненти (навчальні програми,

консультаційні послуги). Синергетичний ефект взаємодії всіх компонентів схеми фінансово-економічного механізму екологізації аграрного виробництва спрямований на досягнення комплексних результатів: екологічних (скорочення шкідливих викидів, раціональне використання природних ресурсів), економічних (підвищення рентабельності, зростання конкурентоспроможності), соціальних (покращення якості життя, збереження здоров'я населення), технологічних (стимулювання інноваційної діяльності, модернізація виробництва) та інституційних (удосконалення нормативної бази, розвиток міжгалузевої співпраці), що забезпечує системний перехід до моделі сталого розвитку аграрного сектору.

Запропонований фінансово-економічний механізм екологізації аграрного виробництва являє собою комплексну систему взаємопов'язаних інструментів, що забезпечують ефективний перехід сільськогосподарських підприємств до екологічно орієнтованих методів господарювання. Механізм інтегрує фінансові та економічні важелі впливу через систему стимулів і обмежень, створюючи сприятливі умови для впровадження інноваційних екологічних технологій та одночасно встановлюючи відповідальність за негативний вплив на довкілля. Крім того, багатоканальна система фінансування, що включає державні, приватні та міжнародні джерела, у поєднанні з різноманітними регулятивними, ринковими, інформаційними, технологічними та освітніми інструментами реалізації, створює синергетичний ефект, який сприяє досягненню не лише екологічних цілей, а й економічної ефективності, соціального розвитку, технологічної модернізації та інституційного удосконалення аграрного сектору. Це дозволяє забезпечити сталий розвиток органічного виробництва та підвищити конкурентоспроможність української сільськогосподарської продукції на внутрішньому та міжнародних ринках.

3.3. Кластерна модель інтегрованого розвитку екологічно орієнтованих аграрних підприємств

Сучасний розвиток аграрного сектору на засадах екологізації потребує формування ефективних економічних взаємовідносин між його учасниками, орієнтованих на довгострокову співпрацю, спільну вигоду та сталий розвиток. Умови глобальної конкуренції, зростання вимог до якості продукції та прозорості ланцюгів постачання актуалізують необхідність переходу від розрізнених господарських зв'язків до інтегрованих форм організації агропродовольчих систем. Саме через створення формувань ринкового типу на основі горизонтальної і вертикальної інтеграції та кооперації [48] стає можливим підвищення конкурентоспроможності, інноваційної активності та екологічної ефективності продукції таких виробників.

Горизонтальна інтеграція передбачає об'єднання підприємств однієї галузі або рівня виробничого ланцюга з метою спільного використання ресурсів, зменшення витрат і розширення ринкової присутності [165; 166]. Вертикальна інтеграція, навпаки, базується на об'єднанні виробників, переробників, логістичних і торговельних структур у єдиний технологічно пов'язаний ланцюг «від поля до споживача» [158; 165]. Такі інтеграційні процеси сприяють посиленню контролю за якістю, підвищенню маржинальності виробництва та формуванню доданої вартості в середині агропродовольчої системи.

Кооперація є більш традиційною формою економічної взаємодії, що ґрунтується на добровільному об'єднанні ресурсів і зусиль для досягнення спільної мети (виробничої, збутової чи сервісної) [153]. Сільськогосподарські товаровиробники мають можливість створювати різні кооперативні об'єднання, як то: виробничі, обслуговуючі, споживчі, кредитні та ін. На сьогодні в структурі аграрної кооперації України кількісно переважають сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, найбільшого поширення з яких набули [134, с. 94]: 23 % – молочні; 22 % – з обробітку землі та збирання

врожаю; 13 % – плодоовочеві; 9 % – м'ясні; 7 % – зернові; 25 % – інші. Відповідно до оцінок Міністерства аграрної політики та продовольства України, простежується тенденція до згортання операційної діяльності значної частини кооперативів протягом останніх років [79], в т.ч. сільськогосподарських. Адже така кооперація ефективна на початкових етапах становлення аграрного виробництва, проте має обмежений потенціал масштабування та інноваційного розвитку через слабшу систему управління, нижчий рівень інвестиційної привабливості та відсутність чіткої ринкової ідентифікації.

Нині кооперативи у органічному секторі сільського господарства України не є популярною формою господарювання, проте є приклади створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які мають досвід сертифікації свого органічного виробництва рослинницької та тваринницької продукції. Зокрема, це: СОК «Надія», «Сновянка», «Жуківський дар» (Чернігівська область), СОК «Чиста флора» (Івано-Франківська область), також найбільший в Україні Перший національний аграрний кооператив, який активно працює у Хмельницькій області.

На відміну від кооперації, кластерна модель об'єднує суб'єктів різних рівнів і типів – виробників, науково-дослідні установи, освітні заклади, органи влади, логістичні, фінансові та консалтингові структури – у єдину систему з високим рівнем синергії. Кластер не лише забезпечує інтеграцію горизонтальних і вертикальних зв'язків, але й створює умови для формування інноваційного середовища, обміну знаннями, залучення інвестицій і підвищення конкурентоспроможності території. У цьому контексті кластеризація є більш гнучким і дієвим інструментом налагодження економічних взаємовідносин в екологізації аграрного виробництва, оскільки поєднує переваги інтеграції та кооперації, водночас мінімізуючи їхні структурні обмеження (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Порівняльні характеристики кластерних та кооперативних об'єднань

Критерій порівняння	Кластерні об'єднання	Кооперативні об'єднання
Мета створення	Підвищення конкурентоспроможності учасників через інтеграцію бізнесу, науки й влади, розвиток інновацій та синергії у межах певної території чи галузі.	Задоволення спільних економічних, соціальних і виробничих потреб членів кооперативу шляхом об'єднання ресурсів і спільної діяльності.
Тип взаємодії	Горизонтальна та вертикальна інтеграція між різними секторами (виробництво, переробка, збут, освіта, наука, влада).	Переважно горизонтальна інтеграція між однотипними суб'єктами господарювання.
Організаційна структура	Гнучка мережева система з координуючим центром.	Формальна ієрархічна структура з визначеними органами управління.
Форма власності	Індивідуальна власність учасників; можливе створення спільних активів для реалізації спільних проєктів.	Колективна власність членів кооперативу на основі пайових внесків.
Фінансування діяльності	Поєднання власних коштів, грантів, інвестицій, державної підтримки та міжнародних програм.	Власні внески членів, кредити, державна підтримка, прибуток від спільної діяльності.
Рівень інноваційності	Високий – орієнтація на впровадження технологій, трансфер знань, розвиток інноваційної інфраструктури.	Помірний – інноваційна активність залежить від ресурсів і готовності членів.
Взаємодія з наукою та освітою	Активна співпраця із ЗВО, науковими установами, технологічними парками.	Обмежена, переважно у формі консультаційної або освітньої підтримки.
Масштаб діяльності	Регіональний, національний або міжнародний.	Локальний або регіональний.
Результат функціонування	Підвищення інноваційності, конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості регіону.	Підвищення добробуту членів, зниження витрат і зміцнення економічної стабільності.

Джерело: розроблено автором

Вважаємо кластерну модель розвитку екологізації аграрного виробництва перспективною формою організації ринкових взаємовідносин, що дозволяє забезпечити збалансований розвиток галузі та підприємств у її межах, зростання доданої вартості на місцевому рівні та формування стійких конкурентних позицій України на міжнародному ринку органічної продукції.

Тому доцільним є розробка і використання кластерного підходу у процесі розвитку екологізації аграрного виробництва, що забезпечить раціональність

природокористування та охорони довкілля у межах агропродовольчої системи.

Дослідження точок зору зарубіжних і вітчизняних вчених дозволяє позиціонувати кластер як систему тісних екоінноваційних зв'язків між географічно локалізованими і взаємопов'язаними підприємствами аграрно-промислового виробництва, постачальниками обладнання, комплектуючих, спеціалізованих послуг, інфраструктури, науково-дослідними інститутами, закладами вищої освіти та іншими організаціями (рис. 3.6), що взаємодоповнюють один одного з метою розвитку та підвищення економічної ефективності екологічного господарювання, посилення конкурентних переваг таких господарюючих суб'єктів [40; 54; 89; 145; 192].

Рис. 3.6. Типова модель кластерного утворення

Джерело: розроблено автором

Такий підхід до організації інтегрованого господарювання передбачає, що аграрно-промисловий сектор не може розглядатися ізольовано від інших

секторів економіки, а повинен вивчатися системно, як складова комплексу взаємопов'язаних галузей. Тобто сукупність суб'єктів господарювання, що функціонують у кластері з метою задоволення екологічних потреб суспільства та підвищення конкурентоспроможності, утворюють інтегровану систему, діяльність якої здійснюється через екоінноваційну взаємодію між учасниками кластера та іншими секторами економіки на основі спільного використання ресурсів (природних, екологічних, інформаційних, фінансових тощо) і формування синергетичних ефектів.

Ефективне впровадження кластерного підходу до організації екологізації аграрного виробництва може запропонувати численні переваги, зокрема [191]:

- 1) Економія масштабу для інвестування в дороге спеціалізоване обладнання, інфраструктуру та технології.
- 2) Ефективне управління ресурсами за допомогою централізованих іригаційних систем, що може зменшити втрати води.
- 3) Оптимізація циклу поживних речовин та методів боротьби зі шкідниками для всього кластера призведе до зниження витрат та впливу на навколишнє середовище.
- 4) Передові системи обробітку ґрунту, такі як сівозміна, покривні культури та внесення органічної речовини, що покращить структуру ґрунту, утримання поживних речовин та зменшить ерозію, що призведе до підтримки або підвищення продуктивності з часом.
- 5) Забезпечення кращих можливостей для впровадження методів, що сприяють збереженню біорізноманіття.
- 6) Сприяння почуттю спільноти серед фермерів, дослідників та місцевих зацікавлених сторін. Співпраця в галузі досліджень, маркетингу та дистрибуції може призвести до обміну знаннями та ресурсами, зміцнюючи сектор органічного землеробства в цілому.
- 7) Покращений доступ до ринку та брендинг створять впізнаваний бренд та ідентичність на ринку. Спільні маркетингові зусилля, сертифікація та

брендингові ініціативи відрізняють продукти від традиційних, приваблюючи споживачів, які цінують сталий розвиток та органічні практики.

8) Сприяння дотриманню стандартів та правил органічної сертифікації. Це спростить процеси моніторингу та аудиту, забезпечить дотримання методів органічного землеробства та збереже довіру споживачів до органічної продукції.

Створення кластера з орієнтацією на екологізацію аграрного виробництва забезпечуватиме виробництво, переробку, зберігання та реалізацію органічної продукції, тому доцільно його називати органічним кластером, який дозволить його учасникам підвищити результативність функціонування та ефективність спільного використання ресурсного потенціалу, що забезпечить зростання їх конкурентних переваг і розвиток регіону в цілому.

Для створення будь-якого кластера, в т.ч. органічного, необхідна наявність певних передумов:

- достатня концентрація підприємств однієї або суміжних галузей в рамках локалізованої території;
- стійкі коопераційні зв'язки з підприємствами-учасниками кластера, можливість створення підприємств інфраструктури, як відсутніх ланок у ланцюжку утворення доданої вартості;
- розвиток інформаційних і маркетингових зв'язків між елементами кластера;
- значна кількість наукових і освітніх установ на території регіону;
- довгострокова координація взаємодії учасників кластера.

Крім того, умовою створення органічного кластера є розробка схем і процедур, що забезпечують узгодження інтересів і координацію дій потенційних учасників кластера, які залишаються юридично вільними господарськими суб'єктами. Представлений алгоритм (рис. 3.7), може бути застосований для створення та функціонування органічного кластера.

Рис. 3.7. Алгоритм створення та функціонування кластерного об'єднання

Джерело: розроблено автором

Він передбачає поетапне оцінення можливостей щодо створення кластера через відповідні економічні, ресурсні та організаційні передумови;

розробку механізму формування та реалізації програм розвитку кластерного об'єднання; запровадження кластерної моделі в практику [27].

Стабільне та результативне функціонування органічного кластера можливе лише за умови його формування на основі низки ключових (універсальних) принципів:

1. Формування спільного інформаційного середовища, у межах якого завдяки взаємодії учасників створюється нова інформація, що стає стимулом для активізації їх господарської діяльності. Це забезпечується шляхом продукування та обміну даними, інтеграції фінансових, технологічних і правових аспектів, надання практичної підтримки підприємствам у питаннях захисту економічних інтересів, консультування та методичної допомоги щодо матеріально-технічного забезпечення.

2. Оптимізація виробничих процесів шляхом упровадження сучасних інновацій у технічній та технологічній сферах, а також удосконалення організації виробництва, праці та управлінських систем.

3. Розроблення узгодженої комерційної та зовнішньоекономічної стратегії, що охоплює збутові процеси та сервісне обслуговування, закупівлю необхідних ресурсів, участь у реалізації інвестиційних проєктів та здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

4. Підвищення кваліфікації персоналу, що передбачає не лише розвиток професійних компетентностей, а й мотивацію до зростання продуктивності праці та забезпечення належного соціального захисту працівників.

До специфічних принципів формування органічного кластера належать:

1. Принцип взаємозв'язку цілей кластера, який узгоджує їх із завданнями соціально-економічного та екологічного розвитку регіону, що забезпечує гармонійний взаємозв'язок між діяльністю підприємств і стратегічними пріоритетами території.

2. Принцип попередження, який орієнтує діяльність учасників кластера на усунення причин негативного впливу на довкілля та нерозумного природокористування, а не лише на ліквідацію їхніх наслідків.

3. Принцип еколого-економічної ефективності витрат, що визначає критерії ефективного розподілу фінансових ресурсів у межах органічного кластера та діяльності його суб'єктів.

За типом формування органічний кластер може позиціонуватися як різномірний за структурою, оскільки природним чином об'єднує аграрні та переробні підприємства, постачальників обладнання, наукові установи та ін. Його структурними елементами можуть також виступати господарюючі суб'єкти, що спеціалізуються на наданні екологічних послуг і робіт, а саме: підприємства екологічного моніторингу території регіону, екологічного ліцензування, сертифікації, страхування, нормування та екологічного супроводу, з виробництва природоохоронного обладнання, технологічні парки, центри трансферу технологій, регіональні та територіальні органи влади [27].

Таким чином, розвиток подібних формувань на регіональному рівні потребує координації з національними ініціативами кластерного руху. У цьому контексті особливу роль відіграє Український кластерний Альянс, який являє собою національне міжгалузеве об'єднання підприємств, бізнес-структур, кластерів і кластерних організацій, діяльність яких спрямована на підвищення конкурентоспроможності шляхом розвитку кластерної кооперації, упровадження індустріальних, цифрових і екологічних інновацій, а також удосконалення взаємодії з державними інституціями. Він об'єднує 39 кластерів та асоціацій кластерного типу. Найбільш активними регіонами у розвитку кластерів є Київська, Вінницька, Харківська і Львівська області (рис. 3.8), відповідно і найбільші кластери розташовані в цих регіонах (табл. 3.4).

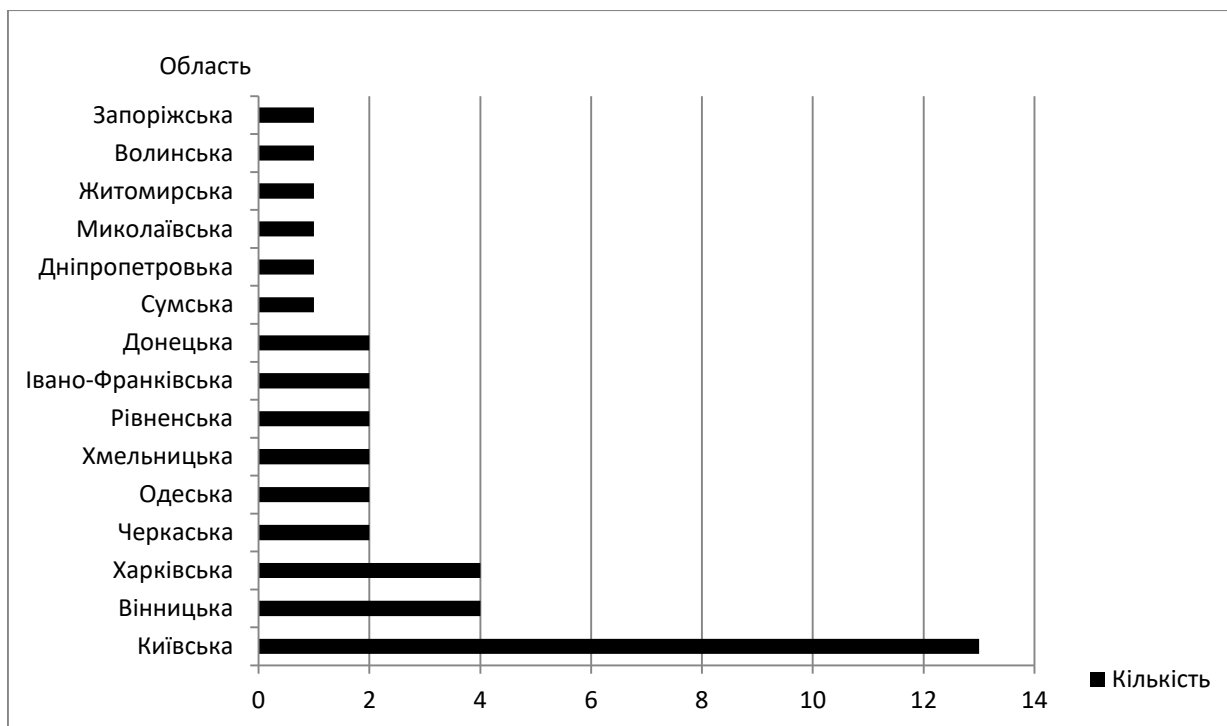

Рис. 3.8. Розвиток кластерів за регіонами України

Джерело: розроблено за даними Українського кластерного Альянсу

Кластери, які мають винятково аграрно-промислову спеціалізацію – це МСК «Дністер» (Вінницька область), Агрокластер «АГРОВІН» (Вінницька область), Львівський кластер енергетичного приладобудування (Львівська область), Птахівничий кластер (Харківська область). Серед них Агрокластер «АГРОВІН» і Міжнародний сільськогосподарський кластер «Дністер» позиціонують себе як органічні кластери, діяльність яких зосереджена на виробництві екологічно чистої продукції, впровадженні принципів сталого землекористування та розвитку зеленої економіки.

З огляду на перспективність розвитку кластерної моделі організації аграрного бізнесу та її недостатню поширеність в Україні, виникає об’єктивна потреба у формуванні мережі регіональних органічних кластерів, які б сприяли інтеграції виробників, наукових установ, органів влади та споживачів у межах спільних екологічних цілей. Так, комплексне досягнення цілей розвитку органічного виробництва можливе шляхом створення пілотних територіально-виробничих кластерів на основі наукового системного інтегратора.

Таблиця 3.4

Найбільші кластери України

Назва кластеру	Спеціалізація	Кількість учасників	Рік заснування	Територіальне розміщення
МСК «Дністер»	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство.	51	2018	Вінницька область
Агрокластер «АГРОВІН»	Агропромислове виробництво, органічне виробництво, тваринництво, агроконсалтинг, переробка продуктів харчування, експорт. Міжнародне партнерство, науково-дослідні та навчальні проекти. Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство, Промисловість та агромашинобудування, виробництво органічних та мінеральних добрив, ЗЗР, насіння.	70	2022	Вінницька область
Кластер поліграфічної індустрії, видавництва та цифрових техно-логій поліграфія	Поліграфічна, видавнича діяльність, упаковка, сувенірна продукція, розробка / дизайн.	25	2020	Дніпропетровська область
Запорізький кластер «Інжиніринг – Автоматизація – Машинобудування»	Промисловість. Промислова автоматизація, робототехніка та ІТ. Промислове та технологічне машинобудування. Інжиніринг, будівництво. Виробництво. Зелені технології. Розумне поводження з відходами. Стандартизація та сертифікація. Оптова та роздрібна торгівля. Наукова та освітня діяльність.	25	2020	Запорізька область
Прикарпатський еко-енергетичний кластер	Відновлювані джерела енергії, Енергоефективність та еко-інновації.	19	2017	ІваноФранківська область
Українська Асоціація Меблевиків	Виробництво меблів, дверей, вікон, дизайн інтер'єру, предметний дизайн, експорт меблів.	330	2021	Вся Україна
АПШАУ	Промислова автоматизація. Промислові ІТ. Індустрія 4.0. Інжиніринг. Системи керування виробництвом.	62	2011	Київська область
Київський Хай-Тек Кластер	Інформаційно-комунікаційні технології	70	2021	Київська область
Український вудхауз кластер	Виробництво дерев'яних будинків, модульні та каркасні будинки, будівництво, виробництво будівельних матеріалів, відбудова України.	54	2022	Київська область
Львівський Кластер Медичного Бізнесу	Охорона здоров'я та надання медичної допомоги, медичні послуги, приватні медичні центри, стоматологія, реабілітація.	21	2021	Львівська область
Львівський кластер енергетичного приладобудування	Агро, переробка, сільське господарство, яблуко.	5	2022	Львівська область
Морський Кластер України	Морська економіка. Суднобудівна промисловість, інжиніринг, роботи і послуги впродовж життєвого циклу водного транспорту і плавучих споруд. Бізнес-консалтинг і міжнародне партнерство. Професійна, наукова та технічна діяльність.	30	2020	Миколаївська область
Меблевий кластер Рівненщини	Меблева та деревообробна галузь.	21	2023	Рівненська область
Kharkiv IT Cluster	Інформаційні технології.	600+	2015	Харківська область
Птахівничий кластер	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство.	51	2021	Харківська область
Міжнародний агротуристичний кластер «Дністер 1362»	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство, мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, туризм.	35	2022	7 областей вздовж річки Дністер і Молдова
Громадська Спілка «Ю-Фуд»	Продовольство, харчові продукти та напої.	92	2020	Черкаська область
Агротуристичний кластер «Шляхами Трипільської Праматері»	Аграрний, культурний та історичний туризм, розвиток крафтового виробництва, гастротуризм.	12	2024	Черкаська область

Джерело: сформовано за даними Українського кластерного Альянсу

Відповідно до спеціалізації регіонів й рівнів їх розвитку найбільш результативним буде створення таких кластерів на базі відповідних областей

[141] у різних частинах країни – центральному (Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Полтавська та Дніпропетровська області), західному (Волинська, Рівненська, Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області), східному (Харківська, Донецька та Луганська області), північному (Житомирська, Київська, Чернігівська та Сумська області) та південному (Запорізька, Херсонська та Одеська області, АР Крим) регіонах – з урахуванням їхніх природно-кліматичних, ресурсних і соціально-економічних особливостей. Такі кластери можуть стати інструментом підвищення конкурентоспроможності місцевих виробників, розвитку органічного землеробства та зміцнення позицій на внутрішньому та міжнародному ринку екологічно чистої продукції.

Для цього слід звернути увагу на кількість функціонуючих органічних операторів в межах виокремлених регіонів. Так, в центральному регіоні – 137 операторів, західному – 161, східному – 16, північному – 62 та південному – 86 [59].

Для формування регіонального органічного кластеру Центрального регіону України доцільно об'єднати основних учасників – виробників органічної продукції, науково-освітні установи, бізнес-структури, громадські організації та органи влади (рис. 3.9).

Представлена структурна модель регіонального органічного кластера відображає систему взаємопов'язаних елементів, об'єднаних спільною метою – забезпечення сталого розвитку органічного виробництва, підвищення його конкурентоспроможності та формування ефективного ринкового середовища. Його центральною складовою є ядро кластера, яке становлять виробники органічної продукції. Саме вони формують основний виробничий потенціал, забезпечують створення кінцевої органічної продукції та визначають напрями розвитку всього кластера. До складу ядра можуть входити сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, переробні підприємства, що мають відповідну сертифікацію та дотримуються стандартів органічного виробництва. Їхня діяльність спрямована на раціональне

використання природних ресурсів, збереження родючості ґрунтів і мінімізацію негативного впливу на довкілля [37].

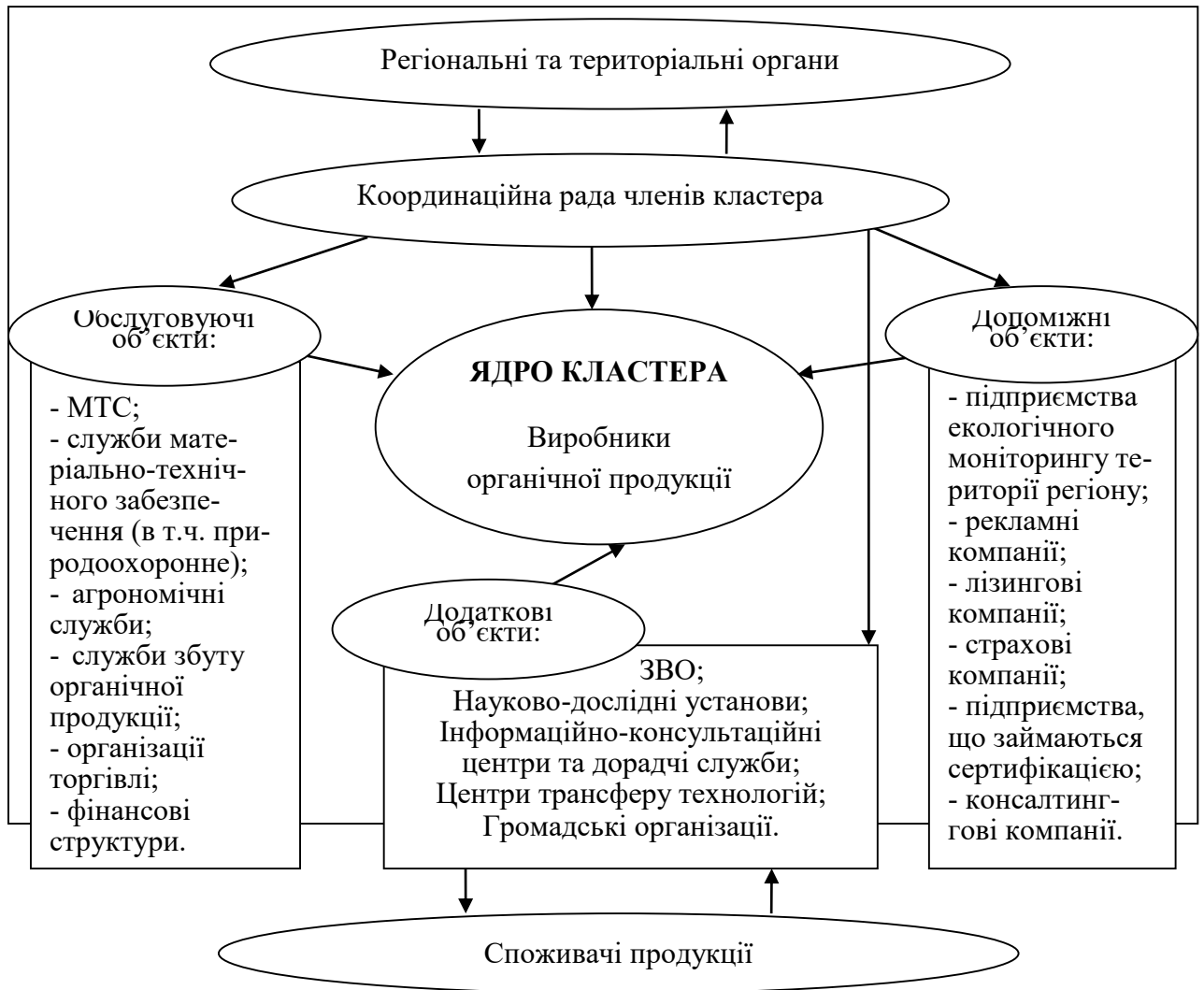

Рис. 3.9. Структурна модель регіонального органічного кластера

Джерело: розроблено автором

Обслуговуючі об'єкти органічного кластера забезпечують стабільне функціонування виробничого ядра та підвищують його ефективність. До них належать машинно-технологічні станції (МТС), служби матеріально-технічного забезпечення, включно з природоохоронним напрямом, агрономічні служби, служби збуту органічної продукції, торговельні організації та фінансові структури. Їхня роль полягає у забезпеченні виробників необхідною технікою, ресурсами, консультаційною підтримкою, а також у сприянні реалізації продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках.

Допоміжні об'єкти формують інфраструктурне та інформаційне середовище діяльності кластера. До цієї групи належать підприємства екологічного моніторингу території регіону, рекламні та лізингові компанії, страхові організації, підприємства сертифікації, а також консалтингові компанії. Їх діяльність сприяє дотриманню екологічних стандартів, формуванню позитивного іміджу органічного виробництва, зниженню ризиків господарювання та розширенню можливостей для інвестицій і партнерства.

Додаткові об'єкти забезпечують науково-освітню, інформаційну й соціальну підтримку функціонування кластера. До них належать заклади вищої освіти, науково-дослідні установи, інформаційно-консультаційні центри, дорадчі служби, центри трансферу технологій та громадські організації. Ці елементи відіграють ключову роль у формуванні кадрового потенціалу, поширенні інновацій, проведенні наукових досліджень і впровадженні результатів у виробничу практику, а також у налагодженні комунікації між учасниками кластера.

З метою стимулювання розвитку аграрного сектору на екологічних засадах в регіонах із низьким рівнем представленості органічних операторів важливим є надання інформації сільськогосподарським товаровиробникам про ефективність ведення органічного виробництва. Для цього необхідно здійснити порівняння ключових показників діяльності підприємства традиційного та органічного типу господарювання, що дозволить обґрунтувати його доцільність та практичну вигідність. Досить поширеною є думка, що органічне виробництво є більш витратним, а значить менш прибутковим, порівняно з традиційним, оскільки потребує дотримання суворих стандартів, сертифікації, використання екологічно безпечних технологій і засобів виробництва. На початкових етапах перехід до органічної системи справді супроводжується збільшенням витрат, пов'язаних із оновленням технологічних процесів, навчанням персоналу та сертифікаційними процедурами. Проте в середньо- та довгостроковій перспективі такі інвестиції виправдовують себе, адже органічні підприємства

поступово підвищують свої фінансові результати завдяки кільком чинникам: стабільно високій ринковій ціні на органічну продукцію на внутрішньому та зовнішньому ринках, зростанню попиту на екологічно чисті товари, зниженню витрат на хімічні добрива та пестициди, а також підвищенню родючості ґрунтів і зменшенню ризиків деградації земель.

Ілюструючи результативність виробників органічної продукції використано дані ТОВ «Агрофірма «ПОЛЕ» (Черкаська область), яке функціонує в центральному регіоні, для порівняння фінансових показників його діяльності за традиційного та органічного типу господарювання, адже воно має досвід переходу до органічного землеробства. Наведені основні фінансові показники характеризують доцільність переходу на органічне господарювання, адже прослідковується тенденція їх нарощення протягом 2009-2024 рр. – періоду функціонування підприємства як органічного (табл. 3.5). Варто зазначити, що після переходу на органічне виробництво ТОВ «Агрофірма «ПОЛЕ» поступово збільшило обсяг виробництва органічної продукції порівняно з періодом традиційного виробництва.

Показники ліквідності ТОВ «Агрофірма «ПОЛЕ» свідчать про покращення його здатності своєчасно виконувати свої короткострокові зобов'язання. Коефіцієнт поточної ліквідності зріс з 1,35 до 2,58, що перевищує нормативне значення, а отже підтверджує зміцнення платоспроможності за рахунок достатнього обсягу оборотних активів. Коефіцієнт абсолютної ліквідності підвищився з 0,05 до 0,27, наблизившись до рекомендованого інтервалу 0,20–0,35, що вказує на покращення структури найбільш ліквідних активів та зростання грошових коштів після переходу до органічного виробництва.

Фінансова стійкість підприємства також демонструє позитивні тенденції. Зниження коефіцієнта співвідношення залучених і власних засобів з 0,47 до 0,18 свідчить про зменшення боргового навантаження та скорочення залежності від позикових ресурсів. Одночасно коефіцієнт забезпеченості

власними засобами збільшився удвічі (з 0,08 до 0,16), що підтверджує нарощення власного капіталу та зростання фінансової незалежності.

Таблиця 3.5

**Порівняння основних фінансових показників діяльності ТОВ
«Агрофірма «ПОЛЕ» за традиційного та органічного виробництва**

Показник	Норматив	традиційне виробництво	органічне виробництво	Зміни органічного вир-ва до традиційного (+;-)
		в середньому за		
		2007-2009 рр.	2010-2024 рр.	
Коефіцієнт поточної ліквідності	≥2,0	1,35	2,58	+1,23
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,20–0,35	0,05	0,27	+0,22
Коефіцієнт співвідношення залучених та власних засобів	≤1,0	0,47	0,18	–0,29
Коефіцієнт забезпеченості власними засобами	≥0,1	0,08	0,16	+0,08
Коефіцієнт маневреності власних оборотних засобів	0,2–0,5	0,12	0,30	+0,18
Коефіцієнт оборотності оборотного капіталу	збільшення	2,10	4,95	+2,85
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	збільшення	0,97	1,84	+0,87
Коефіцієнт рентабельності активів	збільшення	–2,8	8,4	+11,2
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	збільшення	–3,5	12,6	+16,1

Джерело: розрахунок автора на основі зведених звітних даних ТОВ «Агрофірма «ПОЛЕ»

Показники ділової активності мають позитивну динаміку. Коефіцієнт маневреності власних оборотних засобів зріс на 0,18, що вказує на підвищення частки мобільних ресурсів, придатних для оперативного використання. Оборотноість оборотного капіталу зросла з 2,10 до 4,95, що говорить про ефективніше використання оборотних активів. Оборотноість власного капіталу також підвищилася (на 0,87), що свідчить про активніше залучення власного фінансового ресурсу у виробничий процес.

Показники прибутковості підтверджують покращення результативності діяльності. Рентабельність активів зросла на 11,2 п.п., перейшовши з від’ємного значення у стабільно позитивне, що означає зростання дохідності

активів. Рентабельність власного капіталу збільшилася з – 3,5 % до 12,6 %, що свідчить про суттєве підвищення ефективності використання власного капіталу, зокрема завдяки преміальним цінам на органічну продукцію та загальному зростанню результативності виробництва.

Аналіз наведених у табл. 3.5 показників підтверджує, що перехід на органічну модель господарювання сприяє зміцненню ліквідності та платоспроможності підприємства; забезпеченню зниження боргового навантаження й покращення фінансової стійкості; активізації оборотності капіталу та підвищенню ефективності управління ресурсами; забезпеченню суттєвого зростання рівня прибутковості. Таким чином, отримані значення свідчать про економічну обґрунтованість та ефективність екологізації виробничої діяльності.

Отже, отримані результати можуть стати основою для формування рекомендацій щодо економічної ефективності органічного виробництва і сприяти поширенню такої практики серед аграріїв інших регіонів України.

Крім того, органічні господарства отримують доступ до нових ринкових ніш, міжнародних грантів і програм підтримки, що зміцнює їхню еколого-економічну конкурентоспроможність і забезпечує сталість розвитку в умовах сучасної зеленої економіки. Слід зауважити, що агропідприємства у складі кластеру матимуть значно більше шансів на отримання гранту, оскільки їх діяльність є більш системною, скоординованою та орієнтованою на досягнення спільних стратегічних цілей розвитку органічного сектору. Відповідно в таких підприємств є можливість отримання фінансування на придбання обладнання в межах до 60 % від загальної суми гранту, що реалізуються за підтримки Швейцарії (проекти «Жіноче підприємництво в органічному секторі (WEOS)» та «Розвиток торгівлі з вищою доданою вартістю в органічному та молочному секторах України (QFTP)» [127]. Це створює умови для підвищення стійкості українських органічних виробників і забезпечення сталого розвитку галузі.

Висновки до розділу 3

1. Інституційні засади розвитку екологічного аграрного виробництва формують цілісну систему взаємодії правових, економічних, організаційно-управлінських, освітньо-наукових та громадських інститутів, які спільно забезпечують перехід аграрного сектору на екологічно орієнтовану модель господарювання. Їхня узгоджена діяльність створює сприятливі умови для впровадження сучасних природоохоронних технологій, підвищення ефективності використання ресурсів і розвитку екологізації аграрного виробництва. Розбудова інституційного середовища сприяє посиленню конкурентоспроможності національних виробників, розширенню доступу до внутрішніх і зовнішніх ринків органічної продукції, а також підвищенню рівня продовольчої безпеки держави. Водночас такий підхід відповідає принципам сталого розвитку, забезпечуючи гармонізацію економічних, соціальних та екологічних цілей аграрного виробництва.

2. Розроблено модель інституційного забезпечення екологізації аграрного виробництва, яка є комплексним механізмом, що інтегрує регуляторні, економічні, інформаційно-освітні та контрольно-наглядові інструменти управління. Її реалізація сприяє формуванню ефективної системи взаємодії між суб'єктами аграрного сектору, державними інституціями та суспільством у напрямі забезпечення сталого розвитку. Узгоджене функціонування нормативно-правових, економічних, соціально-культурних і організаційно-управлінських інститутів створює умови для гармонізації економічних інтересів із природоохоронними цілями, забезпечуючи екологічну трансформацію сільського господарства.

3. Запропоновано концептуальну модель формування стратегії екологізації аграрного виробництва, яка структурована за п'ятьма ключовими напрямками – нормативно-правовим, організаційно-управлінським, фінансово-економічним, виробничо-технологічним та соціально-освітнім – забезпечує

цілісний науково обґрунтований підхід до модернізації аграрного сектору. Її реалізація спрямована на створення стійких механізмів екологічного регулювання, оптимізацію управлінських процесів, формування економічних стимулів, упровадження природозберігаючих технологій та підвищення екологічної компетентності учасників аграрної діяльності. Комплексність і взаємодоповнюваність запропонованих напрямів формують синергетичний ефект, що забезпечує зростання еколого-економічної ефективності, мінімізацію негативного впливу на довкілля та формування передумов для сталого розвитку аграрного сектору України.

4. Обґрунтовано основні напрями розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва, серед яких виокремлено інституційне забезпечення, фінансову підтримку, технологічну модернізацію, розвиток людського капіталу та вдосконалення інфраструктури. На основі SWOT-аналізу визначено стратегічні завдання, реалізація яких спрямована на формування конкурентоспроможного органічного сектору та створення сприятливих умов для сталого розвитку сільського господарства. Запропонований фінансово-економічний механізм інтегрує різні інструменти регулювання й стимулювання, забезпечуючи комплексну екологізацію аграрного виробництва та посилення його еколого-економічної ефективності.

5. Застосування кластерного підходу є необхідною умовою підвищення ефективності діяльності підприємств аграрного сектору, що функціонують на екологічних засадах, оскільки забезпечує їхню інтеграційну взаємодію, обмін ресурсами та інноваціями. Формування органічних кластерів сприяє зниженню витрат, підвищенню конкурентоспроможності продукції та прискоренню впровадження принципів сталого розвитку в аграрному виробництві.

6. Розроблено структурну модель регіонального органічного кластера, що є комплексною системою взаємодії економічних, наукових, освітніх та громадських інституцій, спрямованою на створення сталого середовища для розвитку органічного виробництва, підвищення його ефективності,

інноваційності та екологічної відповідальності. Така модель ґрунтується на принципах інтеграційної взаємодії, інноваційності та партнерства між бізнесом, наукою, освітою й владою.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі обґрунтовано теоретичні та методичні засади формування механізмів екологізації аграрного виробництва та практичні рекомендації щодо напрямів їх розвитку.

1. Запропоновано розглядати екологізацію аграрного виробництва як комплексний, багаторівневий і керований процес трансформації сільськогосподарської діяльності на засадах раціонального природокористування, ресурсозбереження та впровадження інноваційних екологоорієнтованих технологій. Її сутність полягає у забезпеченні відтворення природно-ресурсного потенціалу, підвищенні еколого-економічної ефективності виробництва та формуванні конкурентоспроможної, екологічно безпечної продукції відповідно до принципів сталого розвитку. Такий підхід сприяє поєднанню економічних і екологічних інтересів у сільському господарстві, створюючи підґрунтя для сталого функціонування аграрного сектору й підвищення його ролі в екологічно збалансованому розвитку країни.

2. Екологізація аграрного виробництва ґрунтується на системі основоположних принципів (пріоритетності екологічної безпеки; екологічної відповідальності; охорони довкілля; відтворення і збереження природних ресурсів; збереження цілісності агроландшафтів та біологічного біорізноманіття), які формують архітектуру напрямів сталого розвитку аграрного сектору. У результаті дослідження систему принципів екологізації було поглиблено шляхом доповнення її принципами інтегрованого управління родючістю ґрунтів та превентивності з метою забезпечення цілісного і збалансованого системного підходу до розвитку аграрного виробництва.

3. Обґрунтовано необхідність формування цілісної системи управлінських впливів на рівні держави через поєднання організаційних, економічних та соціальних інструментів у межах організаційно-економічного механізму державного управління розвитком аграрного сектору,

орієнтованого на екологізацію аграрного виробництва. Удосконалення такого механізму у частині доповнення його соціальним блоком інструментів розширює можливості державного регулювання, сприяючи підвищенню ефективності реалізації екологічної політики через активізацію людського капіталу та формування екологічно відповідальної поведінки сільськогосподарських товаровиробників. Такий триєдиний підхід забезпечує гармонізацію економічних інтересів із природоохоронними цілями, створюючи передумови для сталого розвитку аграрного сектору та ефективної екологізації виробничих процесів.

4. Встановлено, що для екологоорієнтованих підприємств інституційне забезпечення визначає можливості трансформації традиційних бізнес-моделей у напрямі сталого розвитку, забезпечує доступ до ресурсів та ринків, формує конкурентні переваги через екологічну диференціацію. Розроблена модель інституційного забезпечення екологізації аграрного виробництва відображає системний підхід до управління процесами екологічної трансформації сільського господарства, інтегрує чотири функціональні блоки інститутів – нормативно-правові, економічні, соціально-культурні та організаційно-управлінські – що взаємодіють на основі принципів системності, сталості, відповідальності, інноваційності та партнерства. Завдяки поєднанню механізмів регулювання, стимулювання, освіти та контролю запропонована модель забезпечує цілісність екологічних перетворень у аграрному секторі, сприяє гармонізації економічних, соціальних і природоохоронних інтересів, формуванню екологічно орієнтованої поведінки товаровиробників і становленню системи сталого сільського господарства в Україні.

5. Доведено необхідність формування стратегічних пріоритетів підприємств аграрного виробництва з урахуванням принципів екологічно збалансованого розвитку на основі концептуальної моделі формування стратегії екологізації аграрного виробництва, яка об'єднує п'ять ключових напрямів – нормативно-правовий, організаційно-управлінський, фінансово-економічний, виробничо-технологічний і соціально-освітній – кожен із яких

формує відповідні механізми та інструменти екологізації. Їх узгоджена реалізація сприяє вдосконаленню правового поля, зміцненню екологічного менеджменту, розширенню економічних стимулів, впровадженню природозберігаючих технологій та підвищенню екологічної компетентності учасників аграрної діяльності. Сукупний ефект цих заходів полягає у забезпеченні цілісної системи управління екологізаційними процесами, що мінімізує антропогенний вплив на довкілля, підвищує еколого-економічну ефективність виробництва та створює необхідні передумови для сталого розвитку аграрного сектору.

6. Розроблено методичний підхід до визначення стратегічних напрямів формування механізмів екологізації аграрного виробництва із застосуванням SWOT-аналізу, що дало змогу перетворити результати аналітичної оцінки внутрішніх і зовнішніх факторів розвитку у практичну систему управлінських рішень. Запропонований підхід передбачає трансформацію виявлених сильних і слабких сторін, можливостей та загроз у п'ять взаємопов'язаних стратегічних завдань – інституційне забезпечення, фінансова підтримка, технологічна модернізація, розвиток людського капіталу та інфраструктурний розвиток. Така структуризація дозволяє всебічно охопити основні напрями екологічної трансформації аграрного сектору від удосконалення нормативно-правової бази, до розвитку ефективної ринкової інфраструктури, та забезпечує узгодження інтересів держави, бізнесу й суспільства у процесі переходу до сталого органічного виробництва.

7. Обґрунтовано організаційно-економічні заходи підвищення ефективності діяльності підприємств-виробників органічної продукції на основі кластерної моделі організації аграрного бізнесу, яка передбачає створення мережі регіональних органічних кластерів. Такий підхід забезпечує інтеграцію виробників, наукових установ, органів влади та споживачів у межах спільних екологічних і економічних цілей, що сприяє посиленню конкурентоспроможності та інноваційності галузі. Реалізація кластерної моделі дозволяє підвищити ефективність використання ресурсів, активізувати

обмін знаннями й технологіями, розвивати систему партнерств і забезпечити стійке функціонування підприємств органічного сектору в умовах ринкової економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Н. М., Козловцева В. А. Екологічно чисте виробництво в системі екологічного підприємництва: систематика наукового бачення та взаємозв'язку. *Економічні інновації: Зб. наук. пр.* Одеса: ІПРЕД НАН України. 2012. Вип. 48. С. 8-17.
2. Багорка М. О. Екологічно спрямовані інновації в діяльності аграрних підприємств. *Проблеми міжнародної міграції: оцінка та перспективи вирішення: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 16 травня 2020 р.* Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2020. С. 46-49.
3. Багорка М. О. Формування інноваційної моделі функціонування аграрних підприємств за засадах екологізації та сталого розвитку. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2018. Т. 23. Вип. 5 (70). С. 43-47.
4. Багорка М. О., Юрченко Н. І. Стратегічні напрямки формування екологічно орієнтованого господарювання аграрних підприємств. Екологоорієнтовані підходи відновлення техногенно забруднених територій і створення сталих екосистем : колективна монографія / за заг. ред. Т. О. Чайки. Полтава : Вид-во ПП «Астроя», 2022. С. 10-18.
5. Багорка М.О. Основні напрями та механізми екологізації аграрного виробництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 16. С. 13-16.
6. Багорка М.О. Стратегічний аналіз основних факторів макро- і мікросередовища аграрного виробництва на шляху до екологізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 12. С. 14-19.
7. Багорка М.О., Сергієнко А.А. Екологізація виробництва аграрних підприємств як інноваційна складова їх розвитку. *Науково-практичний журнал «Економічні студії»*. 2021. Вип. 3 (33). С. 7-11.
8. Багорка М.О., Юрченко Н.І. Обґрунтування процесу переходу агропідприємств на органічне виробництво та заходи практичної реалізації

концепції екологічного маркетингу. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2024. Вип. 11. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2024-11-04-06/2024-11-04-06> (дата звернення: 14.05.2024).

9. Багорка М.О. Державна політика розвитку та стимулювання екологізації виробництва аграрних підприємств. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2018. № 3. С. 4-11.

10. Бігдан О.В., Ходаківська О.В. Теоретико–методологічні основи економічного механізму екологізації аграрного виробництва. *Наука в житті сучасної людини* : моногр. Одеса. 2013. С. 245-258.

11. Бобкова А., Павлюченко Ю. Учасники відносин у сфері екологічного підприємництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. 58 с.

12. Борисенко Я.В. Теоретичні аспекти органічного виробництва аграрної продукції. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 3 (31). С. 727-739.

13. Боровик О.Н. Екологічне підприємництво та його переваги. *Управління інноваційним процесом в Україні*. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/14152/1/55_94-95_120506_maket_ena_ntb.pdf (дата звернення: 14.06.2024).

14. Боронос В.Г., Пронікова Ж.С., Тарабан Н.В. Екологічна освіченість суспільства як необхідна складова забезпечення збалансованого еколого-економічного розвитку. *Інноваційна економіка*. 2018. № 5–6 (75). С. 62–66.

15. Бурляй А.П., Бурляй О.Л. Інституційні засади розвитку екологічного сільського господарства. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 6. С. 31-36.

16. Бурляй А.П., Бурляй О.Л., Ковальов Л.Є. Методологічні аспекти проведення економічного аналізу екологізації сільського господарства. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2020. Вип. 96. Ч. 2. С. 54-69.

17. Бутко Н.В. Екологізація виробництва як інноваційний напрям розвитку вітчизняних суб'єктів підприємництва. *Вісник Харківського*

національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Економічна». 2022. Вип. 103. С. 77-83.

18. Бутко Н.В. Особливості формування маркетингу екоорієнтованого підприємства. *Соціальна економіка*. 2023. Вип. 66. С. 32-40.

19. Бутко Н.В. Розвиток екологічного виробництва та екобрендингу в сучасних умовах. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*: зб. наук. пр. 2024. Вип. 2 (36). С. 149-161.

20. Василенка Н.І. Еко-інноваційні процеси у аграрному секторі економіки України. *Інноваційна економіка*. 2010. № 1. С. 10–15.

21. Веклич О.А. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання. *Економіка України*. 2003. № 10. С.62-70.

22. Гайдуцький П.І., Ходаківська О.В. Екологізація суспільної свідомості та розвиток агросфери. *Економіка АПК*. 2012. № 11. С.15-21.

23. Геліч Н.В. Теоретичні основи екологізації суспільного виробництва. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 4. С. 248-251.

24. Глазун В.В. Організаційно-економічний механізм екологізації птахівництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук за спец. 08.08.01 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. Суми, 2002. 20 с.

25. Гнидюк І.В. Визначення оптимального співвідношення між економічною та екологічною сферами землекористування сільськогосподарських підприємств. *Вісник ЖНАЕУ*. 2011. № 1 (28). С. 214-223.

26. Голубенко В. Формування ринку екологічної продукції. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин* : матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., 25 травня 2023 р. Умань : УНУС, 2023. С. 41-43.

27. Голубенко В.І. Використання інтеграційних форм господарювання в розвитку підприємств аграрного виробництва, що функціонують на екологічних засадах. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. №11(21). С. 1199-1212.

28. Голубенко В.І. Екологоорієнтована діяльність підприємств аграрного виробництва. *Актуальні питання сучасної економіки* : матеріали XIV Всеукр. наук. конф. за міжнародною участю, 15 листопада 2022 р. Умань : УНУС, 2022. С. 230-232.

29. Голубенко В.І. Особливості державного регулювання екологізації аграрного виробництва. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2024. № 3 (133). С. 6-10.

30. Голубенко В.І. Стратегічні напрями формування та розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва в контексті глобальних трансформаційних процесів сталого розвитку. *Стратегічні пріоритети забезпечення сталого розвитку в контексті світогосподарських трансформацій*: Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2025. С. 162-179.

31. Голубенко В.І. Теоретичні аспекти екологізації аграрного виробництва та механізми її забезпечення. *Агросвіт*. 2023. № 20. С. 105-108.

32. Голубенко В.І. Державна підтримка екологізації аграрного виробництва. *Економіка, облік, фінанси та маркетинг: аналіз тенденцій та перспектив розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 6 червня 2024 р. Черкаси, 2024. С. 13-15.

33. Голубенко В.І. Екологізація аграрного виробництва як інноваційна складова економічного розвитку аграрних підприємств. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій пам'яті професора, заслуженого працівника вищої школи ФЕСЕНКА Дмитра Мусійовича, 30-31 березня 2023 р. Полтава: Полтавський державний аграрний університет, 2023. С. 55-57

34. Голубенко В.І. Економічні аспекти екологізації аграрного виробництва. *Тendenції та перспективи розвитку менеджменту в умовах глобальних викликів*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 30 травня 2024

р., м. Херсон-Кропивницький. Херсон: Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2024. С. 19-20.

35. Голубенко В.І. Інституційні та стратегічні аспекти розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва. *Актуальні проблеми економіки, управління та маркетингу в аграрному бізнесі*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 02-03 жовтня 2025 р. Дніпро: ДДАЕУ, 2025. С. 95.

36. Голубенко В.І. Органічне виробництво як складова механізму екологізації діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи*: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 вересня 2023 р. Одеса, 2023. С. 72-73.

37. Голубенко В.І. Проблеми та перспективи розвитку екологоорієнтованих суб'єктів аграрного виробництва в сучасних умовах. *Інноваційні стратегії та виклики сучасного маркетингу в умовах глобальних технологічних змін та цифровізації економічних процесів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10 квітня 2025 р. Львів: ЛТЕУ, 2025. С. 130-131.

38. Голубенко В.І. Розвиток органічного виробництва в Україні. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., 6 грудня 2024 р., м. Луцьк. Луцьк: Надстир'я, 2024. Ч.1. С. 57-59.

39. Голубенко В.І. Роль держави в функціонуванні підприємств аграрного сектора на засадах екологізації. *Сталий розвиток економіки: тренди та перспективи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, 15 жовтня 2024 р. Умань, 2024. С. 85-87.

40. Гончаренко Н.В. Кластеризація як інструмент підвищення конкурентоспроможності органічного рослинництва в умовах міжнародної конкуренції. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2018. № 4. С. 106-112.

41. Гуменюк Я.М., Кіндзерський В.В. Механізми публічного управління у сфері екологізації аграрного сектору: вивчення досвіду зарубіжних держав. *Наукові перспективи*. 2023. № 9 (39). С. 334-349.
42. Гуторов О.І., Бурляй А.П. Науково-практичні підходи та напрями формування організаційно-економічного забезпечення екологізації сільського господарства України в умовах сталого розвитку. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2021. № 1. С. 55–69.
43. Ґрунтові ресурси України: сучасний стан, деградація, охорона. URL: <https://agropolit.com/infographics/view/93> (дата звернення: 18.09.2024).
44. Дейнеко Л. В. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / за ред. Б. М. Данилишина. Київ : Наук. думка, 2017. 276 с.
45. Демченко О. В. Екологічна характеристика сільських територій України: сучасні реалії. *Економіка і суспільство*. 2024. Вип. 66. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-20> (дата звернення: 22.01.2025).
46. Довгань О.М., Мандибура Я.В. Органічне виробництво: сутність, об'єктивна необхідність, ефективність. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1. С. 200-206.
47. Дубодєлова А.В., Юринець О.В., Федорів М.М. Організаційно-економічні механізми екологізації виробництва на вітчизняних підприємствах. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Проблеми економіки та управління*. 2011. № 698. С. 156- 162.
48. Дудар Т., Дудар О. Необхідність створення інтеграційної системи ведення органічного агровиробництва в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. : Економіка*. 2013. Вип. 1 (38). С. 118-124.
49. Економічний енциклопедичний словник : [у 2 т.] / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій ; за ред. С. В. Мочерного. Л. : Світ, 2005. 563 с.

50. Єфімова Г., Грішина Н. Економіко-екологічна збалансованість підприємницької діяльності як передумова сталого розвитку регіону. *Економіст*. 2012. № 6. С. 22–24.
51. Жигірь А. А. Принципи та методологічні засади економічного розвитку підприємництва. *Агросвіт*. 2015. № 20. С. 46–52.
52. Жук П.В. Відходи сільського господарства в Україні: обсяги утворення та питання рециклінгу. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*: зб. наук. пр. 2022. Вип. 3 (155). С. 21-28.
53. Завадська Ю.С. Ринок органічної агропродовольчої продукції: методологія становлення та розвитку : моногр. / за наук. ред. О. М. Яценко. Житомир : Полісся, 2015. 216 с.
54. Загвойська Л. Д. Кластери як інструмент екологізації регіональної економіки. *Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України*, 2014. Вип. 5 (109). С. 35-44.
55. Звіт по Україні для результату І. URL: <https://ief.org.ua/files/library/903/ukraine-report-output-i-ua.pdf> (дата звернення: 25.10.2024).
56. Зіновчук Н.В. Екологічна політика в АПК: економічний аспект. Львів: ЛДАУ, ННБК «АТБ», 2007. 394 с.
57. Іксарова Н.О. Розвиток еколого-орієнтованого бізнесу як фактор підвищення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняної економіки. *Финансы, учет, банки*. 2014. № 1 (20). С. 122–128.
58. Ілляшенко С.М., Прокопенко О.В. Формування ринку екологічних інновацій : економічні основи управління: моногр. Суми: ВТД «Університетська книга», 2012. 250 с.
59. Інфографіка. URL: <https://organicinfo.ua/infographics/> (дата звернення: 17.07.2024).
60. Калетнік Г.М. Науково-навчально-виробничий комплекс як концепція механізму переходу агропромислового виробництва на інноваційну модель розвитку. *Економіка АПК*. 2013. № 9. С. 5-11.

61. Карбовська Л., Мазур Ю., Железняк К., Козлова А., Мельник Б., Скрипцов С. Формування системи управління відходами в аграрному секторі економіки України: організаційний та фінансовий аспекти. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. Вип. 5 (58). С. 367–379.
62. Карінцева О.І., Тарасенко С.В. Методичні аспекти аналізу інфраструктури ринку екологічних товарів та послуг (РЕТП) в Україні. *Механізм регулювання економіки*. 2011. № 1. С. 267-273.
63. Карінцева О.І., Тарасенко С.В. Теоретичні засади механізму екологізації розвитку підприємств на основі формування попиту на екологічні товари. *Механізм регулювання економіки*. 2010. № 4. С. 94-100.
64. Карпінська Н.В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС: монографія. Луцьк, СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021. 532 с.
65. Ковальчук С.Я. Економіко-екологічне оновлення аграрного сектору в системі пріоритетів інноваційного розвитку. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 12. С. 16-25.
66. Козирєва О., Грузіна І., Бондаренко І. Дослідження методичних підходів до оцінювання ефективності діяльності підприємства. *Підприємництво та інновації*. 2023. Вип. 29. С. 83-88.
67. Коняєв О.В., Жуйков Г.Є. Економічні регулятори формування механізму екологізації природокористування в регіонах зрошення. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Biznes/2009_2/2009.pdf. (дата звернення: 12.12.2023).
68. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 43. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1758/1694> (дата звернення: 12.04.2024).
69. Кравець Н.В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2015. 187 с.

70. Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації): моногр. [НАН України, Ін-т регіон. дослідж.]. Львів, 2007. 338 с.
71. Краснолуцький О.В, Шевченко О.В. Еколого-економічний стан і способи сучасного сільськогосподарського землекористування. *Вісник аграрної науки*. 2018. № 3 (780). С. 68-74.
72. Красносельська А.А. Понятійно-термінологічний апарат екологізації сільськогосподарського виробництва. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 49. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2333/2255> (дата доступу: 22.11.2023).
73. Крутякова В.І., Харічков С.К. Екологізація як складова стратегії переходу України до сталого розвитку. *Цілі збалансованого розвитку для України*: матеріали Міжнар. конф. (м. Київ, 18–19 червня 2013 р.). Київ : Центр екологічної освіти та інформації. 2013. С. 280–286.
74. Куліш Л. П. Інституційні засади розвитку аграрної сфери в умовах європейської інтеграції України. *Економіка та держава*. 2019. № 6. С. 79-82.
75. Купалова Г.І., Гончаренко Н.В., Олешко Є.В. Економічні інструменти екологічної політики України у досягненні цілей європейського зеленого курсу. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : Економічні науки*. 2024. № 2 (2). С. 157-165.
76. Купалова Г.І., Гончаренко Н.В., Дуднік М.А. Екологічна модернізація логістичної діяльності підприємств. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Том 9. № 1. С. 84 – 88.
77. Купалова Г., Гончаренко Н., Андрусів У., Олешко Є., Демченко К. Екологічна модернізація виробництва в забезпеченні інноваційного розвитку промислових підприємств. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. № 1 (60). С. 512–521.
78. Купинец Л.Е. Екологізація продовольчого комплексу; теорія, методологія, механізми : моногр. Одеса, 2010. 712 с.

79. Куцик П., Семів С., Куцик В., Полякова Ю., Шевчик Б. Стан, проблеми та пріоритети розвитку аграрної кооперації в Україні в контексті викликів сучасності. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. № 1 (48). С. 282–297.
80. Литвиненко Н. І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку країни: моногр. Д.: НГУ, 2015. 310 с.
81. Літвінов О.С., Капталан С.М. Сутність та види механізмів в економіці. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 6 (11). С. 146-149.
82. Лобозинська С.М., Назаркевич О.Б. Стимулювання екологізації агровиробництва задля формування продовольчої безпеки України. *Економіка: реалії часу*. 2017. № 3 (31). С. 53-59.
83. Лопатинський Ю., Кіндзерський В., Остапенко С. Інституції в умовах глобальних змін. *Scientific Journal of Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University Economics*. 2025. Вип. 844. С. 23–30.
84. Лопатинський Ю.М., Кифяк В.І. Розвиток аграрного сектора національної економіки на інституційних засадах: моногр. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 248 с.
85. Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). К.: Інститут економіки НАН, 1997. 178 с.
86. Ляліна Н., Матвієнко-Біляєва Г. Механізм забезпечення розвитку органічного аграрного виробництва в Україні. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2019. Vol. 5, № 2. Р. 121-140.
87. Малевич Н.Ю. Обґрунтування основних складових економічного механізму стимулювання виробництва екологічно безпечної сільськогосподарської продукції. *Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка*. 2017. Вип. 27. С. 273–281.
88. Малюкіна Д.І. Екологізація економіки, як напрям підвищення конкурентоспроможності та безпеки сільськогосподарських підприємств України в умовах євроінтеграції. *Конкурентоспроможність національної*

економіки: матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 4–5 жовтня 2018 р. Київ, 2018. С. 267–270.

89. Маслак О.М., Гужвенко С.М. Створення регіональних органічних сільськогосподарських кластерів в Україні. *Інфраструктура ринку*. Вип. 6. 2017. С. 63–67.

90. Мельник Л.Г. Екологічна економіка : підручник. 3-тє вид., випр. і допов. Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. 367 с.

91. Мельник Л.Л., Осацька Ю.Є. Господарський механізм у системі ринкової економіки. *Економіка і держава*. 2012. № 6. С. 19-21.

92. Моха А. Інституціональна економічна теорія: сутність та витоки. *Економічний вісник університету*. 2015. №26. С.139-144.

93. Мудрак Р.П., Андрусак Н.О. Ризики соціальної сталості аграрного виробництва України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. Рубрика Економіка*. 2024. № 104. Ч. 2. С. 116-131.

94. Музиченко А.С., Голуб Т.І. Сучасний стан державної підтримки розвитку аграрного сектора України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 6 (2). С. 112-115.

95. Національна економічна стратегія на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.09.2024).

96. Небезпечні відходи в Україні: де, ким і як створюється найбільше токсичних речовин. URL: <https://youcontrol.com.ua/data-research/nebezpechni-vidkhody-v-ukrayini-de%2C-kym-iyak-stvoriuietsia-naybilshe-toksychnykh-rechovyn/> (дата звернення: 01.04.2025).

97. Нестерчук Ю.О. Роль цифрових технологій у забезпеченні екологічно збалансованого аграрного виробництва. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин*: матеріали XX Міжнар. наук.-практ. конф. 27 травня 2025 р. Умань, 2025. С. 173-175

98. Нестерчук Ю.О., Бленда Н.О., Чернега І.І. Державна підтримка діяльності підприємницьких структур аграрного сектору України. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. Умань : Редакційно-видавничий відділ Уманського НУС, 2021. Вип. 99. Ч. 2 : Економічні науки. С. 232-239.

99. Нестерчук Ю.О., Голубенко В.І. Розвиток екологоорієнтованого виробництва підприємств аграрного сектору. *Економічний простір*. 2024. № 195. С. 177-181.

100. Новікова Н.Л. Вплив економічних інтересів на розширене відтворення в аграрній сфері. *Агросвіт*. 2015. № 16. С. 10-13.

101. Новікова О.С. Ефективність механізмів екологізації сільськогосподарського виробництва: сучасні орієнтири. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2014. Вип. 8. С. 222-225.

102. Оверковська Т. Правові засади екологізації сільськогосподарського виробництва. *Аграрне право*. 2018. № 6. С. 136-141.

103. Омельченко А.І. Еко-інноваційний розвиток як складова інноваційного розвитку промислового підприємства. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2016. № 10. С. 1-7.

104. Органічні виробники в умовах війни та їх підтримка. URL: <https://organic.com.ua/organichni-vyrobnyky-v-umovah-vijny-ta-yih-pidtrymka/> (дата звернення: 08.08.2024).

105. Органічні продукти. URL: <https://organic.com.ua/organichni-produkti/> (дата звернення: 09.08.2024).

106. Охота Ю.В. Система індикаторів ефективності функціонування підприємств АПК та розвитку сільських територій задля визначення результативності поточних стратегій. *Бізнес Інформ*. 2024. № 7. С. 272-281.

107. Охота Ю., Недобейко С. Еколого-економічна ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств: теоретико-

методологічний аспект. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences. 2025. № 3. Т. 2. С. 201-207.

108. Паленичак О.В., Наконечний Р.А. Теоретико-прикладні аспекти формування системи управління екологоорієнтованим розвитком аграрного сектору на інноваційних засадах. *Вісник аграрної науки*. 2025. № 3 (864). С. 79-88.

109. Петруха Н. Інституційні умови забезпечення зеленої трансформації сільськогосподарських підприємств у контексті переходу до біоекономіки. *Економічний аналіз*. 2024. Том 34. № 3. С. 174-189.

110. Печенюк А. В. Перспективи розвитку екологічного підприємництва в Україні. *Інноваційна економіка*. 2013. №41. С. 172-175.

111. Пиртко С., Дейнега І. Екологізація як інструмент підвищення конкурентоздатності сільськогосподарських підприємств. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 71. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5539/5477> (дата звернення: 12.03.2024).

112. Підтримка українських органічних виробників. URL: <https://organic.com.ua/pidtrymka-ukrayinskyh-organichnyh-vyrobnykiv/> (дата звернення: 24.06.2024).

113. Піменова О. Інституційні засади сучасних соціо-еколого-економічних форм господарювання в аграрному секторі економіки України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. Вип. 10. С. 63-67.

114. План відновлення України в повоєнний період. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf (дата звернення: 15.03.2024).

115. Поленчук В.М., Наумов О.Б. Економічний механізм розвитку підприємств у історичному досвіді ринкових трансформацій. *Економічні інновації*. 2011. Вип. 45. С. 192-199.

116. Попков В.В. Стійкий економічний розвиток в умовах глобалізації та економіки знань: концептуальні засади теорії та практики управління: моногр. К.: Економіка. 2007. 295 с.

117. Попова О.Л. Екологізація виробництва як чинник ефективного розвитку вітчизняних сільгосп підприємств. *Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні : зб. наук. праць*. К. : ННЦ ІАЕ, 2012. 182 с.

118. Пришляк Н.В. Сучасний стан і перспективи розвитку ринку органічної продукції в Україні. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 5. С. 25-36

119. Про інноваційну діяльність: Закон України № 40-IV від 04.07.2002р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15> (дата звернення: 14.06.2024).

120. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10.07.2018 р. № 2496-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text> (дата звернення: 27.09.2024)

121. Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Національна інноваційна система України проблеми формування та реалізації»: Постанова ВР України № 1244-V від 27.06.2007. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1244-16> (дата звернення: 14.06.2024).

122. Про схвалення Концепції Державної цільової екологічної програми моніторингу довкілля. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 липня 2023 р. № 610-р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kr230610?an=1> (дата звернення: 13.03.2024).

123. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.08.2024).

124. Про управління відходами: Закон України від 20 червня 2022 р. №2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення: 21.01.2025).

125. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 01.09.2024).

126. Проблеми деградації ґрунтів. Сучасний стан, ризики та способи подолання. URL: <https://superagronom.com/articles/589-problema-degradatsiyi-gruntiv-suchasniy-stan-riziki-ta-sposobi-podolannya> (дата звернення: 23.01.2024).

127. Програма грантів в органічному секторі URL: <https://organicinfo.ua/events/organic-grants-2024/> (дата звернення: 13.09.2024).

128. Прокопенко К., Удова Л. Сучасний стан та перспективи розвитку органічного виробництва в Україні: із думкою про майбутнє. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 1. С. 160-176.

129. Прутська О.О., Ходаківська О.В. Органічне сільське господарство в США: реалії та перспективи для України. *Економіка АПК*. 2021. № 12. С. 142–151.

130. Пугачова Н.С. Теоретико-методологічні підходи до державного управління екологізацією аграрного виробництва. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 23. С. 157-162.

131. Пурков В. В., Добровольський П. А., Мельник О. І. Фінансовий механізм діяльності аграрних підприємств. *Modern Economics*. 2018. № 7. С. 131-138.

132. Резніченко В.П., Коломієць Л.В., Стефанюк С.В. Органічне сільське господарство: виклики та перспективи розвитку. *Аграрні інновації*. 2024. №23. С. 134-139.

133. Рогач С.М. Інституціональні домінанти екологізації аграрного природокористування. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2013. Вип. 181 (6). С. 194–201.

134. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки: моногр. / Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» [Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Мамчур В.А. та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 374 с.

135. Розораність території України, а саме степу, називають однією з причин нинішніх аномальних температур. URL: <https://superagronom.com/news/19463-rozoranist-teritoriyi-ukrayini-a-same-stepu-nazivayut-odniyeyu-z-prichin-ninishnih-anomalnih-temperatur> (дата звернення: 23.01.2024).

136. Романенко О. В., Шинькович А. В., Васильєва Н. Б. Інноваційне управління підприємствами в умовах цифрової трансформації: виклики та стратегії. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2024. № 13. URL: <https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/266/228>. (дата звернення: 23.09.24).

137. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання. *Економіка АПК*. 2007. № 2. С. 3-6.

138. Сєров І.В. Сталий розвиток агробізнесу через впровадження екоінновацій. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Т. 9. № 3. С. 407–411.

139. Синякевич І. Екологізація суспільної свідомості в контексті духовного розвитку. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2017. № 15. С. 119-123.

140. Синякевич І.М., Головка А.А., Ковалишин В.Р., Польовський А.М. Екологізація сучасного суспільного життя В контексті подолання екологічних загроз і зміцнення екологічної безпеки. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2015. Вип. 13. С. 180-186.

141. Сіренко Н.М., Чайка Т.О. Перспективи розвитку органічного сільськогосподарського виробництва в Україні. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2011. Вип. 1. С. 20-27.

142. Сіренко Н.М. Особливості впровадження науково-технічних інновацій в аграрному секторі економіки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2009. Вип. 142. Ч. 1. С. 170-175.

143. Скороход І., Войчук М. Особливості формування та розвитку спільного екологічного ринку ЄС. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. Вип. 2, 22. С. 25-32.

144. Скороход І.С. Роль транскордонного співробітництва у формуванні та розвитку ринку екологічних послуг в Україні. *Регіональна економіка*. 2013. № 3 (69). С. 185-191.

145. Скрипчук П.М., Трохлюк Т.М. Теоретико-методичні засади формування кластерів з органічного агровиробництва. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2019. Вип. 2. С. 91-103.

146. Соколюк С.Ю. Інституційні аспекти розвитку органічного виробництва в аграрних підприємствах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Економіка і менеджмент»*. 2019. № 36. С. 36-42.

147. Соколюк С.Ю., Уланчук В.С., Жарун О.В., Ткачук С.П. Розвиток органічного виробництва в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 3 (43). С. 867-870.

148. Суханова Є.Т. Економічні аспекти екологізації розвитку продовольчого комплексу регіону. Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. 77 с.

149. Тарасова В.В. Екологічна статистика : підруч. Київ : Центр навч. літер., 2008. 392 с.

150. Терен Г.М. Система показників аналізу ліквідності підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 8. С. 36–41.

151. Тимчук С.В. Стратегії сталого розвитку в готельно-ресторанній сфері: екотренди та їх вплив на бізнес сектор економіки. *Екотренди в індустрії гостинності: реалії та перспективи* : кол. моногр. / [І. М. Поворознюк, Л. М.,

Нещадим, С. В. Тимчук [та ін.] ; за ред. І. М. Поворознюк ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Вінниця : ТВОРИ, 2023. С. 66-83.

152. Томашук І. В., Хаєцька О. П. Вплив аграрного сектору економіки на сталий розвиток сільських територій. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1434/1381> (дата звернення: 01.07.2025).

153. Томілін О., Багаліка Т. Розвиток коопераційних процесів у сільському господарстві. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 58. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3331/3257>. (дата звернення: 01.09.2024).

154. ТОП-25 кращих екопрограм компаній. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/reitingi/top-25-luchshih-ekoprogramm-kompaniy-22022021-416268>. (дата звернення: 01.09.2024).

155. Трегобчук В.М. Ландшафтно-екологічне районування території України. Вісник аграрної науки. 1999. № 5. С. 50–56.

156. Філіпчук Г.Г. Словник термінів з питань екології та безпеки життя і діяльності: Навчальний посібник. Чернівці: Зелена Буковина, 2003. 752 с.

157. Федина С., Ковальов Б., Ігнатченко В. Біоекономіка: сутність поняття, стратегії, стан та перспективи розвитку підприємницьких форм в Україні. *Mechanism of an Economic Regulation*. 2019. № 3(85). С. 16-27.

158. Харченко Т. Вертикальна інтеграція як фактор підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств. *Економічний дискурс*. 2019. Вип. 1. С. 55-62.

159. Царенко О.М. Економічні проблеми виробництва екологічно чистої агропромислової продукції (теорія і практика). К. : Аграрна наука, 1998. 256 с.

160. Цибуляк А.Г. Екологізація сільського господарства в умовах глобалізації. *Агросвіт*. 2016. № 9. С. 34–38.

161. Через війну третина органічних виробників зупинили діяльність.
URL: https://organic-platform.org/top_news/cherez-vijnu-tretyna-organichnyh-vyrobnivkiv-zupynyly-diyalnist/. (дата звернення: 23.06.2024).
162. Черкащенко А. Сучасний стан та перспективи розвитку «зеленої» економіки аграрного сектору України. *Věda a perspektivy*. 2023. № 4 (23). С. 52-61.
163. Чорна Н.П. Екологічне аграрне виробництво в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Інноваційна економіка*. 2012. № 1. С. 116-119.
164. Чухліб Ю. О., Голік Ю.С., Ілляш О.Е. Оцінка стійкості та рівня екологічної збалансованості регіону (на прикладі Полтавської області). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Екологія*. 2017. Вип. 16. С. 39-44.
165. Шацька З.Я. Інтеграційні форми підприємницьких структур в світовій економічній системі. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7315> (дата звернення: 23.03.2025).
166. Шацька З.Я., Когут А.Л. Особливості інтеграційних процесів на вітчизняних підприємствах. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 48. С. 204-208.
167. Шibaєва Н.В., Ткаченко С.Є., Бабан Т.О. Інституційне середовище як фактор формування та реалізації регуляторної політики. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Економіка*. 2016. Вип. 2 (48). С. 115-120.
168. Школьний О.О. Глобальний інноваційний менеджмент в контексті стимулювання розвитку регенеративних агропродовольчих систем. *Інноваційна економіка*. 2023. №. 4. С. 17-22.
169. Школьний О.О., Білоножко В.Я. Інноваційні аспекти трансформації глобальних агропродовольчих систем в контексті сталого розвитку. *Агросвіт*. 2025. № 18. С. 23-27.
170. Шкуратов О.І. Оцінка земель у процесі організації екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва. *Агросвіт*. 2013. № 24. С. 13-17.

171. Шкуратов О.І., Чудовська В.А., Вдовиченко А.В. Органічне сільське господарство: еколого-економічні імперативи розвитку: моногр. К.: ТОВ «ДІА», 2015. 248 с.

172. Яких екологічних наслідків зазнала Україна за час війни окрім збитків від підриву Каховської ГЕС. Kyiv School of Economics: веб-сайт. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/yakih-ekologichnih-naslidkiv-zaznala-ukrayina-za-chas-viyni-okrim-zbitkiv-vid-pidrivu-kahovskoyi-ges> (дата звернення: 10.03.2024).

173. Alvarenga P., Palma P., Mourinha C., Farto M., Dôres J., Patanita M., Cunha-Queda C., Natal-da-Luz T., Renaud M., Sousa J.P.. Recycling organic wastes to agricultural land as a way to improve its quality: A field study to evaluate benefits and risks. *Waste Management*. 2017. Vol. 61. P. 582-592.

174. Andrusiak N., Andrusiak V., Danylchuk H. Assessment of ecological and economic competitiveness of regions using factor analysis. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science*. 2022. P. 1049.

175. Burliai A., Nesterchuk Yu., Nepochatenko O., Naherniuk D. Ecological consequences of the digitization in agriculture sector. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. № 29 (8 Special Issue). P. 2329-2336.

176. Cisilino F., Bodini A., Zanolli A. Rural development programs' impact on environment: An ex-post evaluation of organic farming. *Land Use Policy*. 2019. Vol. 85. P. 454-462.

177. Colombi G., Martani E., Fornara D. Regenerative organic agriculture and soil ecosystem service delivery: A literature review. *Ecosystem Services*. 2025. Vol. 73. P. 701-721.

178. Famielec J., Kożuch M., Wąsowicz K. Ekologizacja rozwoju społeczno-gospodarczego. Kraków. 2025. URL: <https://surl.li/tevyyr> (date of application: 12.02.2025).

179. Grundey D., Zaharia R.M. Sustainable incentives in marketing and strategic greening: The cases of Lithuania and Romania. *Technological and Economic Development of Economy*. *Baltic Journal on Sustainability*. 2008. 14(2), pp. 130–143.

180. Hossain Md. M., Islam S., Ali Md. I., Rahimi M. Assessing the potential and limitations of organic farming for sustainable agriculture in Bangladesh. *Environmental Challenges*. 2025. Vol. 21. P. 311-346.

181. Huang W., Manevska-Tasevska G., Hansson H. Does ecologization matter for technical efficiency in crop production? A case of Swedish agriculture. *Land Use Policy*. 2024. Vol. 138. URL: <https://sal0.li/559dD7f> (date of application: 21.03.2025).

182. Lamine C. Transition pathways towards a robust ecologization of agriculture and the need for system redesign. Cases from organic farming and IPM. *Journal of Rural Studies*. 2011. Vol. 27, Issue 2. P. 209-219.

183. Makedon V.V. Development of the Strategic Management System of International Companies on the Basis of Cross-functional Approach. *European Journal of Management Issues*. 2023. No. 31 (3). P. 177-187.

184. Morshedi L., Lashgarara F., Farajollah Hosseini S.J., Omid Najafabadi M. The Role of Organic Farming for Improving Food Security from the Perspective of Fars Farmers. *Sustainability*. 2017. No. 9 (11), p. 2086.

185. Novak I., Klymenko L., Shkolnyi O., Dluhoborska L., Zagorodniuk O., Chukina I., and HalahurYu. Attaining a Competitive Edge in the Agrifood System: Integrating Regenerative Strategies and Digital Technologies for Sustainable Development. In: Alareeni, B., Hamdan, A. (eds) *Navigating the Technological Tide: The Evolution and Challenges of Business Model Innovation*. ICBT 2024. *Lecture Notes in Networks and Systems*, vol. 1082. Cham: Springer, 2024, P. 289-297.

186. Oliveira E.M., Wittwer R., Hartmann M., Keller Th., Buchmann N., Marcel Heijden G.A. Effects of conventional, organic and conservation agriculture on soil physical properties, root growth and microbial habitats in a long-term field experiment. *Geoderma*. 2024. Vol. 447. P. 1-13.

187. Pe'er G., Yves Z., Francisco M., Clélia S., Stefan S., Robert M., Vasileios B. et al. "A Greener Path for the EU Common Agricultural Policy." *Science*, 2019, № 365 (6452). P. 449–451.

188. Pearsons K.A., Omondi E.C., Zinati G., Smith A., Rui Y. A tale of two systems: Does reducing tillage affect soil health differently in long-term, side-by-

side conventional and organic agricultural systems? Soil and Tillage Research. 2023. Vol. 226. P. 105562. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.still.2022.105562>

189. Povorozniuk I., Neshchadym L., Tymchuk S., Dzhoha O., Lytvyn O. Eco-innovation development of enterprises in the hospitality industry. Sciences of Europe. 2023. № 128. p. 20-26.

190. Reznik N., Lazebnyk V., Shkolnyi O., Novak I., Dyma O., Osipov M., Maliuga L. Optimization of Logistic Business Processes in the Context of Enterprise Crisis Management. In.: Alareeni B. (Ed.) Big Data in Finance: Transforming the Financial Landscape. Studies in Big Data 164, vol. 1. Cham, Switzerland: Springer Nature, 2025. P. 325-336.

191. Waqas M., Yaning Ch., Desneux N. Pesticide reduction: clustering organic croplands. Trends in Ecology & Evolution. 2024. Vol. 39, Issue 6. P. 512-514.

192. Xu W., Zhou Sh., Lei H. Agro-industrial clusters, spatial effects and agricultural total factor productivity – an empirical analysis based on county-level panel data from China. International Review of Economics & Finance. 2025. Vol. 102. URL: <https://salon.li/16319eA> (date of application: 21.01.2025). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iref.2025.104395>

193. Zainchkovskyi A., Kryvun M. The Efficiency of the Economic Mechanism of Interaction of Dairy Market Participants and Functioning of Dairy Processing Enterprises. Ekonomika APK. 2021. Issue 10. P. 30-42.

194. Zhen H., He X., Qiao Yu., Ju X., Xu Zh., Hashemi F., Knudsen M.T. Does organic agriculture need eco-compensation? Evidence from Chinese organic farms using an eco-compensation model. Sustainable Production and Consumption. 2024. Vol. 49. P. 72-81.

ДОДАТКИ

Сутність поняття «екологізація» та «екологізація аграрного виробництва»

Рік	Автор / Джерело	Визначення
1998	Царенко О.М. [159, С. 36-37]	Екологізація АПК – безальтернативний шлях розв’язання екологічних проблем агропромислового виробництва, де основною метою має бути збереження і відтворення природно-ресурсного потенціалу АПК, формування екологічно комфортного середовища для життя і діяльності населення, забезпечення його екологічно чистою сільськогосподарською продукцією, а завданнями виступають впровадження ресурсозберігаючих, енергозберігаючих, маловідходних технологій в сфері переробки, альтернативних систем землеробства з обмеженим використанням хімічних засобів підвищення родючості ґрунтів і захисту рослин, з урахуванням асиміляційних можливостей агросфери.
1999	Трегобчук В.М. [155]	вектор розвитку сільського господарства, що ґрунтується на освоєнні екологічних методів господарювання, асекурує розширене відтворення природних і антропогенних ресурсів за рахунок створення стійких еколого-економічних систем, скерованих на збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції через формування стійкого агроландшафту за використання екологічних методів господарювання на основі реалізації адаптивно-ландшафтних систем землеробства, раціонального залучення до господарського обороту і підвищення ефективності застосування природних, матеріальних і трудових ресурсів сільської місцевості.
2002	Глазун В.В. [24, С. 6]	Екологізація – створення сталої соціо-еколого-виробничої системи, що перебуває у стані динамічної рівноваги і, в якій головним критерієм ефективності розвитку є якість життя людини і суспільства в цілому, яка враховує матеріальний, фізичний та духовний розвиток.
2002	Суханова Є.Т. [148, С. .62]	Екологізація – це процес упровадження технічних, технологічних, управлінських, економічних і інших рішень, які зможуть забезпечити нормальне поновлення, раціональне використання усіх видів ресурсів, охорону навколишнього природного середовища, а також будуть сприяти нормальній життєдіяльності й працездатності населення, оскільки харчування має найбільш важливе значення серед умов довкілля, які постійно впливають на людський організм.
2003	Філіпчук Г.Г. [156]	Екологізація – процес неухильного і послідовного впровадження систем технологічних, управлінських, юридичних та інших рішень, організації виробництва, що дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів з поліпшенням або хоча б збереженням якості довкілля. Екологізація – шляхи удосконалення розроблених і створених нових

		технологічних процесів, які б якомога повніше забезпечували принцип непорушення екологічної рівноваги.
2005	Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. [49, С. 179]	Екологізація – це процес послідовного впровадження нової техніки і технології, нових форм організації виробництва, виконання управлінських та інших рішень, які дають змогу підвищити ефективність використання природних ресурсів з одночасним збереженням природного середовища та його поліпшенням на різних рівнях.
2006	Мельник Л.Г. [90, С. 216-217]	Екологізація – це цілеспрямований процес перетворення економіки, орієнтований на зменшення інтегрального екодеструктивного впливу процесів виробництва (забруднення середовища і порушення природних ландшафтів) і споживання товарів і послуг в розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту.
2007	Кравців В.С. [70]	процес проникнення ідей, знань, законів екології, екологічного мислення в інші сфери науки, виробництва, в життєдіяльність суспільства, держави
2008	Тарасова В.В. [149]	процес «упровадження технічних, технологічних, управлінських, економічних і інших рішень, які зможуть асекувати нормальне поновлення, раціональне використання усіх видів ресурсів, охорону навколишнього природного середовища, а також будуть сприяти нормальній життєдіяльності й працездатності населення, оскільки харчування має найбільш важливе значення серед умов довкілля, які постійно здійснюють вплив на людський організм».
2010	Купінець Л.Є. [78, С. 96]	Екологізація являє собою: 1) комплексний процес створення, освоєння, використання і розповсюдження методів, підходів, форм господарювання, що запроваджуються замість традиційних та забезпечують збереження відтворювального потенціалу агроєкосистем, їх саморегуляцію і самовідновлення; 2) науково-виробничий, техніко-технологічний, організаційно-економічний базис виробництва якісного й безпечного продовольства; 3) результат реалізації екологічної політики, цілі, завдання і темпи якої залежать від соціального середовища і економіко-екологічного стану навколишнього природного середовища; 4) вектор переходу до управління екологічним розвитком продуктивних сил на основі реалізації відповідних юридичних норм, економічних механізмів та інструментів, організаційних систем управління природокористуванням, екологоосвітніх заходів; 5) систему упорядкованих знань, побудованих на принципах цілісного підходу до вивчення системи.
2013	Крутякова В. І. [73]	1) напрям і модель розвитку економіки, яка надає змогу усунути екологоекономічні протиріччя і асекувати

		гармонійне поєднання середовища життєдіяльності людини і якості навколишнього середовища 2) система організаційних, технічних, технологічних та економічних заходів, що асекурують підвищення ефективності застосування природних ресурсів, зниження природоємності і екологоємності кінцевої продукції.
2015	Кравець Н.В. [69]	керівне положення щодо нормативного закріплення та практичної реалізації екологічних імперативів усіма суб'єктами сільськогосподарської виробничої діяльності задля протекції навколишнього середовища, мінімізації негативного впливу антропогенних факторів на нього, збереження стійкої рівноваги екосистем, екологізбалансованого природокористування в процесі їхньої діяльності, а також виробництва якісної, екологічно безпечної сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження.
2016	Цибуляк А.Г. [160]	задоволення потреб споживачів вітчизняного та світового ринку екологічно безпечною продукцією, шляхом зменшення негативного впливу під час виробництва продукції на навколишнє середовище, збереження природних ресурсів, імплементації інновацій, що сприятимуть процесу відновленню якісних компонентів природного середовища на базі екологічно безпечних технологій, розробці та імплементації державних стратегій та інноваційних розробок, що стануть загальнообов'язковими для кожного виробника.
2019	Пе'єр та інші [187]	заходи державної політики, які спрямовані на посилення позитивного впливу сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище та зміну клімату
2021	Карпінська Н.В. [64]	процес раціоналізації землеустрою та розширення застосування природо зберігаючих технологій, спрямований на збереження сукупності водного, ґрунтового, агробіогеохімічного та біогеоценотичного балансів агроландшафтів
2021	Гуторов О.І., Бурляй А.П. [42]	керований процес послідовної імплементації технічних, технологічних, економічних, управлінських, організаційних, інноваційних та інших заходів для створення сталої соціо-еколого-виробничої системи у ході реалізації сільськогосподарської діяльності та при виробництві сільськогосподарської продукції, які сприяють раціональному природокористуванню, збереженню та покращенню якості навколишнього природного середовища на локальному, регіональному чи глобальному рівнях.
2023	Красносельська А.А. [72]	Пропонуємо під екологізацією сільськогосподарського виробництва розуміти процес раціоналізації землеустрою та розширення застосування природо-зберігаючих технологій для збереження навколишнього середовища.

Маркування органічної продукції в Україні

Органічна продукція належним чином маркується. На етикетці повинен бути нанесений відповідний логотип, а також інформація про відповідний орган сертифікації.

Євролисток використовується на етикетках продукції, що вироблена у відповідності до органічних стандартів Європейського Союзу /Постанова Ради (ЄС) №834/2007 від 28 червня 2007 р. щодо органічного виробництва та маркування органічних продуктів і скасування Постанови (ЄЕС) №2092/91/, а також Регламенту Комісії (ЄС) №889/2008 від 5 вересня 2008 р.”Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження Постанови Ради (ЄС) №834/2007 стосовно органічного виробництва та маркування органічних продуктів” (до 2022 року.). З початку 2022 року в Європейському Союзі діє Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) №2018/848 від 30.05.2018 року про органічне виробництво й маркування органічних продуктів і скасування регламенту Ради (ЄС) №834/2007.

Однак, наприкінці 2015 р. Міністерство аграрної політики та продовольства України своїм наказом № 495 від 25 грудня 2015 р. (zareєстрований Мінюстом 19.01.2016 р. за №99/28229) затвердило державний логотип для органічної продукції (сировини) та відповідний його технічний опис.

Незважаючи на те, що вже є в Україні державний логотип, вітчизняні виробники не можуть його використовувати на маркуванні продукції. Адже відсутні відповідні підзаконні акти та державні стандарти органічного виробництва, виконання яких дозволило б виробникам використовувати державний логотип для органічних продуктів. Процес підготовки відповідних документів ще триває,

Система показників для оцінення виробничо-економічної діяльності підприємства

Показники	Склад
Показники ліквідності	- коефіцієнт поточної ліквідності (характеризує ступінь покриття короткострокових пасивів оборотними активами, і застосовується для оцінки здатності підприємства виконати своєї короткострокові зобов'язання)
	- коефіцієнт терміної ліквідності (показує спроможність підприємства у разі падіння обсягів реалізації покрити своєї зобов'язання перед кредиторами)
	- коефіцієнт абсолютної ліквідності (характеризується відношенням грошових коштів та короткострокових цінних паперів до поточних зобов'язань)
Показники фінансової стійкості	- коефіцієнт співвідношення залучених та власних засобів (показує, скільки одиниць залучених коштів припадає на кожну одиницю власних)
	- коефіцієнт забезпеченості власними засобами (характеризує наявність власних оборотних коштів у підприємства, необхідних для його фінансової сталості, і визначається відношенням різниці між обсягами джерел власних та прирівняних до них коштів і фактичною вартістю основних засобів та інших необоротних активів до вартості наявних у підприємства оборотних)
Показники ділової активності	- коефіцієнт маневреності власних оборотних засобів (характеризує ступінь мобільності використання власного капіталу)
	- коефіцієнт оборотності оборотного капіталу (показує кількість оборотів, які здійснює оборотний капітал за певний період часу)
	- коефіцієнт оборотності власного капіталу (відображає швидкість обороту вкладеного власного капіталу)
Показники рентабельності	- коефіцієнт рентабельності активів (характеризує рівень прибутку, що створюється всіма активами підприємства, які перебувають у його використанні)
	- коефіцієнт рентабельності власного капіталу (характеризує рівень прибутковості власного капіталу, вкладеного в підприємство)

Джерело: сформовано автором з використанням [66; 68; 150].

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Голубенко В.І. Теоретичні аспекти екологізації аграрного виробництва та механізми її забезпечення. *Агросвіт*. 2023. № 20. С. 105-108. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.20.105>. (0,5 ум. др. арк.).
2. Нестерчук Ю.О., Голубенко В.І. Розвиток екологоорієнтованого виробництва підприємств аграрного сектору. *Економічний простір*. 2024. № 195. С. 177-181. DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.195.177-181>. (0,6 ум. др. арк., особистий внесок автора становить 0,4 ум. др. арк. і полягає в аналізі динаміки та особливостей розвитку органічного виробництва в аграрному секторі).
3. Голубенко В.І. Особливості державного регулювання екологізації аграрного виробництва. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2024. № 3 (133). С. 6-10. DOI: <https://doi.org/10.32782/1814-1161/2024-3-1>. (0,6 ум. др. арк.).
4. Голубенко В.І. Використання інтеграційних форм господарювання в розвитку підприємств аграрного виробництва, що функціонують на екологічних засадах. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 11 (21). С. 1199-1212. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-11\(21\)-1199-1212](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-11(21)-1199-1212). (0,8 ум. др. арк.).
5. Голубенко В.І. Стратегічні напрями формування та розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва в контексті глобальних трансформаційних процесів сталого розвитку. Strategic priorities for sustainable development in the context of global economic transformation: Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2025. С. 162-179. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-575-4-8>. (0,9 ум. др. арк.).

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Голубенко В.І. Екологоорієнтована діяльність підприємств аграрного виробництва. *Актуальні питання сучасної економіки* : матеріали XIV Всеукр. наук. конф. за міжнародною участю, 15 листопада 2022 р. Умань : УНУС, 2022. С. 230-232. (0,2 ум. др. арк.).

7. Голубенко В.І. Екологізація аграрного виробництва як інноваційна складова економічного розвитку аграрних підприємств. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій пам'яті професора, заслуженого працівника вищої школи ФЕСЕНКА Дмитра Мусійовича, 30-31 березня 2023 р. Полтава : Полтавський державний аграрний університет, 2023. С. 55-57. (0,2 ум. др. арк.).

8. Голубенко В. Формування ринку екологічної продукції. *Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин* : матеріали XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., 25 травня 2023 р. Умань : УНУС, 2023. С. 41-43. (0,1 ум. др. арк.).

9. Голубенко В.І. Органічне виробництво як складова механізму екологізації діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 вересня 2023 р. Одеса, 2023. С. 72-73. (0,1 ум. др. арк.).

10. Голубенко В.І. Економічні аспекти екологізації аграрного виробництва. *Тенденції та перспективи розвитку менеджменту в умовах глобальних викликів* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 30 травня 2024 р. Херсон: Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2024. С. 19-20. (0,1 ум. др. арк.).

11. Голубенко В.І. Державна підтримка екологізації аграрного виробництва. *Економіка, облік, фінанси та маркетинг: аналіз тенденцій та перспектив розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 6 червня 2024 р. Черкаси, 2024. С. 13-15. (0,1 ум. др. арк.).

12. Голубенко В.І. Роль держави в функціонуванні підприємств аграрного сектора на засадах екологізації. *Сталий розвиток економіки: тренди та перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, 15 жовтня 2024 р. Умань, 2024. С. 85-87. (0,1 ум. др. арк.).

13. Голубенко В.І. Розвиток органічного виробництва в Україні. *Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., 6 грудня 2024 р. Луцьк: Надстир'я, 2024. Ч.1. С. 57-59. (0,2 ум. др. арк.).

14. Голубенко В.І. Проблеми та перспективи розвитку екологоорієнтованих суб'єктів аграрного виробництва в сучасних умовах. *Інноваційні стратегії та виклики сучасного маркетингу в умовах глобальних технологічних змін та цифровізації економічних процесів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10 квітня 2025 р. Львів: ЛТЕУ, 2025. С. 130-131. (0,1 ум. др. арк.).

15. Голубенко В.І. Інституційні та стратегічні аспекти розвитку механізмів екологізації аграрного виробництва. *Актуальні проблеми економіки, управління та маркетингу в аграрному бізнесі* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 02-03 жовтня 2025 р. Дніпро: ДДАЕУ, 2025. С. 95. (0,1 ум. др. арк.).

**ПОДІЛЬСЬКА МІСЬКА РАДА
ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ**

проспект Шевченка, 2, м. Подільськ, Одеська область, 66302, тел. (04862) 4-04-23
E-mail: podilskamr@od.gov.ua веб-сайт: http://podilsk-gromada.gov.ua/ Код ЄДРПОУ 04056960

12.11.2025 № 4592
на № _____ від _____ р.

**Довідка
про впровадження результатів наукового дослідження
Голубенка Владислава Ігоровича**

Результати наукового дослідження Голубенка Владислава Ігоровича за темою «Формування механізмів екологізації аграрного виробництва» розглянуті та опрацьовані Управлінням економічного розвитку та інвестицій Подільської міської ради Подільського району Одеської області.

Попри визнання необхідності розвитку екологічної складової господарської діяльності усіх галузей економіки на міжнародному та національному рівні, органи місцевого самоврядування мають нагальну проблему реалізації концепції сталого розвитку економіки в її екологічній складовій через недосконалість механізмів впливу та стимулювання екологічних ініціатив реального бізнесу, зокрема в аграрній сфері, що потребує запровадження принципів раціонального екологічно безпечного природокористування задля забезпечення зростаючого попиту на екологічні продукти харчування, а також вирішення соціально-економічних проблем сільських територій.

За результатами розгляду наукових розробок Голубенка В.І. підтверджуємо їх практичне значення, зокрема пропозиції автора щодо реалізації моделі інституційного забезпечення екологізації аграрного виробництва, що інтегрує чотири функціональні блоки інститутів (нормативно-правові, економічні, соціально-культурні, організаційно-управлінські) та дозволяє задіяти механізми регулювання, стимулювання, освіти та контролю на різних рівнях управління, забезпечуючи можливість системних екологічних трансформацій у вітчизняному аграрному секторі.

Вважаємо доцільним для визначення стратегічних напрямів формування механізмів екологізації аграрного виробництва використовувати розроблену автором методику SWOT-аналізу, що передбачає трансформування виявлених сильних і слабких сторін, можливостей та загроз у систему п'яти взаємопов'язаних стратегічних завдань (інституційне забезпечення, фінансова підтримка, технологічна модернізація, розвиток людського капіталу, інфраструктурний розвиток).

Рекомендації автора щодо організаційно-економічних заходів підвищення ефективності функціонування підприємств-виробників органічної продукції враховані при підготовці рекомендацій суб'єктам господарювання аграрного сектору у частині обґрунтування перспектив формування мережі регіональних органічних кластерів, які сприятимуть інтеграції виробників, наукових установ, органів влади та споживачів у межах спільних екологічних цілей.

**Перший заступник
Подільського міського голови з питань діяльності
виконавчих органів ради - начальник Фінансового
управління Подільської міської ради Подільського
району Одеської області**

Олена МУЗИЧУК

ТОВ «ІСКРА-ЮГ»

66434 Одеська обл., Подільський р-н.,

с. Новоолександрівка, вул. Миру, 67

тел. 0672516778, 0672669229, bvl69@ukr.net, bva59@ukr.net

Вих. №48 від 23.06.2025р.

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Голубенка В.І.
«Формування механізмів екологізації аграрного виробництва»

В дисертаційній роботі Голубенка В.І. «Формування механізмів екологізації аграрного виробництва» досліджується низка питань щодо сучасного стану та перспективних напрямів розвитку еколого орієнтованого виробництва підприємств аграрного сектору, котрі мають практичну цінність як для суб'єктів господарювання регіону, так і для органів державного управління та місцевого самоврядування.

У результаті ознайомлення з основними положеннями дисертації ТОВ «ІСКРА-ЮГ» було прийнято рішення про їх адаптацію до умов господарювання. Зокрема, використано розроблений автором алгоритм формування організаційно-економічного механізму екологізації, проведено внутрішній аудит екологічної ефективності виробництва, впроваджено систему моніторингу використання природних ресурсів, рекомендовано оновлений підхід до стратегічного планування з урахуванням принципів сталого розвитку, а також використано рекомендації автора щодо поліпшення іміджу підприємства як екологічно відповідального виробника. На базі запропонованої індикативної моделі оцінки рівня екологізації аграрного виробництва сформовано показники для внутрішнього звітування. Пілотне впровадження елементів зеленої трансформації дозволило підприємству зменшити витрати на добрива та паливо на 7 % у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року, а також підвищити ефективність поводження з

відходами. Рекомендації автора були враховані при підготовці плану переходу до енергоефективних технологій вирощування зернових культур та внесені до оновленої екологічної політики підприємства.

Довідка видана для подання у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту дисертації.

Директор ТОВ «ІСКРА-ЮГ»

Володимир БОНДАР

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Інститутська, 1 м. Умань, Черкаська обл., 20301
тел.: (04744) 4-69-89, 3-20-11 факс: (04744) 3-20-41, 3-53-18
E-mail: udau@udau.edu.ua Web: www.udau.edu.ua код ЄДРПОУ 00493787

« 12 » 11. 2025 № 2394/01-10
На № _____ від _____

Про впровадження результатів
науково-дослідної роботи
у навчальний процес

Довідка

Видана аспіранту кафедри економіки Уманського національного університету Голубенку Владиславу Ігоровичу в тому, що результати його дисертаційної роботи за темою «Формування механізмів екологізації аграрного виробництва» використовуються у навчальному процесі під час вивчення дисциплін: «Економіка аграрного бізнесу», «Державне регулювання економіки», «Еколого-економічна діяльність аграрних підприємств» здобувачами освіти першого (бакалавського) рівня факультету економіки і підприємництва.

Проректор
з науково-педагогічних справ

Михайло МАЛЬОВАНІЙ